LIBRARY
Jewish Home for the Aged

Baycrest Centre
for Geriatric Care

THIS BOOK MAY BE KEPT 21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

FORM # 215-1152

דאָס אידישע לעבען אין לאנד איז אין די לעצטע יאָרען ניט נאָר אויסגעוואקסען אין צאָלען, נאָר אויך אין איכות, און די וואָרצלען פון קאנאדיש־אידישען ישוב ווערען אלץ מער פארצווייגט אין אויסגעברייטערט. ניט נאָר ווערט דער מצב פון יחיד פעסטער, נאָר אויך אין דער געזעלשאפטליכקייט מערקט זיך דאָס מער אייניגערגערען זיך און דאָס אריינפאסען זיך אין דער נייער סביבה.

פון א קליינעם אומבאדייטענדען מיעוט שטעלט פאָר מיט זיך דאָס קאנאדער אידענטום היינט צו טאג א באדייטענדע קראפט, גלויבענדיג אין דער ליכטיגער צוקונפט.

דאָס קאנאדער אידענטום האָט דערווייל נאָך ניט געלעזט פיעלע פון זיינע פראָבלעמען, ווי למשל די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק, א. ד. ג., אבער דאָס אידישע הארץ איז פול מיט'ן גלויבען, אז אלע שווערינקייטען וועלען מיט דער צייט באזייטיגט ווערען, און דער אידישער גורל אין לאנד וועט זיין א גליקליכער און צופריעדענער צוואמען מיט אלע זין און מענשען־קינדער, וועלכע באוואוינען די גרויסע און בריייטע "דאָמיניאן אף קענעדע".

חוץ די ארגאניזירטע אידישע קאָלאָניעס זענען אויך פאראן אידישע פארמער ישובים אין פאָלגענדע געגענטען : —

אין דער פראווינץ קוויבעק : — מאקאזא, ניו גלאזגאו, סט. לין, דזשאליעט, סט. דזשולייע דע ווערשעיר, און סט. אנאט.

אין אנטאריא : סידער וועלי און טימינס.

אין מאניטאבא : — ניו הירש, סט. ענן, גימלי, לארעט, טראנס־קאנא, און ראָזענפעלד.

אין סאסקאטשיוואן : — וואפעלא, מעקסוועלטאן, טעאדאר, לימעריק, קעמסאק, ווייט בער, אקסבאו, וואטראוס, ראוזטאון און ראונפערנלייז.

אין אלבערטא : — קאמפיער און עמפרעס.

חוץ אין די פלעצער, וואוינען נאָך איינצעלנע אידישע פארמער אין אנדערע געגענטען, און מען גלויבט, אז אין מזרח און מערב קאנאדע זענען צוזאמען פאראן ארום זעקס הונדערט אידישע פאמיליעס (ארום דריי טויזענד נפשות) קאָלאָניזירט אויפ'ן לאנד, באארבייטענדיג ארום 125 טויזענט אקער לאנד, אין ווערט צוזאמען מיט אלע פארם־געביידעס און אינוואנטאר ארום דריי מיליאן דאָלאר.

די עקזיסטירענדע אידישע פארמער, סיי אין די גרעסערע און סיי אין די קלענערע קאָלאָניעס, זענען מערסטענס זעלבסטשטענדיג און די הילף וואס ווערט זיי געגעבען פון דער יק"א איז נאָר, אדער אין דער פארמע פון הלוואות, פאר וועלכען עס ווערט זיי גערעכענט א מינימאלער פראָצענט (5%), אדער אין דער פארמע פון קהל'שער שטיצע, ווי צו העלפען אויסבייגען קהל'שע געביידעס, אויסהאלטען לערער און שולען פאר די קאָלאָניסטען־קינדער, געבענדיג צושטייער א העלפט פון די קאָסטען עס אויסצוהאלטען.

אין 1921 — — — —— — — — 2,763
אין 1922 — — — — — — — — 8,404
אין 1923 — — — — — — — — 2,793

וען די וועלט־מלחמה איז געענדיגט געוואָרען, האָט מען אין די קאנאדיש־ אידישע קרייזען נעגלויבט, אז עס וועט זיין די מעגליכ־קייט, אז קאנאדע זאָל קענען וועלען א גרעסערער אימיגראציאנס־צענטר פאר די אידען פון מזרח־אייראפע, וועלכע זענען געצוואונגען צו עמיגרירען, די האָפנונג איז אָבער ניט רעאליזירט געוואָרען, וויל אין קאנאדע האָט מען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעהויבען בכלל שטרענ־גער צו באציען צו אייראָפּייאישער אימיגראציע, אזן נאָר אין גע־וויסע באשטימטע פאלען, וועלט ערלויבט דאָס אריינקומען פון אייראפּייאישער איינוואנדערונג, ווי נאָענטע קרובים אזן פאמיליעס פון קאנאדער איינוואוינער.

אין 1920 זענען אויך אין קאנאדע אויפגעלעבט געוואָרען די אידישע אימיגראציאנס־עזעלשאפטען, וועלכע זענען געווען צופא־לען אין די מלחמה־יאָרען, וועלכע קיין איינוואנדערונג איז נאָר ניט געווען, אזן די הילפס־קאָמיטעטען, וועלכע פונקציאנירען בא־זונדערס אין די דריי גרויסע אידישע קהלות, טוען אלעס צו פאר־לייכטערען דעם גורל פון דעם נייי־נעקומענעם, וועלכע צוגעהאָל־פען אין דער טעטינקייט פון דעם קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

טראצדעם וואָס די אידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז הויפטזעכליך א גרויס־שטאטישע, זענען אָבער אויך פאראן א גרויסע צאָל קלענערע אידישע קהלות איבער דער גאנצער לענג אזן ברייט פון קאנאדע, אזן עס זענען אויך פאראן צוועלף אידישע קאָלאָניעס, אזן א צאָל אנדערע אידישע פארמער ישובים.

די אידישע קאָלאָניעס זענען ווי פאלגט :

אין דער פּראָווינץ סאסקאטשיוואן: — אידענברידזש, זאנענ־פעלד, הירש, ליפטאן עיר אזן קופאר.

אין אלבערטא : — ראמסעי, מאנטעפיארע, אזן טראבו.

אין מאניטאבא : — פיין ריידזש אזן בוירד׳ס היל.

אין קוויבעק : — סט. סאפיע.

מאניטאבא ——————— 16,669
סאסקאטשיוואן ——————— 5,380
אלבערטא ——————— 3,242
בריטיש קאלאמביא ——————— 1,696
יוקאן ——————— 8
נאָרט־וועסט טעריטאריע ——————— 1

פון דער צאל אידען האבען פאלגענדע אידען געוואוינט אין שטעדט מיט א באפעלקערונג פון זעכציג טויזענט און העכער :

מאָנטרעאל ——————— 42,717
טאראנטא ——————— 34,619
ווינניפעג ——————— 14,449
וואנקוואווער ——————— 1,270
האמילטאן ——————— 2,560
אטאווא ——————— 2,799
קוויבעק ——————— 375
קאלגארי ——————— 1,247
לאָנדאָן ——————— 703

לויט דעם צענזוס האבען דארום די גרעסטע מאיריטעט פון די קאנאדער אידען געוואוינט אין די גרעסערע שטעדט, און נאר א קליינער טייל אין די קלענערע שטעדט און אויפ'ן לאנד.

מיט דעם אנקומען פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז אפגע־שטעלט געוואָרען צוליעב פאליטישע מאטיוון די קאנאדער איינ־וואנדערונג בכלל, און צוואמען מיט דער אלגעמיינער איז צוליעב די זעלבע אורזאכען אויך אפגעשטעלט געוואָרען די אידישע איינוואנ־דערונג. עס האבען איינגעוואנדערט אין קאנאדע אין די לעצטע יאָרען פאלגענדע צאלען אידען :

אין 1916 ——————— 65
אין 1917 ——————— 136
אין 1918 ——————— 32
אין 1919 ——————— 22
אין 1920 ——————— 116

דאָס צוואנציגסטע קאפיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען

דער צענזוס פון 1921, — די אידישע אימיגראציע אין די יאָרען נאָך דער מלחמה, — די רעאָרגאניזירטע אימיגראציאנס־ארביט. — צוועלף אידישע קאָלאָניעס, — די יק״א הילף.

וויפיעל אידען זענען היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע ? דעם אייגציגען מעגליכען ענטפער אויף דעם קען נאָר געבען דער לעצטער קאנאדער פאָלקס־צענזוס, און די פאָלקס־צעהלונג פון׳ם יאָר 1921 גיט איבער וועגען דעם ציפערען אין צוויי באזונדערע טאבעלען.

לויט די ציפערען אָננעמבען אין דער טאבעלע וועגען אפשטאמונג (אירדזשין) זענען אין קאנאדע געווען אין יענעם יאָר 126,196 אידען, א פאָרגרעסערונג נעגען דעם יאָר 1911, וואָן עס זענען בלויז געווען 75,681 אידען. אין פראָפאָרציע צו דער אלגעמיינער באפעלקערונג האָבען די אידען פאָרגעשטעלט מיט זיך 1.44 פראָצענט נעגען די 1.05 פראָצענט אין 1911, און די 0.30 פראָצענט אין יאָר 1901.

אין א צווייטער טאבעלע וועגען רעליגיע, ווערט די צאָל אידען אָבער אָננעמבען נאָר אלס 125,190 נעגען דער צאָל 74,564 אין 1911, וואָס דאָס צייגט אז א צאָל אידען האָבען קיינמאָל ניט אנגענעבען די אידישע רעליגיע אלס זייער גלויבען.

די 126,196 אידען האָבען לויט דעם צענזוס געווואוינט אין די פאָלגענדע פראָווינצען :

פרינס עדוארד איילענד	21
נאָווא סקאָשיא	2,161
ניו בראנזוויק	1,243
קוויבעק	47,977
אנטאריא	47,798

ארום דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס באוועגונג האָבען זיך אויך געהאט אויסגעבילדעט פאראיניגונגען פון לאנדסמאנשאפטען און פארטייען. אזוי איז געהאט געשאפען געוואָרען א פוילישער פארבאנד, א פארבאנד פון אוקראינער אידען, א נאציאנאל־סאָציאליסטישע פאראיניגונג און א פאראיניגונג פון ארטאדאָקסען און מזרחים, אָבער מיט'ן אונטערנאנג פונ'ם קאָנגרעס, און טיילוויז אויך דורך דעם, וואָס מיט'ן סוף פון דער וועלט־מלחמה, איז אריינגעטרעטען אן אפאטיע אין קאנאדיש־אידישען לעבען, זענען אויך די ארגאניזאציעס צופאלען, און אזוי האָט זיך נעענדיגט דער פרואוו פון די קאנאדער אידען צו ארגאניזירען זיך אין א קערפערשאפט וואָס זאל רעפרעזענטירען אלע אידישע שיכטען.

לענדער, נאר אויך מיט דער אידישער פראגע אלס א גאנצע, אייני־שליסענדיג דעם אידישען מצב אין קאנאדע און די טעטיגקייט ארום דער ארץ ישראל זאך.

דער ערשטער קאנאדער אידישער קאנגרעס האט זיך ארויסגע־זאגט פאר ארץ ישראל טעטיגקייט, פאר העלפען די אידישע מלחמה־לייד־ענדע, פינאנציעל און פאליטיש, פאר באשעפטיגען זיך מיט דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד אין לאנד, פאר אונטערזוכען און באשעפטיגען זיך מיט דער אידישער פארמער באוועגונג אין דער קאנאדער וועסט, צו אניטירען פאר א פינף טעגיגער ארבייטס־וואך, אויפצונעמען די ארבייט פון דער קומענדער אידישער איינוואנ־דערונג. א רייע פון רעזאלוציעס, וויכטיג פאר יענעם מאמענט, זענען אנגענומען געוואָרען. עס איז אויסגעקליבען געוואָרען אן עק־זעקוטיוו קאמיטעט, און אלע האבען געגלויבט, אז ענדליך וועט גע־שאפען וועלען דער ארגאן, ארום וועלכען עס איז שטארק געקעמפט געוואָרען.

אבער מיט די שלום־זיצונגען פונ'ם קאנגרעס, האט זיך אויך געענדיגט די טעטיגקייט פונ'ם קאנגרעס. ניט נאר האט זיך דער קאנגרעס מער ניט פארזאמלט, נאר אפילו די געגענט־קאמיטעטען און די צענטראל פארוואלטונג איז אויך אויסגעקומען שווער צו פאר־זאמלען זיך, די טויער האבען פארלוירען דעם אינטערעס, און דער קאנגרעס האט פאקטיש אויפגעהערט צו פונקציאנירען.

דער קאנגרעס האט בלויז באוויזען אין 1920, צו נעמען די איניציאטיווע אויף זיך צו באנייען די ארבייט פאר די אידישע אי־מיגראנטען, וועלכע האבען אנגעהויבען צו קומען, פארטרעטער פונ'ם קאנגרעס האבען זיך אויף עטליכע מאל געוועגדעט מיט גווויסע בקשות צו דער רעגיערונג, און מיט דעם האט זיך די טעטיגקייט געענדיגט.

ווי גרויס עס איז געווען דער אינטערעס, אויפער דער קאנגרעס איז געשאפען געוואָרען, אזוי קליין איז יעצט געוואָרען די פראנ־טערעסירטקייט אין דער זאך, און דורך א לאנגזאמער גסיסה, וועלכע האט זיך הויפטזעכליך געגומען פונ'ם מאנגעל אין פינאנציעלע מיט־לען, איז זיך די קאנגרעס־ארגאניזאציע אין גאנצען צופאלען.

פונ'ם "אדלער" געגען בריניג'ען און אויך געגען דעם קאנגרעס נע־ראנק. די ציוניסטישע פירער האבען אויך אייניגעזעהן זייער טעות צו שטעלען זיך געגען דעם פאלקס־וויללען, האבענדיג פאר זיך א בייי־שפיעל פון די פאראייניגטע שטאאטען, וואו די ציוניסטישע פירער זענען געווען אקטיוו באטייליגט אין דער באוועגונג פאר אן אמע־ריקאנישׂ־אידישען קאנגרעס. צו דער צייט וואס אין טאראנטא און מאנטרעאל איז פארגעקומען דער קאמף אהום דעם פאלקס־פאר־באנד, איז דער ישוב אין דער קאנאדער וועסט געבליבען נייטראל, אבער אין 1917 איז אין ווינניפעג פארגעקומען א מערב־קאנאדער קאנ־פערענץ מיט באטייליגטע פון דעם גאנצען דאמיניאן ישוב, וואו עס איז אין פרינציפ באשלאסען געווארען די נויטיגקייט פון א קאנאדיש־אידישען קאנגרעס. די אלע געענדערטע אומשטענדען האבען געבראכט, אז די קריגערישע צדדים זאלען זיך אייניגען אויף א באשטימטע פראגראם, מיט וועלכער עס זאל זיך באשעפטיגען דער קאנגרעס. עס האט זיך פארמירט אן ארגאניזאציאנס־קאמיטעט פאר דעם צוועק, עס זענען אינגעארדענט געווארען דעמאקראטישע וואלען אין יעדער אי־דישער קהלה, אין וועלכע עס האבען זיך געקענט באטייליגען יעדער מאן און פרוי אין עלטער פון 18 יאר און העכער. פיעלע טויזענדער שטימען, רעפרעזענטירענדיג די פארשיעדענסטע אידישע עלעמענטען (אויסער די רעפארם־אידען) זענען ביי די וואלען אפגענעבען געווארען, דער בריטסטער אינטערעס צו דער זאך איז ארויסגעווייזען געווארען, און אין דעם פורים־טאג 1919, איז זיך אין מאנטרעאל צוזאמענגע־קומען אונטער'ן פארזיץ פונ'ם מאנטרעאלער אידישען כלל־טוער לייאן קאהען, דער ערשטער קאנאדיש־אידישער קאנגרעס, וואס איז באר־שטאנען פון 215 רעפרעזענטאנטען, וועלכע האבען רעפרעזענטירט יעדע אידישע קהלה, פארטיי און ריכטונג, איבער'ן גאנצען לאנד, ציוניסטען, ארבייטער דעלעגאטען, מזרחים, ארטאדאקסען, סאציא־ליסטען און פועלי ציון, אידישע קולטור־טוער — אלע האבען געהאט זייערע פארטרעטער אויפ'ן קאנגרעס, און פאר פיער טעג צייט האט זיך דער קאנגרעס אלזוייטיג באשעפטיגט מיט'ן אידישען פראבלעם, ניט נאר אויף אזוי פיעל ווי עס איז נוגע די אידען אין די מלחמה־

דער פאָלקס־פארבאנד האָט אבער ניט אָפּגעשטעלט זיין אניטא־ציע פאר א דעמאקראטיש־אידישער פאראייניגונג, און געפינענדיג שטיצע אין דער טאראנטאר אידישער צייטונג "דער אידישער זשור־נאל", איז אָנהויב יאָר 1916 פּאָרגעקומען אן ארגאניזירונגס־קאָנ־פערענץ, אויף וועלכער עס איז באשלאָסען געוואָרען פּאָרצוזעצען די

לייאָן קאָהען.

ארבייט פאר א דעמאָקראטיש־אידישער פאראייניגונג, פאר שאפען א פּערמאנענטע אידישע ארגאניזאציע, דעם קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

דערווייל האָבען זיך אויך געביטען מאנכע אומשטענדען. ראובן ברייניָס געגרינדעטע צייטונג, "דער וועג", איז אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ, און דאָס האָט אפּגעשאפט דעם קאמף

נייע אידישע טאג־צייטונג. דער ארויסגעבער פון ״אדלער״ האָט פארשטאנען זיך אין דעם געזעהן א קאָנקורענץ־צייטונג, און געטריבען פון געשעפטליכע מאטיוון האָט דער ״אדלער״ אָנגעהויבען אָנצוּפירען א פיעלזייטיגען קאמף געגען ראובן ברייזין און זיין נעפֿאנטע צייטונג, און ממילא אויך געגען דעם ״פאָלקס־פארבאנד״, וועמענס פֿרעזידענט ער איז געווען. דער לעצטער איז אויך צו יענער צייט ניט געווען שוה בשוה מיט מאנכע פון די ציוניסטישע פירער, און די דאָזיגע פערזאָנען, געשטיצט פון ״אדלער״, זענען דערום נעווארען געגנער פון דער פאָלקס־באוועגונג, באאיינפלוסענדיג די ציוניסטישע ארגאניזאציע, אז זי זאָל אויך זיין נעגען דעם ״פאָלקס־פארבאנד״, מאנכע פירער גלויבענדיג אז עס קען זיין א געפאר אין אזא אלֿ־אידישע ארגאניזאציע פאר דער ציוניסטישער פעדעראציע און ארץ ישראל ארבייט.

אין די פאראייניגטע שטאאטען האָט אָבער דער געדאנק פאר אן אמעריקאנישֿ־אידישען קאָנגרעס אָנגעהויבען אלץ מער פאָפולער צו ווערען, און אזוי ווי קולטורעל און גייסטיג איז תמיד דער קאנאדישֿ־אידישער ישוב פארבונדען מיט אמעריקע, האָט ממילא דער דאָרטיגער ערפאָלג אויך באאיינפלוסט די עפענטליכע אידישע מיינונג אין קאנאדע, און באפעסטיגט די פאָזיציע פון ״פאָלקס־פארבאנד״, טראץ דעם געפירטען קאמף.

די ציוניסטישע פירער מיט דער הילף פון ״אדלער״ האָבען דאן באשלאָסען אלֿיין צו פארטרעפן אזא אידישע קאָנפערענץ, און אזוי ווי אין 1915 האָט אין מאָנטרעאלֿ סיי ווי נעדארפט פאָרקומען די יערליכע ציוניסטישע קאָנווענשאן, האָט מען באשלאָסען דעם ציוניסטישען צוזאמענפאָר צו פארלענגערן אויף נאָך א טאג, אייניגלאדען צו דעם א גרופע ניט־ציוניסטישע דעלענאטען, און עס פֿראָקלאמירען אלס ״די ערשטע קאנאדער אידישע קאָנפערענץ״.

אזא קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען, געפירט און קאָנטראלירט פון די ציוניסטישע טוער, אָבער אָן שום רעפרעזענטאנץ פון די בריטע פאָלקס־שיכטען, און אויף דעם צוזאמענפאָר זענען אָנגענומען געוואָרען א רייע רעזאָלוציעס.

אָבער אומגליקלעכערווייז האָבען א רייע פון פערזענלעכע מאטיווען און צוזאמענשטויסען פאראורזאכט א קאמף ארום דער דאָזיגער באוועגונג פאר א אידיש־דעמאקראטישער פאראייניגונג.

ראובן בריינין, דער אידיש־העברייאישער שריפטשטעלער, האָט אין די לעצטע יאָרען פאר'ן וועלט־קריעג רעדאגירט אין מאָנטרעאל די

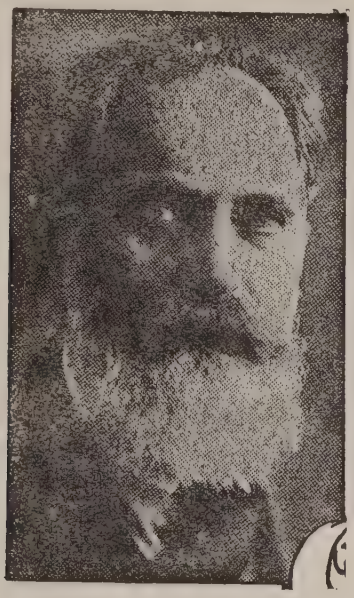

ראובן בריינין.

אידישע צייטונג "דער קענעדער אדלער", און איז אויך געווען א וויצע־פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע. אין 1914 איז פאָרגעקומען א צוזאמענשטויס צווישען בריינינ'ען און דעם ארויסגעבער פון דער צייטונג, און ראובן בריינין האָט פארלאָזען די רעדאקציע, אָנהויבענדיג צו גרייטען זיך ארויסצוגעבען אן אייגענע

גלייך אינ׳ם ערשטען מלחמה־יאָר זענען אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל, קוויבעק, געשאפען געוואָרען צוויי ענליכע הילפס־ארגאניזאציעס — אין טאראנטא ״דער טאראנטא מלחמה קאָנפע־רענץ״ און אין מאָנטרעאל ״דער פּאָלקס פארבאנד״. צו דער זעלבער צייט איז אויך אין ווינניפעג געגרינדעט געוואָרען דער דאָרטיגער ״הילפס פארבאנד״. יעדע ארגאניזאציע איז געווען צוזאמענגע־שטעלט פון דעלעגאציעס פון די ארטיגע אידישע קערפערשאפטען און אינסטיטוציעס, הויפּטזעכליך פון אידישע ארבייטער און מיטעל־קלאס ארגאניזאציעס, און פאר די אלע עלעמענטען איז קלאָר גע־ווארן, אז חוץ מאטעריעלער הילף מוז די אידען פון מזרח־אייראפּע אויך געגעבען ווערען פּאָליטישע הילף, און אז עס מוז אָנגעפירט ווערען אן אלזייטיגע אידיש־נאציאנאלע פּאָליטישע טעטיגקייט לטובת די מלחמה קרבנות.

פאר פיעלע כלל־טוער צווישען דעם קאנאדער אידענטום איז קלאָר געווארען, אז די לאגע פון די אידען אין די מלחמה לענדער איז א פראגע, וואָס מוז אינטערעסירען דאָס גאנצע אידישע פּאָלק, און אז לעזען די דאָזיגע פראגע דארף מען ניט דורך שתדלנות, אָדער דורך דער הילף פון יחידים, נאָר דורך שאפען א אידישע פּאָלקס־טריבונע, אין וועלכער אלע אידישע עלעמענטען זאָלען זיין פאר־טראטען, א פּאָלקס־פארבאנד, וואו עס זאָל רעפּרעזענטירט זיין יעדער אידישער עלעמענט.

הויפּטזעכליך איז דער גדאנק רייף געוואָרען צווישען א גרופּע מאָנטרעאלער אידישע כלל־טוער מיט ראובן ברייזין בראש, וועלכער איז געווען דער פּאָרזיצענדער פון דעם ״פּאָלקס פארבאנד פון קאנאדער אידען״, און דער גדאנק האָט אויך געפונען אָנהענגער אין טאראנטא און ווינניפעג, חוץ א רייע קלענערע שטעדט.

אין חודש יולי, 1915, האָט די מאָנטרעאלער ארגאניזאציע פונ׳ם ״פּאָלקס־פארבאנד״ באשלאָסען איינצוהופען א קאָנוועגשאן פון פארטרעטער פון אלע קאנאדער אידען, וועלכע זענען פאר אזא טעטיגקייט, און אויך דעם צוזאמענפאָר זאָל באשטימט ווערען וועלכע שטיצע און וועלכע טעטיגקייט זאָל אָנגעפירט ווערען לטובת די אידען אין די מלחמה־לענדער.

דאָס נייַנצענטע קאפּיטעל

דער קאַמף פֿאַר אידישער דעמאָקראַטישער הערשאפֿט

מאטעריאַלע היל‌ף און פֿאַליטישע היל‌ף, — דער אָנהויב פון דער קאַנגרעס־באוועגונג, — ראובן ברייניז, — ״דער קענעדער אדלער״, — ״דער אידישער זשורנאל״, — דער קאמף און די באזייטיגטע סיבות, — דער קאנאדיש־אידישער קאָנ־גרעס, — דער דורכפאל.

די קאנאדער אידן, אי די ערשט איינגעוואנדערטע און אי די אלטע תושבים האָבן שטענדיג געמומען א בריטען אינטערעס אין אלע אידישע אלוועלטליכע ענינים, און דער אינטערעס איז נאָך מער פארשטארקט געוואָרען אין די יאָרען פון׳ם גרויסען וועלט־קריעג 1914—1918. די דאָזיגע פאראינטערעסירטקייט איז אויסגעדריקט געוואָרען אויף פארשיעדענע אופנים.

גרויסע געלט־סומען געזאמעלט פאר היל‌פס־צוועקען, א גאנצע רייע פון פראָטעסטען און דעמאָנסטראציעס געגען די פאָגראָמען, גירושים, רדיפות, צוערשט געגען די פארפאָלגונגען מצד דער געוועזענער צארישער רוסלאנד, און שפעטער געגען די בלוטיגע פאָגראָמען אין פוילען און אין דער אוקראינע, די היל‌פס־אקציע פאר די אי־קראינער יתומים און עלמנים היל‌פס־טעטיגקייט — אין זיי אלע האָט זיך אויסגעדריקט דער ווילען פון די קאנאדער אידן צו העלפען די געליטענע, באצייכענט מיט׳ן אלגעמיינעם נאָמען ״די אידישע מלחמה קרבנות״, אָבער מען האָט אויך געזוכט צו געבען די דאָזיגע קרבנות פאָליטישע היל‌ף, אזוי אז עס האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאלי־זירען די אידע, וועלכע איז שפעטער באקאנט געוואָרען אלס די באוועגונג פאר א קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

און דאן פאַרגעזעצט זיין שטודיום אין דעם פראנצויזישען לאוואל אוניווערזיטעט אין מאָנטרעאל, זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע צו גראדואירען פון א רוימיש־קאטוילישען לער־אנשטאלט. אין 1906 איז ער באשטימט געוואָרען אלס "קינגס קאונסיל־אר" און ביי פיעלע פראָצעסען האָט ער אפטמאל פארטרעטען די רעגיערונג).

ס. וו. דזשייקאָבס איז ערוועהלט געוואָרען אלס פארטרעטער פון דעם וואל־דיסטריקט באקאנט אלס "דזשאָרדזש עטיען קארטיע דיוויזשיאן", און איז אלס פארטרעטער פונ'ם זעלבען וואל־געגענד וויעדער ערוועהלט געוואָרען אין 1921.

ביידע פארטרעטער, ערוועהלט פון דער מאָנטרעאל'ער אידישע קהלה אין די קריעגס־יארען, זענען ערוועהלט געוואָרען אויף די וואל־צעטלען פון דער ליבעראלער פארטיי.

איז געווען דער מאנטרעאלער אידישער אדוואקאט מעקסוועל גאלד־שטיין, און דער צווייטער ס. וו. דזשייקאבס.)

דער אידישער פארטרעטער אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור, איז אויך ווידער ערוועהלט געוואָרען אין די קומענדע וואלען פון 1919 און פון 1923.

ס. וו. דזשייקאבס.

א יאָר שפעטער, אין 1917, האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך ערוועהלט א פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט אין דער פערזאָן פון ס. וו. דזשייקאבס, א מאָנטרעאלער אידישער אדוואָקאט מיט א גרויסער רעפוטאציע אלס יוריסט.

(סעמיועל וו. דזשייקאבס, געבוירען אוין 1871 אין לענקעסטר אנטאריא, האָט גראדואירט צוערשט פון דעם מעקגיל אוניווערזיטעט,

איז צום ערשטען מאל אינ׳ם מאנטרעאלער סט. לואים געגענד ער־ וועהלט געווארען צו דער קוויבעקער לעגיסלאטור אלס פארטרעטער דער איד פיטער בערקאוויטש. די זעלבע לעגיסלאטור וואו מען האט אינ׳ם אנהויב פונ׳ם פאריגען יארהונדערט ניט ערלויבט יחזקאל הארט׳ן צו פארנעמען זיין פלאץ אלס מיטגליעד, האט גלייך אנער־ קענט די פעהיגקייט פונ׳ם אידישען מיטגליעד, וועלכער האט אנ־ געהויבען צו שפיעלען א וויכטיגע ראלע אין דער לעגיסלאטור.

פ. בערקאוויטש.

(פיטער בערקאוויטש איז געבוירען געווארען אין מאנטרעאל אין 1879, און גראדואירט אלס אדוואקאט. אין 1911 איז ער בא־ שטימט געווארען אלס ״קינגס קאונסילאר״ זייענדיג דער דריטער אידישער אדוואקאט וועמען עס איז צוגעטיילט געווארען דער דאזיגער פראפעסיאנעלער כבוד. דער ערשטער אידישער ״קינגס קאונסילאר״

עס זענען אין דער הילפס־ארבייט ווי פארווישט געוואָרען די באזונ־דערע קלאסען־אינטערעסען פון די פארשיעדענע אידישע עלעמענטען, און אלעמען האָט באהערשט דער געפיל צו העלפען די ליידענדע פונ׳ם קריעג און די ספעציעל אידישע־רדיפות. אין דער הילפס־ארבייט האָבען די קאנאדער אידען מערסטענס קאָאפערירט זייער טעטיגקייט מיט די אמעריקאנישע אידישע הילפס־קאָמיטעטען (״אמעריקען דזשואיש רעליף״, ״סענטראל רעליף״, און ״פאלקס־הילף״), אָבער מען האָט אויך קאָאפערירט מיט די אידישע הילפס־קאָמיסיעס פון ענגלאנד און אנדערע פלעצער, און טייל־וויז איז אויך די הילף אָנגעפירט געוואָרען דירעקט אין די מלחמה־לענדער, ווי די אקציע פון אריבערברענגען א צאָל אידישע יתומים פון די מלחמה־פלעצער, און דאָס באזאָרגען זיי מיט היימען אין קאנאדע.

אין די דריי גרעסערע אידישע קהלות, מאָנטרעאל, טאראנטא, און ווינניפעג,האָבען די גאנצע צייט פונקציאנירט פאראייניגטע ארגא־ניזאציעס, וועלכע האָבען אָנגעפירט די ארבייט אין זייערע באַ־טרעפענדע געגענדען, און גרויסע סומען (לויט דער פראפארציע פון דער צאָל קאנאדער אידען) זענען פאר דער הילפס־אקציע געשאפען געוואָרען.

דער וויכטיגען צוג העלפען די אידישע קריעגס־ליידענדע האָט אזוי ווייט באהערשט די בריטיסטע פאָלקס־שיכטען, אז ער האָט זיך אויך אָנגענומען אויסצודריקען אינ׳ם קאמף פאר מער דעמאָקראטיע אינ׳ם אידישען לעבען, א קאמף וואָס האָט זיך אין די קריעגס־יאָרען קאָנ־צענטרירט ארום דער אידישער קאָנגרעס־באוועגונג.

אין די מלחמה־יאָרען האָבען זיך די מאָנטרעאלער אידען אויך דערשלאָגען צו א אידישער פארטרעטערשאפט.

דער פלפול, וואָס האָט געהערשט אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאר־הונדערט, צי אידען דארפען אויך זיך זינען האָבען אידישע אינטע־רעסען בשעת פאָליטישע וואלען, איז שוין לאנג געווען פארגעסען, און מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב זענען אלץ מער פארזוכען געמאכט גע־וואָרען צו ערוועהלען אין די דיסטריקטען מיט א גרויסער אידישער איינוואוינערשאפט אידישע פארטרעטער צום פארלאמענט. אין 1916

דערונג, און אז די דאזיגע איינוואנדערער גיעבען נאר ניט צו צום רייכטום פון לאנד. ווי ווייט איך בין געקומען אין באריהרונג מיט אידען, זענען זיי איבער'ן גאנצען לאנד פארטרויענסווערטע מענשען, און אין א צייט ווי די איצטיגע, ווען די מיטגליעדער פון ביידע זייטען הויז וויסען גאנץ גוט, ווי די מענשען פון יענער רעליגיע העלפען קאנאדע אינ'ם געפירטען קאמף, טוענדיג זייער פולע טייל עפעקטיוו, מוטיג, און וויליג, איז עס אונזער פליכט צו זאגען זיי, אז זיי זענען ווילקאמען צו קומען צו אונזערע ברענעם, און אז מיר האפען, אז זיי וועלען קומען אין דער צוקונפט נאך אין גרעסערע צאלען."

אבער טראץ די ענטפערס, האבען זיך נאך פון צייט צו צייט געהערט פיינדליכע שטימען, און עס האבען זיך אויך באוויזען אין מאנכע צייטונגען ארטיקלען, וואו מען האט געשריבען, "אז צו דעו צייט ווען די קאנאדער זין פוילען אין די טראנשייען, פארדיענען די אידען אין די פאבריקען גוטע געלט".

און פיעלע קאנאדער אידען האבען דעם בעסטען ענטפער אויף די אנפאלען געגעבען אויף די שלאכטפעלדער, וואו פיעלע אידישע סאלדאטען אין אפיצערען האבען באצאלט מיט זייערע לעבענס, אין אנדערע האבען זיך דערדיענט צו מיליטעריש אויסצייכנונגען.

פאר ביישטייערען גרעסערע סומען צו די קריעגס־פאנדען איז אויך מארטימער ב. דייווים, א מאנטרעאלער רייכער איד באלוינט געווארען מיט א ריטערטום, וואס האט אים געגעבען דעם ערען־טיטעל "סער".

צוזאמען מיט די אלגעמיינע בירגער־פליכטען, האט זיך אויך דעמאנסטרירט די בריטע וויליגקייט צו העלפען די פיעלע אידישע קריעגס־לויידענדע, די אידישע מלחמה קרבנות פון מזרח אייראפע, וועלכע האבען אממערסטען געליטען פונ'ם וועלט־קריעג. אין אלע גרעסערע און קלענערע אידישע קהלות זענען די גאנצע צייט פונ'ם קריעג אנגעפירט געווארען געלט־זאמלונגען פאר די אידישע מלחמה קרבנות, אלגעמיינע אדער פאר געווייסע לאנדסמאנשאפטען, אין וועלכע עס האבען זיך אקטיוו באטיליגט אלע אידישע עלעמענטען

"די אידישע אימיגראציע", האָט ער דאמאלס צווישען אנ־דערעם געזאָגט, "איז אן אמת'ער פּלאָג. מען זאָגט מיר אז מאָנט־רעאל אליין האָט 50.000 אידען, און אז אין קאנאדע זענען פארהאן 76,681, ניט רעכענענדיג די, וועלכע זענען צושפּרייט איבער'ן לאנד. פון רער גאנצער צאָל, קען מען ניט אָנרופען איינעם, וואָס זאָל זיך האָבען באזעצט אויפ'ן לאנד מיט'ן צוועק עס צו פארבעסערן. קיין איינער איז ניט געקומען קיין קאנאדע מיט דער אבזיכט, פאר־הערט, מען געפינט זיי איבעראל אלס הענדלער, פּערלער, "ריעל עסטייט" אגענטען און אזוי וויטער, קיין איינער פון זיי איז ניט קיין בענעפיט פאר'ן לאנד."

אלפאָנז ווערווייל, א פּראנצויזישער פארלאמענט־מיטגליעד פון דער שטאדט מאָנטרעאל האָט אים ביי דער וועלבער זיצונג געענט פערט, און אים פאָרגעווארפען צווישען אנדערעם, "אז קיין מיט־גליעד פונ'ם הויז האָט נאָך ניט באנוצט אזא שפּראָך", און עס איז אן אונרעכט אזוי צו רעדען וועגען די אידישע איינוואוינער. עטליכע טעג שפּעטער, דעם 29־טען פעברואר, האָט אים אויך געענטפערט ארטור מיהען, דער דאמאלסדיגער פארלאמענט מיטגליעד, פון פאר־טעדיש לא פרייריי, מאניטאבא, וועלכער איז שפּעטער געווארען דער פירער פון דער קאָנסערוואטיוער פּארטיי, און פּרעמיער־מיניסטער.

ארטור מיהען, האלטענדיג אין יענעם טאָג א לענגערע רעדע אינ'ם פארלאמענט, האָט דעם סוף פון זיין רעדע געווידמעט צו בוליע'ס אנפאלען אויף אידען און אויף אידישער אימיגראציע, און האָט זיין רעדע פארענדיגט מיט פאלגענדען ענטפער (ציטירט לויט די פארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאר) : —

"איידער איך זעץ זיך אוועק, פיל איך אלס מיין חוב צו זאָגען עטוואָס — און איך וויים, אז די רעגיערונג וועט זיין אויסשטימ־מיט מיר — וועגען א באמערקונג וואָס איז געמאכט געווארען פונ'ם מיטגליעד פאר רימאסקי. ער האָט באהויפּטעט, אז איינע פון די ערנסטע שטריכען אין אונזער איינוואנדערונג, איז די אידישע איינוואנדערונג, און ער האָט דארום פארלאנגט, אז עס זאָל זיין די מאקטיק פון דער רעגיערונג צו באגרענעצען די דאָזיגע איינוואנ־

דעם 9־טען מערץ 1916, האָט דער פּאַרלאַמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, קוויבעק, ה. בולעי געמאכט פּאָלנענדע אנפראגע ביי דער דאמאָלסדיגער פּאַרלאַמענט־סעסיע — "וויפיעל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין די פראנצויזיש־קאנאדישע אָדער ענגליש־קאנאדישע באטאַליאנען, זייט דעם אנהויב פון׳ם קריעג, סער ראָבערט באָרדען, דער דאמאָלסדיגער פּרעמיער, האָט אים אויף דעם געענטפערט: "א גרויסע צאָל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דער איבערזע־עקספעדיציע, זייט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען. עס וועט זיין א שווערע ארבייט איבערצוגעהן די גאנצע ליסטע פון 275,000 פּערזאָנען, כדי אויסצוגעפינען די נויטיגע אינפארמאציע וועגען דער פראגע, אוּן מיר גלויבען ניט אז דאָס זאָל זיך לוינען. (ציטירט לויט די פּאַרלאַמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאָר).

די קאנאדער אידען האָבען אויך בייגעשטייערט גרעסערע אין קלענערע סומען, יעדער לויט זיין מעגליכקייט צו די פּאַרשידענע קריעגס־פאנדען, וועלכע זענען געזאמלט געוואָרען, אוּן אידישע פרויען זענען ווי אלע אנדערע פרויען געווען טעטיג אין רויטער־קרייץ־ארבייט.

קאנאדע האָט אין די מלחמה־יאָרען איבערגעלעבט א צייט, וועי אלעם האָט געהאַרפט אָנגעוועגדעט ווערען לטובת דעם לאנד אוּן איר ארמיי, א זאָך צו וועלכען עס איז נויטיג געווען די געמיינשאפט־ליכע ארבייט פון׳ם גאנצען קאנאדער בירגערטום. דאָך האָבען די אידען־שונאים אפילו אין אזא צייט ניט געוואָלט פּארגעסען זייער געגנערשאפט צו די אידען, אוּן ביי פיעלע געלעגנהייטען האָבען זיי אויך אין דער קריעגס־פּעריאָדע ניט דורכגעלאָזען אָנצופאלען אויף אידען. איינער פון די פיינדליכסטע אָנפאלען אויף אידען אין דער קריעגס־פּעריאָדע, איז אויף פּאָרגעקומען פון דער פּאַרלאַמענט טריבונע.

ה. בולעי, דער פּאַרלאַמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, רעדענדיג דעם 24־טען פעברואר, 1916, וועגען דעם בודזשעט, וואָס די רעגיערונג האָט אריינגעבראכט צום פּארהאנדלען, האָט ער דאמאָלט געהאלטען א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער איז בכלל אנגעפאלען אויף די איינגעוואנדערטע עלעמענטען, אוּן הויפּטזעכליך אויף אידען

דאמאלס ענגלאנד, האבען אידען אי געדיענט אין דער ארמיי, און אי ביינעשטייערט גרעסערע סומען צו די דאמאלסדיגע פארשיעדענע פאטריאטישע פאנדען. די אידען האבען זיך אויך באטייליגט אין די פיעלע פאטריאטישע פייערונגען ווי בשעת קעניגין ויקטאריא'ס 50 יאריגען יובילעאום, אין די טרויער־פארואמלונגען נאכ'ן טויט פון קעניג עדוארד אין 1910, און ווען עס איז אין 1911 פארגעקומען די קרוינונג פון'ם ענגלישען קעניג געאָרג, און קאנאדע האָט נעשיקט א גרופע רייטער־פאָליצי צו באטייליגען זיך אין דער קרוינונג, איז מיט דער אפטיילונג מיטגעפאָרען אלס דאָקטאר מאיאר דר. מ. לאור־טערמאן, א מאָנטרעאָלער אידישער דאָקטאר. דער אידישער פא־טריאטיזם האָט אויך געפונען זיין אויסדרוק אינ'ם לעצטען וועלט־קריעג.

פיעלע אידען האָבען זיך אנגעשלאָסען פרייוויליג אין דער ארמיי אי אלס אָפיצערען, דאָקטוירים און געווענליכע סאָלדאטען, און צווישען די ערשטע אָפגעשיקטע ארמיי־קאָנטינגענטען צו די שלאכט־פעלדער האָבען זיך אויך געפונען פיעלע אידען. ווען עס איז שפעטער איינגעפירט געוואָרען צוואנג־דיענסט, האָבען די קאנאדער אידען ערפילט זייער בירגערליכען חוב צוגליך מיט אלעמען. *)

*) עס איז שווער פעסטצושטעלען די גענויע צאָל פון די אי־דישע סאָלדאטען אין דער קאנאדער ארמיי אין דער צייט פון'ם קריעג, ווייל ערשטענס זענען די סאָלדאטען גענוי ניט קלאסיפיצירט געווא־רען לויט נאציאנאליטעט און רעליגיע, און לויט די פאמיליען־נעמען קען מען אויך ניט אורטיילען, ווייל אָפטמאָל זענען די נעמען גאנץ ענגליך, אידישע און קריסטליכע, ווי למשל סמיט א. ד. ג.; עס איז אָבער זיכער אז די צאָל איז פראפארציאנעל געווען א גרויסע, און יעדע אידישע שול און ארגאניזאציע איבער'ן לאנד האָט אין אירע רעקאָרדען צאָלען מיטגליעדער, וועלכע האָבען געדיענט אין דער ארמיי. די צאָלען זענען שפעטער נאָך פארגרעסערט געוואָרען, ווען פיעלע הונדערטער אידישע יונגעלייט האָבען זיך אין 1918 אָנגע־שלאָסען לעגיאָנערען פון די בריטישע טרופען, וועלכע זענען ge־שיקט געוואָרען פאר מלחמה־דיענסט אין ארץ ישראל און מצרים.

מלחמה וועלכע האָט באאיינפלוסט קאנאדע בכלל, אויף יעדען לע־
בענס־געביעט, האָט אויך געלאָזען איר שטעמפל אויפ'ן קאנאדיש
אידישען לעבען. עס זענען איבערגעריסען געוואָרען אלע וועלט־פאר־
בינדונגען, הויפטזעכליך די פארבינדונגען (אויסער פאר מלחמה־
צוועקען) מיט אייראפע, די אידישע איינוואנדערונג האָט זיך דארום
אין גאנצען אָפּגעשטעלט, און דער וואוקס פון פיעלע אידישע קהלות
איז דאריבער געקומען צו א שטיל־שטאנד. פיעלע אידישע קהלות
זענען נאָך דערצו פארקלענערט געוואָרען דורך אויסוואנדערונג אויך.
אין די ערשטע חדשים פון'ם קריעג, איידער קאנאדע האָט זיך צר־
געפאסט צו דער נייער מלחמה־לאגע, האָט דאָס לאנד געליטען פון
אן עקאָנאָמישען קריזיס, און דאָס האָט דארום געצוואונגען א צאָל
אידישע פאמיליעס, געטריבען פון דער עקאָנאָמישער נויט, אז זיי
זאָלען אויסוואנדערען און זוכען באשעפטיגונג אין די דערבייאיגע
אמעריקאנער אינדוסטריעלע צענטרען. א טייל פון די דאָזיגע אויס־
וואנדערער האָבען זיך שפעטער צוריקגעקערט, וועלן די עקאָנאָמישע
לאגע איז בעסער געוואָרען, אנדערע אָבער זענען שוין דאָרטען פאר־
בליבען, און דאָס האָט זיך גלייך געלאָזט מערקען, באזונדערס אין
די קלענערע אידישע קהלות.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער דאָזיגער קריעגס־פעריאדע,
איז דארום געווען דער אפהאלט אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג
פון'ם ישוב, אן ענטוויקלונג וואָס האָט ערשט אָנגעהייבען צוריק
באנייט צו ווערען אין די יאָרען נאָכ'ן קריעג. דערפאר אָבער האָט
דער אידישער ישוב ארויסגעצייגט פיעלע סמנים פון א געזונטער
פלאנץ, וועלכער האָט געלאָזען טיעפע וואָרצלען אינ'ם נייעם וואוינ־
אָרט.

צוואמען מיט גאנץ קאנאדע, האָט זיך אויך דער אידישער ישוב
געזוכט צוצופאסען צו דער קריעגס־לאגע, און געהאָלפען טראגען די
משאות פון'ם קריעג, וואָס דאָס לאנד האָט געטומען אויף זיך.

דער אידישער פאטריאטיזם צו קאנאדע האָט תמיד געפונען זיין
אויסדרוק אין א סך פאָרמען, איינגעשלאָסען אויך אקטיווע דיענסט
אין דער ארמיי און מיליץ. וועלן קאנאדע איז באטייליגט געווען
אינ'ם אָנהויב פון'ם יאָרהונדערט אין דער בורען־קריעג, העלפענדיג

דאָס אכצענטע קאפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען

די קריעגס־יאָרען 1914–1918, — א קליינע אויסוואנדערונג, — די אידישע באטיליגונג אין דער מלחמה — בולעי׳ס אָנ־פאלען אויף אידן אין פּארלאמענט, — די ענטפערס, — די אידישע הילפס־טעטיגקייט, — די ערוועהלונג פון אידישע פּארטרעטער.

לאנגזאם האָט זיך ענטוויקעלט דער נייער קאנאדיש־אידישער ישוב. די אידישע איינוואנדערונג און דער נאטירליכער וואוקס האָבען דעם אידישען ישוב באדייטענד פארגרעסערט. עס איז אויסגע־וואקסען די גרויסע אידישע קהלה אין מאָנטרעאל, עס האָט זיך בא־דייטענד ענטוויקעלט די אידישע טאראנטא, וועלכע איז אויך געווא־רען דער צענטער פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות אין דער פּראָווינץ אנטאריא, און וואו אין 1914 האָבען די טאראנטאר אידען ערוועהלט א אידישען בּירגער מ. סינגער, און ווען צום סוף פון׳ם נייַנצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען די קאנאדער וועסט, האָט זיך דאָרטען אויסגעבילדעט די גרויסע וויניפּעגער אידישע קהלה, און א אידישער ישוב איז ענטשטאנען אין פיעלע פונקטען פון דער קאנאדער וועסט, וואו עס זענען אויך אייַנ־געאָרדענט געוואָרען א קליינע צאָל פון אידישע פּארמער־ישובים און קאָלאָניעס.

אָבער עס זענען אָנגעקומען די מלחמה־יאָרען 1914—1918, אין דער וועלט־קריעג, וועלכער האט פּאראורזאכט אזוי פיעל חורבות און מענשליכע לייַדען, האָט אויך טיילוויַיז אָפּגעשטעלט די וווייטער־דיגע ענטוויקלונג פון׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב.

קאנאדע, אלס אן ענגלישע קאָלאָניע, איז אריינגעצויגען גע־וואָרען אין׳ם קריעג, גלייך אין די אויגוסט־טעג פון 1914, און די

וועגען דעם לעצטען איז אויך גאנץ כאראקטעריסטיש דער פאל־
געגדער היסטארישער פאל. וועו די שטאדט יארק האט געענדערט
איר נאמען אויף "טאראנטא", איז דאס ערשטע בוך וואס איז ער־
שיענען אין טאראנטא געוועזען דאס בוך "בריעף צו די אידען", גע־
שריבען פון דייוויד ווילסאן פונ'ם דארף "האוף", יארק קאונטי, און
געדרוקט אין דער הרוקעריי פון וו. דושיי. קאוטס. (באנד צוויי,
"דהי מוניסיפעליטי אף טאראנטא" פון דושעס עדגאר מידעלטאן).

די העברייאישע קולטור ארביט.

צוזאמען מיט דער אידישער קולטור־טעטיגקייט צווישען די קא־
נאדער אידען, דארף אויך דערמאנט ווערען די קולטור־טעטיגקייט אין
דער העברייאישער שפראך.

דאס לעצטע האט זיך אבער נאר אויסגעדריקט אין דער ערציהונג
פאר קינדער, ניט אננעמענדיג קיינמאל קיין גרעסערען מאסשטאב
אויף אנדערע געביעטען. אין עטליכע שטעדט האבען פון צייט צו
צייט עקזיסטירט, און עס עקזיסטירען, העברייאישע קולטור פאר־
איינען, די מיטגליעדערשאפט אבער ווי די טעטיגקייט איז שטענדיג
באגרענעצט צו א גאנץ קליינעם קרייז. אין די טעג פון דאובן בריי־
נינ'ס אויפהאלטען זיך אין קאנאדע, האט די העברייאישע באווע־
גונג עטוואס אויפגעלעבט, באזונדערס אין מאנטרעאל, אבער דאס איז
געווען נאר א גאנץ קורצע צייט.

קיין העברייאישע שריפטען זענען אין לאנד קיינמאל ניט געווע־
זען, בלויז מאנכע צייטונגען האבען צייטענווייז פארזוכט צו געבען
א קליינע העברייאישע אפטיילונג אין זייערע אויסגאבען.

נעמען פון די אויסגאבען ״די שטימע״, א וואכענבלאט אונטער דער רעדאקציע פון א. אסאווסקי, און ״דאס פרייע וואָרט״, רעדאגירט פון א קאלעגיום שריפטשטעלער.)

די ניויארקער אידישע פרעסע.

צוזאמען מיט דער לאקאלער קאנאדער אידישער פרעסע, האבען אין קאנאדע אויך שטענדיג צירקולירט די ניו יארקער טעגליכע אידישע צייטונגען, וועלכע האבען אין קאנאדע אנגעהויבען צירקולירען נאך דאמאלס, וועו דער ישוב איז געווען קליין און צו וועניג צו קענען אויסהאלטען אן אייגענע פרעסע. מאנכע פון די צייטונגען האבען אויך פון צייט צו צייט געזוכט ארויסצוגעבען באזונדערע קאנאדער אויסגאבען.

דאס אידישע בוך

אויב בנוגע צייטונגען זענען געמאכט געוואָרען פארשידענע פארזוכען פון צייט צו צייט, איז אבער אין קאנאדע ניט געמאכט געוואָרען קיין אזעלכע פארזוך צו גרינדען א פארלאג פאר'ן אידישען בוך. דער מאנגעל אין א קאנאדיש-אידישען פארלעגער ערקלערט דאָרום, וואָרום אין לאנד זענען ערשיינען אזוי וועניג אידישע ביכער ארויסגענעבען אין קאנאדע. ערשט אין די לעצטע צען יאָר, האבען א צאל קאנאדער אידישע שרייבער ארויסגענעבען זייערע ווערק אויף אייגענעם רעכענונג, אבער די צאל איז נאָך קליין.

דערפאר אבער האט דאס אלגעמיינע אידישע בוך שטענדיג געפונען א בריטען אפנאנג צווישען קאנאדיש-אידישען עולם. צוגעהאלפען צו דער צירקולירונג פונ'ם אידישען בוך האבען אויך די אידישע אפטייל׳ונגען אין די שטאטישע ביבליאטעקען, וואו אזעלכע זענען דא, און די קליינע צאל ספעציעל אידישע ביבליאטעקען, וועלכע עקזיסטירען איבער'ן לאנד.

צום אלגעמיינעם קאנאדער בוך האבען אידען פון צייט צו צייט בייגעשטייערט, און אין דער קאנאדער ליטעראטור געפינען זיך א צאל ביכער געשריבען פון אידען וויי אויך וועגען אידען.

דיג א יאָר שפּעטער א האלב־וועכענטליכע אויסגאבע. פּאר דער צייט איז די דאָזיגע אויסגאבע רעדאגירט געוואָרען פון א רייע פּערזאָנען, ווי ב. י. גאָלדשטיין, י. ל. וויקער, י. העסטרין, א. מ. מאנדעלבוים, און אנדערע. די ארויסגעבער פון "דאָס אידישע וואָרט" (דהי איז ראעלייט פּרעס, ה. ע. וויילדער־פּרעזידענט) האָבען אויך אין די לעצטע יאָרען געמאכט א פּארזוך ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי דזשואיש גארדיען", אָבער זי איז בלויז ערשיינען עטליכע חדשים צייט.

די אנדערע פּארזוכען אויפ'ן פּרעסע־געביעט אין ווינניפּעג זענען אויך געווען די פּאלגענדע : —

"דאָס אידישע לעבען", א וואָכענבלאט אין 1913, פון וועלכען עם זענען ערשיענען נאָר פּיער נומערען, אונטער דער רעדאקציע פון ש. פּרענקעל.

"דער קענעדער מזיק", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען פּאר א קורצער צייט אין 1913, אונטער דער רעדאקציע פון א. מ. מאנדעלבוים און י. גודמאן.

"דער אשמדאי", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען בלויז צוויי נומערען, רעדאגירט פון די ברידער ז. און י. פּראסאוו, ווערענדיג געדרוקט אין לאָנדאָן, און ארויסגעגעבען אין ווינניפּעג. די אויפּגאבע פון דער צייטונג איז געווען א קאמף געגען "קוריער".

"די פּאָלקסצייטונג", אן ארבייטער צייטונג, ערשיענען עטליכע נומערען אונטער דער רעדאקציע פון י. ווינניק און ח. זאלצמאן.

"די קענעדער אידישע וועלט" איז ערשיענען אין 1914, אין עטליכע נומערען, ארויסגעגעבען פון י. ל. מאלאמוט.

אין 1920 איז אויך ערשיענען פּאר דריי חדשים צייט "די אידישע ארבייטער צייטונג", שפּעטער ענדערענדיג דעם נאָמען אויף "די צייט", און ערשיינענדיג נאָך עטליכע וואָכען, אין 1922 זענען ערשיענען עטליכע נומערען פון א וואָכענשריפּט מיט א ראדיקאלער טענדענץ "די נייע צייט".

אין אן ארטיקעל "די אידישע פּרעסע אין קענעדע" פון פּנחס ("קענעדער אדלער", אויגוסט 8, 1915) וועלען אויך אָנגעגעבען די

די יאָרען 1914—1913 אלס צענטראל־אָרגאן פון דער אידישער פע־דעראציע פ. ל. פ. און פארשידענע אייגמאָליגע אויסגאבען פון מאנטע ארגאניזאציעס פאר אגיטאציאנס־צוועקען.

אין מאי 1920 איז פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע הומאָריסטישע אויסגאבע "דער מזיק" (ש. מ. שאפירא, רעדאקטאר) אָבער אויך די אויסגאבע איז אונטערגענגען א פאָר חדשים שפעטער.

זייט 1922 ערשיינט אויך אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי קענעדיען דזשואיש רעוויו".

וויניפעג.

די ענטשטעהונג פון א אידישער פרעסע אין דער מעטראפאליע פון דער קאנאדער וועסט איז, ווי אין טאראנטא געווען, אָרום דעם יאָר 1906. אין יענעם יאָר זענען דערשינענען עטליכע נומערען פון אן אויסגאבע מיט'ן נאָמען "דער ווידערקלאנג", רעדאגירט וועראנדיג פון יוסף גודמאן.

אין 1910 איז וויעדער געמאכט געוואָרען א פארזוך פאר א אי־דישער אויסגאבע, וועלן עס האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען "דער־קוריער", א ראדיקאלע ארבייטער־צייטונג, רעדאגירט וועראנדיג פון אב. זוסמאן. די אויסגאבע האָט זיך געהאלטען אָרום א יאָר צייט, טראצדעם וואָס פאר'ן יאָר זענען ערשיענען ניט מער ווי דרייצען נומערען, און שפעטער איז די דהוקעריי און די צייטונג אריבער צו נייע אייגענטימער, אָנהויבענדיג אינ'ם זעלבען יאָר צו ערשיינען אלס וואָכענבלאט מיט א נייעם נאָמען "דער קענעדער איד". די נייע אויסגאבע איז שפעטער ערשינענען אלס האלב־וועכענטליכע אויסגא־בע, און אין 1914 איז זי פאר א קורצער צייט אויך ערשינענען אלס טעגליכע צייטונג. אָבער די צאָל אידען אין מערב־קאנאדע איז נאָך געווען צו קליין פאר אן אייגענער טעגליכער אידישער צייטונג, און "דער קענעדער איד" האָט זיך געמוזט שליסען. די צייטונג איז וויעדער אריבער צו נייע בעלי בתים און צוריק אָנגעהויבען צו ערשיי־נען אין 1917 אלס א וואָכענצייטונג "דאָס אידישע וואָרט", וועלכע־

פיער חדשים שפעטער. אין די קומענדע פינף יאָר זענען קיין אנ־דערע פארזוכען ניט געמאכט געווארען ערשט אין 1912, ווען טאָראָנטא האָט שוין געהאט א גרויסע אידישע קהלה האָבען עטליכע אידישע דרוקער זיך פאראייניגט און אויפגענומען דעם פלאן פון גרינדען א אידישע צייטונג, און נאָך א רייע פארבאריטונגען איז דעם 29־טען נאָוועמבער, 1912, ערשיענען א וואָכענבלאט "דער אידישער זשורנאל", מיט ה. הירש אלס רעדאקטאר. די צייטונג האָט זיך גוט ענטוויקעלט, און אין נאָוועמבער, 1913, האָט זי זיך פאר־וואנדעלט אין א טענליכער אויסגאבע. דעם דריטען נאָוועמבער, 1913 איז ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער טענליכער צייטונג, און מיט א קלייענעם איבערריים, (פון בלויז עטליכע חדשים נאָכ'ן ערשטען יאָר אלס טענליכע צייטונג, ווען די פארוואלטונג איז רעארגאניזירט געווארען) האָט די קאנאדער צווייטע אידישע קהלה איר שטענדיגען טענליכען אידישען ארגאן, רעדאגירט וועראנדיג זייט 1915 פונ'ם שרייבער פון די שורות.

אין 1915 האָט די "קלאָוקמאכער יוניאן" פארזוכט ארויסצוגע־בען אן אייגענעם אונפאריאדישען בולעטין "דער קלאָוקמאכער בולע־טין", אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז עטליכע נומערען. עס האָט אויך פארזוכט אין יענעם יאָר "דער קענעדער אדלער" ארויס־צוגעבען א טאראנטאר אויסגאבע פונ'ם "אדלער", און עס איז גע־מאכט געווארען א פארזוך אחויסצוגעבען אן אנאָנסען־אויסגאבע דער "דיילי אדווערטייזער", וואָס איז צוגעלאָזט געווארען אלס ביילאגע צו די ניו יארקער אידישע צייטונגען, פארשפרייט אין שטאדט. דער וויכטיגסטער פארזוך איז אָבער געווען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע ארבייטער־צייטונג אין די יאָרען 1918—1917. די "ארבי־טער צייטונג", רעדאגירט פון ש. עלשטיין, וואָס האָט באקומען שטיצע פון די אידישע יוניאנס און ארבייטער ארגאניזאציעס, דאָך אָבער האָט זי זיך לאנג ניט געקענט האלטען, און איז אונטערגענאנגען נאָך אן עקזיסטענץ פון זעקס חדשים.

צו די ארבייטער פרעסע פארזוכען געהערען אויך "די נייע צייט", א חודש זשורנאל וואָס איז ארויסגענעבען געווארען אין טאראנטא אין

אין יולי, 1917 איז וויעדער געמאכט געוואָרען א פארזוך צו שאַפען אין מאָנטרעאל אן ארגאן פאר דער קאָנגרעס באוועגונג, עס איז געגרינדעט געוואָרען "דאָס פאָלק", רעדאקטירט פון יהודה קויפמאן, א צייטונג וועלכע האָט געזוכט צו אניטירען פאר דער קאָנגרעס־באוועגונג צווישען דער מאָנטרעאלער אידישער באפעלקערונג, אָבער אויך דער ארגאן האָט זיך נעמוזט אין גיכען שליסען צולייב מאנגעל אין מאטעריעלע מיטלען.

אין הלכות פרעסע בנוגע מאָנטרעאל דארף אויך דערמאָנט ווערען דער פאל, וואָס די דאָרטיגע פועלי ציון ארגאניזאציע האָט פאר א צייט געהאָלפען ארויסצוגעבען דעם "פועלי ציון בולעטין", דעם צענטראלען ארגאן פון דער פועלי ציון פארטיי, און מאנכע ארגאניזאציעס האָבען פון צייט צו צייט ארויסגענעבען פלוג־בלעטער, מערסטענס פאר זייערע אגיטאציאנס־צוועקען. אין די לעצטע יאָרען האָט היימאן עדעלשטיין אויך געזוכט ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענציטונג, א. אלמי (א. ח. שעפס) א מאָנאטליכען זשורנאל "דער קוואל", ל. מעלצער אן ארבייטער זשורנאל "ארבייט", א גרופע יונגע דיכטער "רויערד", אָבער פון די אלע אויסגאבען זענען בלויז ערשיענען צו פאָר נומערען (פון דער "רויערד" זענען שפעטער עטליכע נומערען אויך ערשיענען אין טאראנטא).

טאראנטא.

די ענטוויקלונג פון דער אידישער פרעסע אין טאראנטא הויבט זיך אן ארום 1907—1906, וועו א דאָרטיגער דרוקער האָט אנגעהויבען ארויסצוגעבען א וואָכענבלאָט "דהי טאראנטא דזשואיש וויקלי". די אויסגאבע איז באשטאנען מערסטענס פון מודעות מיט עטוואָס לעז־מאטעריאל אין ענגליש און אידיש, אָבער פון א גאנץ ווערט־לאזען כאראקטער, וועו יענע צייטונג איז אונטערגענאנגען נאָך א יאָריגער עקזיסטענץ, האָט אין 1907 א צוויטער דרוקער געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען א אידישע וואָכענבלאָט "טאראנטאר אידישע פרעסע". די אויסגאבע איז געווען פון דעם זעלבען כאראקטער. אָבער זי האָט נאָך וועניגער מזל געהאט, און איז אונטערגענאנגען

איז געשאפען געווארען אין 1913 פון י. ל. מאלאמוט — ״דאס קענ־ דער אידישע וואכענבלאט״, אבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז צוויי נומערן.

עס זענען אויך ערשיענען אין מאנטרעאל אנדערע אויסגאבען, ווי הומאריסטישע (״דער פיפערנאטער״, ״דער קענערדער האהן״, ״דער האמער״), ארבייטער אויסגאבען (די ארבייטער צייטונג״) און אין 1914, גלייך נאכ׳ן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אויך פאר־ זוכט געווארען ארויסצוגעבען אן אוועגט־צייטונג ״ דער אבענד קו־ ריער״, אבער די אלע אויסגאבען האבען געלאזען גאנץ וועניג שפי־ רען נאך זיך צוליעב דער קורצער עקזיסטענץ זייערער, באדייטענדער זענען אבער געווען די פארזוכען צו גרינדען א וואכענצייטונג ״דאס פאלק״ און די טענליכע צייטונג ״דער וועג״.

אין די לעצטע עטליכע יאר פאר׳ן וועלט־קריעג, איז דער ״קע־ נעדער אדלער״ רעדאקטירט געווארען פונ׳ם באקאנטען העברייאיש־ אידישען שריפטשטעלער ראובן בריינין, אבער אין 1915, איז פאר־ געקומען א סכסוך צווישען דעם ארויסגעבער און ראובן בריינין, און דער לעצטער האט דאמאלס פארלאזען די רעדאקציע, גרינדענדיג אן אייגענע צייטונג ״דער וועג״ וועלכע האט אנגעהויבען צו ערשיינען אנהויב אקטאבער פונ׳ם זעלבען יאר. צווישען ביידע מאנטרעאלער טענליכע צייטונגען ״דער קענעדער אדלער״ און ״דער וועג״ האט זיך דאמאלט ענטוויקעלט א שרעקליכער קאנקורענץ־קאמף, אין וועל־ כען עס איז אויך אריינגעצויגען געווארען די שנאה צווישען ראובן בריינין און דעם ״אדלער״. עס האט זיך שוין דאמאלס אנגעהויבען די באוועגונג פאר׳ן ״פאלקס־פארבאנד״ און די קאנגרעס באוועגונג, וועלכע איז ערמוטיגט געווארען פון ראובן בריינין און זיין צייטונג, און איז ממילא באקעמפט געווארען פונ׳ם ״אדלער״. אבער טראצ־ דעם וואס ״דער וועג״ האט באקומען א סך שטיצע פון די בריטע געזעלשאפטליכע קרייזען, האט אבער דער ״אדלער״ געהאט דעם פארצוג פון אן עלטערער און מער באפעסטיגטער צייטונג אין גע־ שעפטליכען זין, און טראץ אלע אנשטרענגונגען האט ראובן בריינין געמוזט אויפגעבען דעם קאמף און שליסען דעם ״וועג״.

א צייטונג, און נאכדעם ווי די שותפים האבען געשאפען צוויישען זיך א גרעסערע סומע געלט, איז דעם ערשטען אויגוסט פונ׳ם זעלבען יאר, ערשיינען דער ערשטער נומער פון דער צייטונג אלס א וואכענ־בלאט, מיט׳ן נאמען ״דער קענעדער אדלער״. אבער נאר אין גיכען האט זיך ארויסגעצייגט, אז ערשטענס איז ניטא גענוג געלט פאר׳ן צייטונגס־פאנד, און צווייטענס קען א וואכענצייטונג אי ניט דעקען די אלע אויסגאבען, און זי קען אויך ניט צופריעדענשטעלען די לעזער. מען האט דארום פארזוכט ארויסצוגעבען די צייטונג צוויי מאל אין וואך, אבער אויך דאס האט ניט געהאלפען, און די ארויסגעבער האבען דארום באשלאסען צו פארוואנדלען עס אין א טעגליכע צייטונג. און ״דער קענעדער אדלער״ האט אנגעהויבען צו ערשיינען אלס די ערשטע טעגליכע צייטונג אין לאנד. פאר דער צייט פון דעם ״אד־לער׳ס״ עקזיסטענץ האבען זיך די רעדאקטארען פיעל מאל געביטען. און צוויישען אירע רעדאקטארען זענען געווען מ. ארנסאן, ל. לאנדיי (א. וואלינער) דר. יחזקאל וואַרטסמאן, נ. וו. גאלדשטיין, ב. י. גאלדי שטיין, ראובן ברייגין, און ה. הירש, ערשיינענדיג זייט 1922 אונ־טער דער רעדאקציע פון איר ארויסגעבער ה. וואלאפסקי. פאר דער צייט פון דעם ״אדלער׳ס״ עקזיסטענץ האבען זיך אויך געביטען די ארויסגעבער, געהערענדיג היינט צו טאג צו איינעם פון אירע ערש־טע גרינדער — ה. וואלאפסקי, וועלכער איז אויך דער ארויסגעבער פונ׳ם ״קענעדיען דזשואיש קראניקל״.

דער ״קענעדער אדלער״, זייענדיג מערסטענס געניצט ליבעראל בנוגע דער לאנד־פאליטיק, איז אבער געווען אפטמאל קאנסער־וואטיוו אין אידיש און ארבייטער ענינים — דאס פלעגט דארום פין צייט צו צייט ארויסרופען אומצופריעדענהייט צוויישען די אנדערע קרייזען, און פארזוכען פלענען דארום געמאכט ווערען צו גרינדען אנדערע צייטונגען.

אזוי איז אין 1912 געמאכט געווארען א פארזוך צו גרינדען א אידיש־דראיקאלע וואכענצייטונג. עס איז געשאפען געווארען ״די פאלקס־צייטונג״, אונטער דער רעדאקציע פון ל. כאזאנאוויטש, אבער זי איז ערשיינען בלויז א קורצע צייט, אונטערגעהענדיג צולייב מאנגעל אין פינאנציעלע מיטלען. א צווייטע אפאזיציאנס־צייטונג

אויסגאבע ״דהי קענעדיען דזשואיש טריבוין״, וועלכע האָט אָנגע־הויבען צו ערשיינען צום סוף יאָר 1908, מיט היימאן פּ. נערוויטש אלס רעדאקטאר. פון דער ״טריבוין״ אָבער זענען בלויז ערשיענען עטליכע נומערן, ווייל אין גיכען זענען די צוויי אויסגאבען פּאראיי־ניגט געוואָרען, און דעם ערשטען יאנואר 1909 איז שוין ערשיענען די פּאראייניגטע אויסגאבע, וועלכע איז וואָכענטלאָט, און רעדאגירט וועלכע פון נערוויטש'ן. עס איז אויך עטוואָס געענדערט געוואָרען דער נאָמען, מען האָט צוגעגעבען דאָס וואָרט ״קענעדיען״, און ״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״ איז ערשיענען ביז אפריל 1914, בייטענדיג פּאר דער צייט עטליכע מאָל אירע אייגענטיימער ווי אויך רעדאקטארען. די צייטונג איז דאמאָלסט אפּגעשטעלט געוואָרען, און שפּעטער באנייט געוואָרען אלס ״דהי קענעדיען דזשואיש קראניקל״. וועלכע ארויסגעגעבען פון די אייגענטיימער פון'ם ״קענעדער אד־לער״, אונטער דער רעדאקציע (צייטענווייז) פון א. א. ראבאָק, היימאן עדעלשטיין, און אידא סיגלער.

אין 1905 איז אויך ערשיענען א קליין אנאָנסען־בלעטל אין אידיש מיט'ן נאָמען ״דער טעלעגראף״, אָבער עס האָט אי קיין באד־דייטונג ניט געהאט, און האָט אויך נאָר עקזיסטירט ארום צוויי חדשים צייט.

אין 1907 האָט אנגעהויבען צו ערשיינען א אידישע וואָכענציי־טונג ״דער אידישער שטערן״, וואָס האָט געשטרעבט צו זיין אן אר־טאדאקסישער ארגאן, אָבער אויך די צייטונג האָט ניט געהאט קיין אריכת ימים, און האָט זיך געמאטערט קוים א יאָר צייט.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען אנדערע פּארזוכען, ווי די גרינדונג אין 1912 פון א וואָכענטלאָט ״די אידישע וועלט״, וועלכע איז ערשיענען אונטער דער רעדאקציע פון הרב ס. גלאזער, ״דער מא־קאבייער״ אין 1911, א צייטונג וועלכע האָט געשטרעבט צו געווי־נען די אידישע יוגענד פּאר די אידישע נאציאנאלע סאָציאליסטען, רעדאקטירט פון ש. שניאור, אָבער דער וויכטיגסטער פון די אלע פּארזוכען איז געווען די גרינדונג פון'ם ״קענעדער אדלער״.

אין חודש יולי, 1907, האָבען א גרופּע פּערזאָנען באשלאָסען צו גרינדען א ״פּאבלישינג קאָמפּאניע״ מיט'ן צוועק ארויסצוגעבען

קעראל רייזן, וועלכער האָט אין דער צייטונג פארעפענטליכט פיעלע ארטיקלען וועגען אידישע פראגען, ווי אויך ליעדער, אייגענע און איבערזעצטע, מערסטענס אָבער אויך ביבלישע און נאציאנאלע מאטיוון. קעראל רייזן איז אויך געווען א שטענדיגער מיטארבייטער אין דער מאָנטרעאלער טעגליכער צייטונג "דהי וויטנעס", און אויך דאָרטען פלעגט ער פון צייט צו צייט שרייבען וועגען אידישע ענינים, בלייבענדיג פארבונדען מיט אידען ביז זיין טויט אין חודש מערץ, 1910, וועו ער איז געשטארבען אין עלטער פון 71 יאָר.

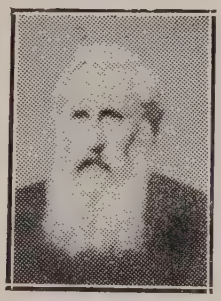

קאפיטאן קעראל רייזן,
דער ערשטער אידיש־קריסטליכער
רעדאקטאר.

אין דער צייטונג האָבען זיך אויך באטיליגט א צאָל "ראבייס", און עס פלעגען אפט איבערגעדרוקט ווערען ארטיקלען פונ'ם לאָנדאָנער "דזשואיש קראָניקל". און אנדערע אויסגאבען, הויפטזעכליך אָבער, האָט מען געשטרעבט צו פארצייכענען אלעס וואָס עס האָט פאסירט צווישען די קאנאדער אידען, און די אלטע נומערען פון דער "טיימס" האָבען דאָרום א גאנץ אינטערעסאנטען מאטעריאל וועגען דעם אידישען ישוב.

קוקענדיג אויף דעם ערפאָלג פון דער "טיימס", וועלכע איז ערשיינען ניט אונטערבראָכען, איז געגרינדעט געוואָרען א צווייטע

דישע שריפט מיט'ן נאָמען ''ליכט'', אָבער אויך דער פארזוך האָט זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, און פון דער אויסגאבע, וועלכע איז שוין טיילווייז געווען אָנגעזעצט, איז אפילו קיין איין נומער ניט ערשיענען.

מזל'דיגער איז שוין געווען דער פארזוך צו גרינדען אינ'ם זעלבען יאָר אן ענגלישׂ־אידישע צייטונג, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען די צוויי וועבענטליכע אויסגאבע ''דהי דזשואיש טיימס'' און פון וועלכער עס איז ערשיענען דער ערשטער נומער דעם 10־טען דעצעמבער, 1897. אין דעם לייט־ארטיקעל פון יענעם ערשטען נומער וועלכע ערקלערט, וואהום די צייטונג איז געגרינדעט געוואָרען.

''די אידישע באפעלקערונג'', וועלכע דאָרטען געזאָגט, ''דער־גרייכט אין קאנאדע א צאָל פון ארום פופצען טויזענט, מיט א סך געמיינזאמע אינטערעסען, און עס איז דאָרום נויטיג אן אייגענער אָרגאן וואָס זאָל פארשפרייטען די אידישע אידעען, און פארטיידי־גען די אידישע רעכטען ווי פון פרייע בירגער אין א פרייַ לאנד''. פאָרזעצענדיג, וועלכע וויטער אינ'ם זעלבען ארטיקעל ערקלערט, וואָ־רום אזא אָרגאן איז נאָך יעצט מער נויטיג ווי ווען עס איז פריער : — ''ביים יעצטיגען צושטאנד פון זאכען איז עס טאפעלט וויכטיג, אז די קאנאדער אידען זאָלען האָבען א פארלעסליכען מיטעל צו קענען אויסדריקען זייערע סענטימענטען. די אנטיסעמיטישע באוועגונג אין אייראָפּע בלייבט ניט אן א ווידער־קול אינ'ם לאנד. מען קען עס טענליך געפינען אין יענע צייטונגען, וועלכע וועלען אינספירירט דורך דער אלטער וועלט, מערסטענס פון די ארגאנען, וועלכע זענען פיינד־ליך צום אידישען פאָלק''.

דער ארויסגעבער פון דער צייטונג איז געווען ''דהי דזשואיש טיימס פאבלישינג קא'', אין וועלכער עס זענען פאראינטערעסירט געווען א צאָל אידישע כלל־טויער, ווי לייַן קאָהען, ס. וו. דזשיי־קאָבס, און אנדערע. די ארויסגעבער האָבען ניט נאָר פינאנסירט די אונטערנעמונג, נאָר זיך אויך באטייליגט אין דער לייטעראריישער זייט פון דער אויסגאבע, און אלס רעדאקטאר פון דער צייטונג איז איינגעלאדען געוואָרען אן ערפארענער זשורנאליסט, אן אירלענדישער קריסט, וועלכער איז געווען באקאנט מיט אידישע ענינים, קאפיטאן

צוזאמען מיט'ן פראָפעסיאָנעל־טעאטער זענען אויך טעטיג עטלעכע אמאטארען־געזעלשאפטען און דראמאטישע קלובען, וועלכע פירען דורך פון צייט צו צייט פארשטעלונגען פון א מער ליטעראריש־ישען ווערט.

צו דער קולטורעלער אויסבילדונג אויף דער קאנאדער אידישער גאס טראגען אויך צו זייער טייל די פיעלע לעקציעס און פאָרלעזונגען, וואָס ווערען געהאלטען איבער די פארשיעדענסטע טעמעס.

די אידישע פרעסע אין לאנד.

אידען אין דער אלגעמיינער פרעסע האָבען זיך פון תמיד אָן באטייליגט, סיי אין דער ענגלישער און סיי אין דער פראנצייזישער פרעסע, כאָטש זייער צאָל איז געווען קליין, און מאנבע צייטונגען פלעגען פון צייט צו צייט ווידמען לענגערע ארטיקלען און איבערזיכטען וועגען דעם אידישען לעבען. מיט'ן וואוקס אָבער פונ'ם ישוב האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען אן אייגענע אידישע פרעסע, אין אידיש און ענגליש, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט אין די דריי גרויסע שטעדט — מאָנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג.

מיט דער דאָזיגער ענטוויקלונג האָט א סך געהאט צו טון דער פאל, וואָס אין די דאָזיגע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט אידישע דרוקערייען, און דאָס האָט מסיל פארלייכטערט די ענטשטעהונג פון דער אידישער פרעסע אין לאנד.

מאָנטרעאל.

נאָך אזוי פרי ווי אין 1891, איז אין מאָנטרעאל געמאכט געווארען א פארזוך פון דעם אידישען שריפטשטעלער ג. זעליקאָוויטש ארויסצוגעבען א אידישע שריפט, אָבער אזוי ווי די מאָנטרעאלער אידישע קהלה איז געווען זייער קליין, איז פון דעם פארזוך נאָר ניט געווארען. עס זענען ערשיענען פיער נומערען פון א קליין העקטאָגראפירט בלעטל, און מיט דעם האָט זיך דער פארזוך געענדיגט.

זעקס יאָר שפעטער, אין 1897, האָט א מאָנטרעאלער איד, א. ל. קאפלאנסקי, געמאכט א צווייטען פארזוך ארויסצוגעבען א אי־

אויף די דאָזיגע אוועלטען פֿלענען מערסטענס ארויסטרעטען אייגענע מיטגלידער־אמאטארען, פֿארטראגען פון אידישע דיכטער און שרייבער, און אפֿט אויך אויספירען א קלענערע בינע־זאך, ווי אן איין־אקטיגע פֿארשטעלונג. די גרעסערע שטעדט, ווי מאָנטרעאל און טאָראָנטא, פֿלענען אויך פון צייט צו צייט באזוכט ווערען פון אמערי־קאנער (ניו יארקער) אידישע טעאטער־קאָמפּאניעס, וועלכע פֿלענען קומען אויף א פּאָר פֿארשטעלונגען, און אזוי האָט זיך געשאפען אן אינטערעס צו אידישער אמוזירונג, און עס איז מעגליך געוואָרען די שאפונג פון שטענדיגע אידישע טעאטערס אין די דריי גרעסערע שטעדט — טאָראָנטא, מאָנטרעאל, און ווינניפּעג, וואו דאָס אידישע טעאטער האָט זיך סוף כל סוף אמשטארקסטען אנטוויקעלט אין טאָראָנטא.

נאָך די איינצעלנע גאסטראלירן איז געקומען דאָס שטענדיגע אידישע טעאטער, אָבער צו דער צייט וואָס אין מאָנטרעאל, האָט זיך דאָס אידישע טעאטער תמיד אויפֿגעפֿונען אין א געדונגענער היים, הויפּטזעכליך לעצטענס אין דעם פּראָנצויזישען פּלאץ "מאָנומענט ניישאנעל", איז פּאָר'ן שטענדיגען אידישען טעאטער אין טאָראָנטא געשאפען געוואָרען אן אייגענע היים צוערשט אין דער גרעסטער קירכע אויף יוניווערזיטי גאס, אונטער'ן נאָמען "פּיפּעלס טעאטער", איבערציענדיג ארום 1909 אין אן אנדער קירכע, וועלכע איז איבערגעבויט געוואָרען אין א טעאטער, הופענדיג זיך צוערשט "ליריק", און שפּעטער "ניישאנעל" טעאטער, אויסבויענדיג אין 1922 א גרעסער אידיש טעאטער, אונטער'ן נאָמען "סטענדערד".

אויב די גרעסטע אידישע קהלה — מאָנטרעאל, האָט נאָך ניט היינטיגען טאג ניט קיין אייגענעם אידישען טעאטער, און אידישטעאטער ווערט אויך דאָרטען ניט שטענדיג געשפּיעלט, איז עס אָבער שוין אנדערש אין ווינניפּעג, וואו עס איז פּאראן א שטענדיגער אידישער טעאטער, און וואו עס ווערט געשפּיעלט מער רעגולאר.

דער רעפּערטואר פון'ם אידישען טעאטער, ווי אויך די שוישפּילער איז פולשטענדיג אפהענגיג פון'ם אמעריקאנער אידישען טעאטער־רעפּערטואר, און אויך פון זיינע מענשען און באטייליגטע.

מיט'ן וואוקס פון'ם ישוב האָבען זיך אויך אנטוויקעלט א צאָל פריוואטע חדרים און מלמדים, און אין דעם יאָר 1910 האָט זיך אויך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען אינ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב די באוועגונג פאר אידיש־וועלטליכע שולען, וואו די הערשענדע שפראך זאָל זיין אידיש, און אנשטאט רעליגיעזע למודים, זאָלען נאָר געלערנט ווערען אידיש־וועלטליכע למודים, ווי ליטעראטור, געשיכטע, אידיש העברייאיש, אידיש געזאנג א. ד. ג. די באוועגונג פאר די דאָזיגע שולען האָט זיך הויפטזעכליך געשטיצט אויף די נאציאנאל־סאָציאליסטישע אידישע ארבייטער און אין 1911 האָט זיך אין טאראנטא געגרינדעט (דורך די סאָציאליסטען טעריטאריאליסטען) די ערשטע אידישע שול פון דעם סאָרט, אָנרופענדיג זיך צוערשט "נאציאנאל־ראדיקאלע שולע", ענדערענדיג דעם נאָמען אין 1916 אויף "י. ל. פרץ שול". ענליכע שולען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין ווינניפעג, מאָנטרעאל, און א פאָר קלענערע שטעדט, אָבער דער אייניגע פלוס פון די דאָזיגע שולען איז געבליבען באגרענעצט צו גאנץ קליינע קרייזען, צוליעב דעם וואָס די רעליגיעזע למודים האָבען ניט געפונען קיין פלאץ אין די שול־פראגראמען.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צו שאפען העכערע אידישע קורסען פאר ערוואקסענע קינדער, און אין א פאָר ערטער האָט מען אויך פארזוכט צו שאפען ישיבות פאר גרעסערע קינדער.

דאָס אידישע טעאטער.

די געשיכטע פון דער אידישער טעאטער ענטוויקלונג אין לאנדאיז ענג צוזאמענגעבונדען מיט'ן נייעם ישוב, מיט דער נייער פארגרעסערטער אידישער איינוואנדערונג צום סוף פונ'ם נייניצענטען יאָרהונדערט.

די פארשיעדענע פאראיינען און ארגאניזאציעס, וועלכע זענען צו יענער צייט אויסגעוואקסען אין צאָל, פלעגען פון צייט צו צייט אייגאָרדנען אוועגטען און קאָנצערטען, כדי צו דערגרייכען צוויי צוועקען, ערשטענס צו קענען זיך און די אייגענע אביסל אמוזירען, אין צווייטענס צו האָבען א געווינסט הכנסה פאר א וואוילטעטיגען צוועק.

אין וואס דריקט זיך אויס די קולטור־טעטיגקייט, דאס קולטורעלע לעבען פון די קאנאדער אידען?

הויפטזעכליך אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד: דאס אידישע טעאטער, אידישע אמוזירונג; און דאס אידישע געדרוקטע וואָרט — די פרעסע און דאס בוך.

די תלמוד תורות, פריוואטע חדרים, און אידישע וועלטליכע שולען.

די ערציהונג פון דער אידישער יוגענד, אָ זאך פאר וועלכען דאס אידישע לעבען זאָרגט איבעראל, איז אויך ניט פארנאכלעסינט געוואָרען אין קאנאדע, און נאָך אזוי פרי ווי דאס יאָר 1847, האָבען שוין די מאָנטרעאלער אידען געהאט זייער ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול פאר קינדער, וועלכע זיי דער ''שארית ישראל קאָנגרעגיישאן'' איז געשאפען געוואָרען די טעגליכע העבריאישע שול. אָ יאָר שפעטער, אין 1848, איז אויך דורך דער ''קאָנגרעגיישאן'' געגרינדעט געוואָרען א זונטאג־שול, און א קאָמיטעט איז אויסגעקליבען געוואָרען אויסצוארבייטען פלענער פאר דער גרינדונג פון א ''מאָנטרעאל היברו ענד אינגליש אינסטיטוט'', וואו די קינדער זאָלען קענען באקומען אי אלגעמיינע וועלטליכע בילדונג און אי אידישע.

די מערסטע ''קאָנגרעגיישאנס'' וועלכע זענען ענטשטאנען אין בערן גאנצען לאנד, האָבען אויך געווידמעט א טייל פון זייער טעטיגקייט דער ערציהונגס־פראגע, און זיי האָבען געהאָלפען שאפען שולען און תלמוד תורות, וואו די קינדער האָבען גלערנט רעליגיעזע לימודים, און העבריאיש. די רבנים און חזנים פון די באטרעפענדע ''קאָנגרעגיישאנס'' זענען מערסטענס אויך געווען די לערער און מלמדים אין די דאָזיגע קינדער־שולען, ערשט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצובילדען באזונדערע גרעסערע תלמוד תורות מיט ספעציעלע לערער, און אין מאנכע שולען, ווי למשל די מאָנטרעאלער בארען דע הירש שול, פלענען אויך געלערנט וועלטליכע לימודים.

דאָס זיבעצענטע קאפּיטעל

די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאַנאַדער אידן

דער אייַנפלוס, — די ערציהונג פון דער יוגענד, — דאָס אידישע טעאַטער, — די פּרעסע, — די ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול אין לאנד, — די ליטעראריש־דראמאטישע פאַראייַנען, — דאָס אידישע בוך, — העברייאישע טעטיגקייט, — די ביבליאטעקען, — לעקציעס און פאַרלעזונגען.

עקאָנאָמיש און פינאנציעל, גייסטיג און קולטורעל, איז די אלגעמיינע קאנאדע שטאַרק פארבונדען מיט דער אמעריקאנער רעפובליק, מיט וועמען זי איז געאָגראפיש אזוי נאָענט, און ממילא באַייַנפלוסט אויך די אמעריקאנער קולטור די יונגע קאנאדער קולטור, און וואָס עס איז מיט דער אלגעמיינער קאנאדע, איז אויך מיט די אידען אין קאנאדע. דער אמעריקאנישער־אידישער ישוב איז ריעזיג גרויס לגבי דעם קליינעם קאנאדישער־אידישען ישוב, איז קולטורעל רייכער אין פיעלע הינזיכטען, און דאָס אידישע קולטורעלע לעבען אין קאנאדע איז דארום ענג צונויפגעבונדען מיט דער גייסטיגער קולטור פון די אמעריקאנער אידען אזוי אז אייגענטליך קען מען קיין באזונדער גרענעץ ניט ציען אין דער הינזיכט. דער אמעריקאנישער־אידישער קולטור־צושטאַנד איז אויך דער קאנאדישער־אידישער קולטור־מצב, דאָ ווי דאָרט איבען אויס זייער גייסטיגען אייַנפלוס דערלעבע אורזאכען און פּראבלעמען, און די קולטורעלע ענטוויקלונג פון די קאנאדער אידען איז נאָר א קליין רינגעלע פון דער גאנצער קייט — די אמעריקאנישער־אידישע קולטור. אויב עס זענען פאראן קליינע אונטערשיידען איז עס נאָר אין דעטאַלען, א רעזולטאט פון דער באזונדערער לאָקאלער לאגע און סביבה, אין די הויפּט־יסודות אָבער, שטעלט עס פאָר מיט זיך אין גאנצע זאַך, איין ערשיינונג.

קאנצענטרירט, מאנטרעאל, טאראנטא, און ווינניפעג, פארמאגען יעדע פיעלע ארבייטער ארגאניזאציעס, וועמענס איינפלוס עס פילט זיך אפילו אויף דער אלגעמיינער אל־אידישער גאס.

די קאאפעראטיווע ארבייטער פארזיכערונגס־געזעלשאפטען, דער ״ארבייטער רינג״ און דער ״אידיש נאציאנאלער ארבייטער פאר־באנד״, מיט צווייגען און אפטיילונגען אין פיעלע שטעדט פון לאנד, העלפען ניט נאר זייערע מיטגלידער אין א נויט־פאל, נאר פירען אויך אן אינטענסיווע קולטור־טעטיגקייט אויף דער אידישער ארבייטער גאס, זוכענדיג אויסצובריטען דעם קולטורעלן האריזאנט, אן אויפגאבע פאר וועלכער עס ענטשטייען אויך גאנץ אפט ספעציעלע געזעלשאפטען, ווי בילדונגס־פאראיינען, קולטור ארגאניזאציעס און ענליכע קערפערשאפטען, וועלכע שטיצען זיך הויפטזעכליך אין דער קולטור־טעטיגקייט אויפ׳ן אידישען ארבייטער און מיטעלקלאס.

וועז עס האט נאך פונקציאנירט די סאציאליסטיש־טערריטאריאליסטישע ארבייטער פארטיי (ס. ט.), זענען אויך געווען אפטיילונגען צוגעטאן די קאנאדער אידישע ארבייטער, פונקט ווי עס זענען אויך געווען טעטיג אין מאנכע ערטער קליינע אנארכיסטישע גרופעס.

מיט דעם וואס דער אידישער ארבייטער האט זיך מער אייגענעבירגערט אין לאנד, האט ער זיך אויך שטארקער דערנעהענטערט צו דער אלגעמיינער קאנאדער ארבייטער באוועגונג, טייל־ענדיג זיך אבער צו דערזעלבער צייט אין אידישע ענינים אין צוויי לאגערען, אין א נאציאנאל־סאציאליסטישען, גרופירט און באאיינפלוסט פון די ״פועלי ציון״, און אין אלגעמיין סאציאל־סטישען, א לאגער וואס נעמט גאנץ אפט אן א נעגאטיווע שטעלונג אין אידישע פראגען.

די קאנאדער אידישע ארבייטער האבען אויך פון צייט צו צייט פארזוכט צו שאפען פאר זיך אן אייגענע פרעסע, אבער די אלע פארזוכען האבען זיך ניט אויסגעגעבען, און די אפיציעלע ארבייטער צייטונגען זענען אונטערגעגאנגען נאך א קורצער עקזיסטענץ.

געווארען דער וויכטיגסטער טייל פון דעם ישוב, אי לויט זיין צאל, און אי לויט זיין קולטור מצב.

נאך מיט דרייסיג יאר פריער זענען געמאכט געווארען פארזוכען צו גרינדען יוניאנס אויף דער אידישער גאס, זיי האבען זיך אבער ניט געקענט האלטען צוליעב דעם, וואס עס זענען ניט געווען גענוג אידישע ארבייטער, וועלכע זאלען וועלען טון די פיאנערען־ארבייט, וואס יעטווערע באווענונג פאדערט אין דער ערשטער צייט, דער אימיגראנטען שטראם האט אבער געבראכט מיט זיך ניט נאר גרויסע מאסען פון אידישע פראלעטאריער, אדער עלעמענטען וועלכע האבען זיך געמוזט פראלעטאריזירען, נאר האט אויך געבראכט מיט זיך באוואוסטזיניגע ארבייטער, וועלכע האבען שוין די שולע פון דער ארבייטער באווענונג דורכגע מאכט אין זייער אלטער היים.

דער פונדאמענט פון דער אידישער ארבייטער באווענונג איז הארום לייכט געלעגט געווארען מיט זייער אנקומען, און זייט דאן האלט די באווענונג אין פארצייכענען פארשריט אויף יעדען געביעט.

די אידישע שניידער ביי פרויען און מענער קליידער, די צוויי וויכטיגסטע אינדוסטריין, ביי וועלכע אידישע ארבייטער זענען באשעפטיגט זענען פאלשטענדיג אהגאניזירט, און די יוניאנס אין דיעזע פאכען, אפטיילונגען פון די אמעריקאנער יוניאנס, — די ״אינטערניישאנעל ליידיעס גארמענט ווארקערס יוניאן״ און די ״אמאלגאמייטעד קלאדינג ווארקערס אף אמעריקא״ האבען פיעל אויפגעטון צו פארבעסערען דעם מצב פון די אידישע ארבייטער. אין דער פראפעסיאנעלער באווענונג צווישען די אידישע ארבייטער פארנעמען די יוניאנס דעם אויבענאן, אבער אויך די אידישע ארבייטער פון די אנדערע פאכען האבען געשאפען גאנץ פעסטע ארגאניזאציעס, ווי למשל די הוט און היטעל־מאכער, די בעקער, די פוטער ארבייטער, און אייניגע אנדערע.

אין דער אידישער ארבייטער באווענונג בילדען אלע פראפעסיאנעלע ארגאניזאציעס (יוניאנס) פארשטעהט זיך דעם הוקענבייז, אבער אויך די אנדערע געביטען זענען ניט פארנאכלעסיגט געווארען. די דריי קאנאדער הויפט־שטעדט, וואו די מערסטע אידישע ארבייטער זענען

דאָס זעכצענטע קאַפּיטעל

די אידישע ארבייטער באוועגונג

די פּראָלעטאַריש אייגנוואנדערונג, — די פּראָפעסיאנעלע ארגאַניזאציעס, — די פּארזיכערונגס געזעלשאפטען, — קולטור טעטיגקייט, — פּאָליטישע ארגאניזאציעס, — די אידישע ארבייטער פּרעסע.

אין יעדען לאנד איז די אידישע ארבייטער באוועגונג אן ארגאַניש טייל פון דער אלגעמיינער באוועגונג, א גליעד פון דער גאנצער ארבייטער משפּחה, און קאנאדע איז אין דעם קיין אויסנאם נית, קומט דאָך אויס די אידישע ארבייטער דאָ אין לאנד צו לעבען גאנץ אָפּט אונטער דיזעלבע באדינגונגען, לעבען זיי דאָך אין דער זעלבער לאנדעס־סביבה, און די פּאסירונגען און געזעצען פון לאנד וואָס באַרירען די אלגעמיינע ארבייטער גאס, לאָזען זיך אויך פילען אין דער אידישער ארבייטער גאס.

די אידישע ארבייטער באוועגונג אין קאנאדע איז דארום ענג צוזאמענגעבונדען מיט דער גאנצער ארבייטער באוועגונג, און אויב עס איז פּאראן אן אונטערשיער איז עס דאָס, וואָס די באוועגונג אויף דער אידישער גאס איז פיעל פּראָגרעסיווער און פּאָרטגעשריטענער, און וואָס זי איז פיעל יונגער פון דער אלגעמיינער באוועגונג.

קליין און מאָגער איז געווען דער אידישער ישוב אין קאנאדע ביז די ערשטע יאָרען פון׳ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט, און די אידען וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין לאנד האָבען געהאט אין זיך א גאנץ קנאפּען ארבייטער עלעמענט. ערשט מיט׳ן גרויסען אימיגראציאנס שטראם פון מזרח אייראפּא, וועלכער איז באזונדערס פּארשטארקט געוואָרען צו יענער צייט, איז דער היגער אידישער ישוב אויסגעוואקסען אין צאָל און דער אידישער ארבייטער קלאס, אויב ער איז נית געוואָרען דער איינפלוסרייכסטער, איז ער אָבער

טישע מענשען. די פראגע פון פירערשאפט פלעגט דאדום גאנץ אפט אויפגעהויבען ווערען ביי די יערליכע ציוניסטישע צוזאמענקונפטען, און ביי איין צוזאמענקונפט (געהאלטען אין טאראנטא אין 1918) איז די פירערשאפט־פראגע געווארען אזוי קאמפליצירט, אז א קאנ־ פראמיס האט געמוזט געמאכט ווערען, כדי צופריידענצושטעלען די אומצופריעדענע עלעמענטען, און דער שטענדיגער פרעזידענט קלא־ רענס י. דע סאלא איז ערווהלט געווארען אלס ערען־פרעזידענט, און אלס פאקטישער פירער פון דער ארגאניזאציע איז אויסגעקליבען ג־ ווארען א. י. פרימאן, א טעטיגער אטאוואר ציוניסט, וועלכער האט די גאנצע צייט פארנומען א חשוב'ען פלאץ אי אין דער קאנאדער ציוניסטישער באוועגונג און אי אין אידישער כלל־אורבייט אין אל־ געמיין.

דער ציוניזם אין קאנאדע האט געפונען טיעפע ווארצלען אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען, הויפטזעכליך צווישען דעם אידישען מי־ טעל־קלאס, און ארומנעמענדיג דאס גאנצע אידישע לעבען אין די קלענערע שטעדט. אפטמאל האט די באוועגונג געלימען פון דעם, וואס די פירער האבען מערסטענס געהערט צו די ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, און די שריפטליכע ארבייט און פראפאגאנדע האט דאדום ניט געקענט גרייכען די ברייטע אידישע פאלקס־מאסען, אבער בכלל איז דער ציוניזם געווארען די פאפולערסטע אידישע באוועגונג איבער'ן לאנד, א זאך וואס איז דעמאנסטרירט געווארען ביי פיעלע געלעגנהייטען.

וען אין 1917 איז פארעפענטליכט געווארען די באלפור־דע־ קלאראציע, זענען אין פיעלע טיילען פון לאנד פארגעקומען גאולה־ פאראדען און דעמאנסטראציעס, אין וועלכע עס האבען זיך בא־ טיליגט גרויסע אידישע שיכטען. בכלל האט דער ציוניזם אין לאנ־ שטענדיג געשטיצט זיך אויף די ברייטע פאלקס־אינטערעסען פון לאנד, און נאר אין איין פאל האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע ג־ זוכט צוערשט צו באקעמפען די פאלקס־שטימונגען, זייענדיג אבער שפעטער געצוואונגען שלום צו מאכען מיט'ן פאלקס־ווילען. דאס איז פארגעקומען ארום דעם קאמף פאר א קאנאדיש־אידישען קאנ־ גרעס.

און פּאַרלעמענטען איבער פּאַרשיעדענע אידישע פראגען, די שאפונג פון אייגענע שולען און קורסען אָדער דאָס העלפען די ארטיגע תלמוד־תורות.

די ציוניסטישע פינאנציעלע זאמלונגען זענען אין קאנאדע שטענדיג גרויסע פּראָפּאָרציאנעל באדייטענדע, אָבער זיי זענען נאָך גרויסערען גרעסער אין פאַרלויף פון די מלחמה־יארען, ווען די

א. י. פרימאן.

קאנאדער ציוניסטישע פעדעראציע האָט אנגעהויבען צו פארנעמען לויט די זאמלונגען דאָס צווייטע אָרט אין דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע (דאָס ערשטע ארט האָט פארנומען די פאראייניגטע שטאטען).

די קאנאדער ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט זיך קיינמאָל ניט פארטיעפט צופיעל אין גייסטיגע אָדער פּראָגראם פראגען, און תמיד געקוקט אויף זיך ווי אויף א פראקטישע באוועגונג, געפירט פון פראק־

37), און עס איז געשאפען געוואָרען די פערעראציע, מיט קלארענס י. דע סאלא אלס פרעזידענט, לעאן גאלדמאן, קאָרעספּאָנדענץ סעקרעטאר, און דער נויטיגער קאָמיטעט.

אין 1900 ביי דעם קאָנגרעס אין לאָנדאָן זענען שוין די קאָנאדער ציוניסטען געווען פארטראטען דורכ'ן פרעזידענט פון דער ארגאניזאציע, קלארענס י. דע סאלא.

(קלארענס יצחק דע סאלא איז געווען דער דריטער זון פון אברהם דע סאלא; געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1858. זייט דעם יאָר 1887 איז ער אין קאנאדע געווען דער פארטרעטער פון א בעלגישער שטאָל און אייזען קאָמפּאניע, און איז אויך געווען זייט 1905 בעלגישער קאנסול פאר קאנאדע. ער איז געשטארבען אין 1920. הער דע סאלא האָט זיך אויך באשעפטיגט מיט היסטאריש-אידישע ארבייטען, און פיעל בייגעשטייערט צו דער ענגליש-אידישער ענציקלאָפּעדיע).

א בריטע טעטיגקייט איז ענטוויקעלט געוואָרען דורך דער פארײניגטער ארגאניזאציע פאר די פארשידענע ציוניסטישע ארבייטען, און מיט דער הילף פון די אייגענע מיטגלידער ווי אויך דורך די ספּעציעל איינגעלאדענע ציוניסטישע געסט פון אנדערע לענדער, הויפּטזעכליך פון דער ציוניסטישער לייטונג, איז א פארצווייגטע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען פאר די פארשידענע ציוניסטישע פאנדען. די פיעלזייטיגע ארבייט איז אָנגעפירט געוואָרען פון א צענטראל-פארוואלטונג מיט קלארענס י. דע סאלא, אלס פרעזידענט, אבער מיט דער צייט איז די טעטיגקייט אזוי אויסגעוואקסען, אז חוץ דער צענטראל-פארוואלטונג זענען אויך געשאפען געוואָרען באזונדערע גענעט-קאָמיטעטען און עס איז אויסגעטיילט געוואָרען א באזונדער ארגאניזאציע פאר דער יוגענד — די ''יאנג דזשודיע'', און אויך א פרויען-ארגאניזאציע — די ''הדסה''.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט הויפּטזעכליך זיך אָפּגענעבען מיט פינאנציעלע זאמלונגען, אבער טיילוויייז איז אויך א קולטורעלע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען איבער'ן גאנצען ישוב, ווי לעקציעס

די ארגאניזירונגס־טעטיגקייט איז דערווייל אָנגענאנגען, און אין פעברואר, 1899, האָט מען מודיע געווען דר. הערצל'ען, אז אין קאנאדע זענען שוין ארגאניזירט געוואָרען א רייע ציוניסטישע פאר־
אייגען, און אז פארזוך ווערט געמאכט צו גרינדען א ציוניסטישע פאראיינigung, א פעדעראציע.

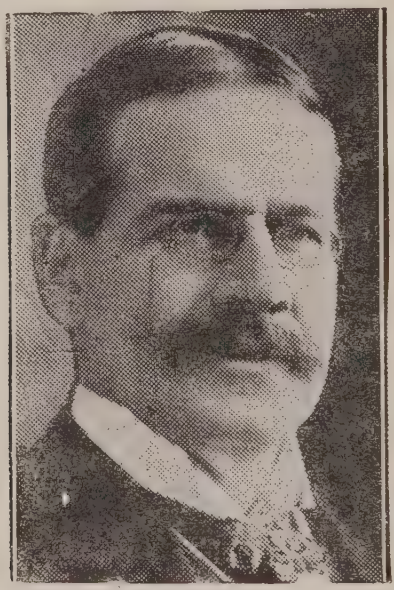

קלארענס י. דע סאלא.
1858 — 1920

דעם 7־טען נאָוועמבער, 1899, איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די גרינדונגס־פארזאמלונג, ביי וועלכער פינף שטעדט זענען פאר־
טראטען געווען דורך "פראקסים", און עס איז באריכטעט געוואָרען אז אין קאנאדע זענען שוין דא 472 אָרגאניזירטע ציוניסטען (מאָנט־
רעאל 300; ווינניפעג 70; טאראנטא 50, קינגסטאן 15, און קוויבעק

די הוצאות פאר די פלאנצונגען, און אזוי האָט זיך געענדיגט דער ערשטער פארזוך פון די קאנאדער אידען צו באזעצען זיך אין ארץ ישראל.

אין די שפעטערדיגע יאָרען (אין 1911) איז פון די קאנאדע־ אידען וויעדער געמאכט געווארען א קאָלאָניזאציאָנס פארזוך, דאָס איז געווען, וועו די קאנאדער ציוניסטען האָבען געגעבען דעם נא־ ציאנאל פאנד א סומע פון צען טויזענד דאָלאָר צו גרינדען די קא־ לאָניע קאסטיניע, אָבער דאָס זענען געווען געלטער געזאמלט פון דער בריטער געזעלשאפט, און האָט מיט פריוואטער אונטערנעמונג ווי אינ׳ם פאל פון די ״שובבי ציון״ נאָר ניט געהאט צו טון.

דעם 16־טען יאנואר, 1898, האָט זיך אין מאָנטרעאל ארגאני־ זירט א קאָמיטעט (רבי אשינסקי, חיים בערענשטיין, א. גערמייזער, י. מאקאָפסקי, און מ. גראדזינסקי) מיט׳ן צוועק, צוזאמענצורופען א פארזאמלונג אוו גרינדען א ציוניסטישען פאראיין. אזא פארזאמלונג איז פאָרגעקומען (יאנואר 23, 1998) א וואָך שפעטער אין דער ״בני יעקב שול״, וואו עס האָבען געוועדט די רבנים אשינסקי, מעלדאלא דע סאלא, און הירש קאָהען, און ארום הונדערט פערזאָן האָבען זיך פארשריבען אלס מיטגליעדער. מען האָט אויסגעקליבען אן ארגאני־ זאציאָנס־קאָמיטעט, כדי צונויפצוהופען די פארטרעטער פון די אלע זעקס שולען, וועלכע זענען דאמאלס געווען אין מאָנטרעאל, און דעם 13־טען פעברואר, 1898, איז אזא פארזאמלונג פאָרגעקומען אינ׳ם הויז פון דער ״דזשואיש בענעוואָלענט אסאסיאיישאן״, אויף סט. עליזאבעט גאס. יענע פארזאמלונג האָט באשלאָסען צונויפצורו־ פען אן אלגעמיינע מיטגליעדער־פארזאמלונג און צוצוגרייטען א קאָנ־ סטיטוציע, און דעם 13־טען מערץ, איז פאָרגעקומען די ערשטע גע־ נעראל פארזאמלונג, ביי וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די ארגאניזאציע ״אגודת ציון״ מיט דעם באזעלער פראָגראם אלס הויפט באזים פון דער קאָנסטיטוציע, און וועו אין אויגוסט 1898 איז פאָרגע־ קומען דער באזעלער קאָנגרעס, האָט דער פאראיין איינגעצאָלט פאר הונדערט שקלים, און איז ביים קאָנגרעס פארטראטען געווארען דורך דזשוייקאָב דע האאז.

אין די חדשים מערץ און מאי, 1895, האָבען די מאָנטרעאָלער ''שובבי ציון'' געשיקט די איבעריגע סומען, און דאָס לאנד־קויפען איז פארענדיגט געוואָרען, קויפענדיג דעם באָדען אויפ'ן נאָמען פין א געוויסען הער פרענק פון ביירוט, א טערקישער אונטערטאן. אלעס צוזאמען איז פארן באָדען איינגעצאָלט געוואָרען די סומע פון 21,360 פראנק און 3297 פראנק זענען אויך איינגעצאָלט געוואָרען פאר פלאנצונגען.

אָבער טראָץ דער וואָרנונג פון פאריז, אז קיין קאָלאָניזירונג זאָל ניט אונטערנומען ווערען, האָבען דאָך צוויי מאָנטרעאָלער פאָמיליעס ניט געקוקט אויף דעם, און אין חודש יולי, 1895, זענען זיי אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, און דער סוף דערפון איז געווען, אז אירן פאמיליע האָט זיך באלד צוריקגעקערט, און די צווייטע האָט געמוזט פארלאָזען די קאָלאָניע 18 חדשים שפעטער, וויל די טערקישע רעגיערונג האָט זיך ענטזאגט צו פארטיידיגען די קאָלאָניע גענען די אָפּטע אָנפאלען פון די בעדוּאינער.

צווישען דעם פאריזער קאָמיטעט און די מאָנטרעאָלער ''שובבי ציון'', האָבען זיך דאמאָלס אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען ארום דעם, און די מיינונג פון די פאריזער טוער איז געווען, אז מען מוז אָדער אפּווארטען מיט דער קאָלאָניזירונג, אָדער אין גאנצען אויפגעבען די ארבייט. ביי דער מאָנטרעאָלער גרופּע האָט אָבער ווייזט אוים געפעלט יעדוּלד, אין דער גרופּע אליין זענען ענטשטאנען חלוקי דעות וועגען דער זאך, א טייל האָבען געוואָלט, אז מען זאָל די גאנצע זאך אויפגעבען, און צוריק אויסצאָלען דאָס אריינגעלעגטע געלט, אנדערע ווידער זענען געווען פאר דעם, אז מען זאָל אפּווארטען, אָבער דער פאריזער קאָמיטעט האָט געשטעלט א באדינגונג, אז אויב אויסצאָלען, דאן זאָל די גאנצע קניה צוניישט געמאכט ווערען, און מען זאָל אלעמען אויסצאָלען. די פארהאנדלונגען ארום דעם האָבען זיך וויעדער פארצויגען, אָבער ענדליך איז אין נאָוועמבער 1897 די זאך פארענדיגט געוואָרען, וועו די מאָנטרעאָלער גרופּע האָט צוריק באקומען די איינגעצאָלטע סומע פאר'ן באָדען, נאָר פארלירענדיג

"קאמיטע פאלעסטיניען דע פאריז" האט דאן איבערגענומען אויף זיך אלע אויסצולהויטען און פארמאליטעטען, וויל לויט די דאמאלס־דיגע טערקישע געזעצען האט ימען געמוזט דאס לאנד קויפען נאר אויפ'ן נאמען פון א טערקישען בירגער, און אין יולי 1893 איז פון קאנאדע אפגעשיקט געווארען קיין פאריז די ערשטע סומע פון 12,500 פראנק אויסצוצאלען פאר'ן לאנד, שיקענדיג נאך א סומע

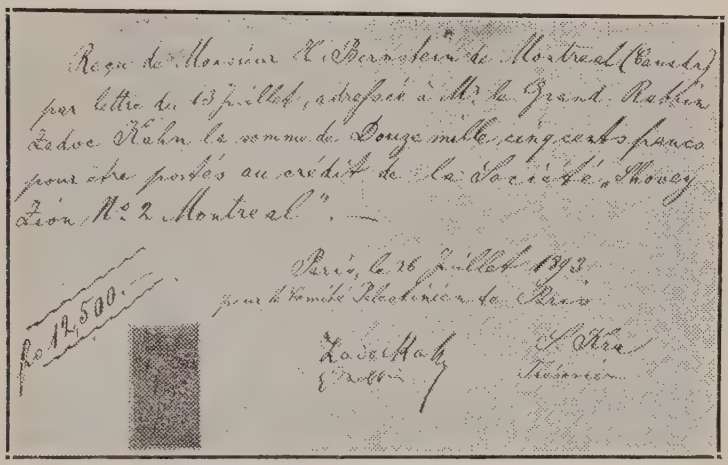
Reçu de Monsieur H. Bernstein de Montreal (Canada)
par lettre du 13 juillet, adressé à M. le Grand Rabbin
Zadoc Kahn la somme de Douze mille cinq cents francs
pour être portés au crédit de la Société Money
Zion No 2 Montreal".
Paris, le 26 Juillet 1893
pour le Comité Rhodesien de Paris
Zadoc Kahn
Trésorier

די קבלה אויף דער ערשטער סומע געשיקט קיין פאריז פון די מאנטרעאלער "שובבי ציון" צו צדוק כהן, רב הכולל פון פראנקרייך.

געלט אין 1894. די טערקישע רעגיערונג האט אבער געמאכט שווע־ריגקייטען ביי דער קניה, און דאס האט געמוזט אויפגעגעבען ווערען. מען האט דאדורם געקויפט צווייטען באדען אין חורן, אבער דער פא־ריזער קאמיטעט האט דערוי גע שטעלט א באדינגונג, או מען מוז אפווארטען מיט דער קאלאניזירונג, וויל די טערקישע רעגיערינג איז געשטימט ענגען דער אונטערנעמונג.

ואם אין בידכם גליונות כאלה משנה זו תיטיבו לשלוח לנו כאלה משנה שעברה, ועל כל אלה הננו נותנים לכם את תודתנו למפרע, והיו בטוחים כי נכיר את טובתכם כל הימים, ועשית בקשנו תהיה לנו לעד כי אחים נאמנים אתם לנו ולכל בית ישראל.

הנני הבא בשם חברת חו"צ דמונטריאל, ההורשת שלומכם תמיד,

אלכסנדר הארקאווי, סופר החברה.
(מקום חותם החברה "חובבי ציון במונטריאול).

האדריסה :

אלעקס. הארקאווי, 2338 סט. קעטרין סטריט, מאנטרעאל, קאנאדא, *)

אינ'ם יאר 1892 איז געשאפען געוואָרען א צווייטע ארגאניזאציע.

אין יענעם יאר איז אין מאָנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די ארגאניזאציע "שובבי ציון נומער 2", און געגרינדעט איז עס געוואָרען דורך דער איניציאטיוע פון א מאָנטרעאלער איד, חיים בערנשטיין, און דר. מינץ פון ניויארק, וואו עס האָבען עקזיסטירט די "שובבי ציון נומער איינס". דער צוועק פון די דאָזיגע ארגאניזאציעס איז געווען צו קויפען לאנד אין ארץ ישראל, און דאָרט זיך צו באזעצען.

אין פאריז איז צו יענער צייט ארגאניזירט געוואָרען דורך בארון ראטשילד (דער נדיב הידוע) דער פאלעסטינער קאָמיטעט, וועלכער האָט שפעטער געגרינדעט אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, און די "שובבי ציון" האָבען זיך דארום געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם קאָמיטעט.

א דעלענאציע באשטעהענד פון לאזארוס קאָהען, מאָנטרעאל, און דר. מינץ, איז אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, אָנקוקען לאנד. און דעם צווייטען מאי, 1892, האָבען זיי באריכטעט אין פאריז אויף א פארזאמלונג, אז זיי האָבען שוין געקויפט לאנד אין גליל. דער

---

*) מיר ברענגען די אלע בריעף אין זייער העברייאישען אריגינאל, ווייל זיי זענען אינטערעסאנט ניט נאָר מיט זייער אינהאלט, נאָר אויך מיט'ן נוסח זייערען.

לבבם. מה צדקו עתה דברי האומרים כי ישראל עם לנצח יחיה. למרות הרב שונאינו המתהפכת על ראשנו זה כאלפים שנה והננו מפוזרים לארבע כנפות הארץ — עוד ציון חיה ברוחנו, שפתנו עוד אתנו ועוד לא נואשנו מתקותנו לראות בהבנות ארצנו החרבה מבניה אשר הגלו ממנה.

על כל חבר לשלם לקופת החברה עשרים וחמשה סינטים (כסף מדינה זו) לחדש שהם כחמישים קופיקות במחיר רוסיא. ות"ל אין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא אחת כי המקום לאספותינו, אשר עליו תציאנה חברות אחרות סך עצום, ינתן לנו חנם אין כסף. המקום הזה הנהנו חדר בית הספר המפואר של ערת האשכנזים פה, ועלינו להודות ולהלל על זה למנהלי הערה הנכבדה הזאת. הננו מתאספים פעם אחת לכל חדש, הוא יום הראשון לשבוע הראשון אשר בחודש באספותינו נשיא עצות איך להרחיב את גבול חברתנו, ואיך לפאר אותה בדברים הראוים לנו להתפאר בהם באשר יהודים אנחנו.

באחת האספות האחרונות נבחר במקומי לראש החברה, הגדיל ממני, הרב אליהו פריעדלענדער הנ"ל, וזאת עהובה היא ביד חברתנו כי תעלה לגדולה בעגלה ובזמן קריב : כי כבוד הרב הנכבד הזה יקר מאוד בעיני יודעיו ומכיריו, ואם ידבר על דבר מה יטו לו אין שומעת.

החברה הזאת מנתה ועד של שבעה אנשים מקרבנו לחבר תקנות מושכלות הטחוצות לקיומה ובראשם הרב פריעדלענדער, וגמרו כי ספר התקנות יהיה עהוך בשפה עברית ובשפה אנגלית, למען יהיה בייכל אחד מחברתנו, יקורא עברית ויקורא אנגלית, לקראו בעצמו.

כל מה שאמרתי עד הנה לא אמרתי אלא בשביל הדבר שאני מוכן להציעו לפניכם בזה. שמעו נא אדוני ! באספותינו האחרונה נמנו חברינו פה אחד לבקש בשמם מכם, אחינו ואדונינו היקרים, כי תטיבו ברצונכם להודיע לנו, הן על ידי מכתב פרטי, והן על ידי מכתב גלוי ב"המגיד" — אשר בו נמרנו אנחנו לשים את דבריכם אליכם, — על מצב ישוב ארץ ישראל בכלל, ועל מצבכם אתם בפרט : מי ומי המיי אשר הכספים ישולחו אליהם, ולשלוח לנו את הגליונות אשר אתם מדפיסים בכל שנה ושנה. בהם יהובר על מפעלותיכם במשך השנה,

הצפונית, נוסדה חברה בשם "חובבי ציון" ומטרתה כמטרת שאר החברות הנושאות את השם הנכבד הזה, והיא — לצאת לעזרת אחיכו הנהכאים והמגלים מארצות גליותיהם, ולהושיבם על אדמת אבותינו, היא ציון ארץ תפארתנו מקדם, בתור עובדים אדמתה, הקדושה לנו ולכל בית ישראל.

רבות עמלנו למן יום הוסד החברה ועד עתה, למען הביאה למצב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו להציבה על כן נכון, ובשמחה רבה נגיד הפעם כי לא שוא היה עמלנו, לא לשוא שקדנו. אך מתי מספר, ארבעה, היינו ביום הוסדה, וכהיום הננו כשלשים איש, ומיום ליום ירבה מספרנו, ויש בקרבנו אנשים המוכנים להתנדב לטובת עניני החברה נדבת כסף מלבד המחיר הקצוב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו כי אזי צלחה בידינו להטות אחרי הרעיון הקדוש הזה את לבות כמה מנכבדי עמנו ומנדיביו בעיר הזאת. ביחוד שוים וראוים להזכר במכתבנו הנכחי חמשה מהם, והם: הרב המטיף של עדת אשכנזים — היא העדה הגדולה בקאנאדא, — הר"ה אליהו פרידלענדער, הי"ו; הרה"ח ר' יוסף בערינשטיין, תלמודי ומשכיל מפורסם מעיר קאלווא ריא ברוסיא: הסוחר האמון על דרכי החכמה והאמונה, חיקר כש"ת אנסעלם, יליד בריטאניא, האדון הנכבד התלמודי כש"ת אריה ליב שינדלער הי"ו; וגם הסוחר הנכבד בעירנו, חיקר ר"ש הענרי דזשוי־קאבס הי"ו.

ומהחבה היתירה אשר תחובב חברתנו את עמנו היתה זאת כי החל זה לא כביר לפעם את חבריה רעיון יסוד בית עקד ספרים עברים הכתובים בשפת עבר ע"י סופרים ומשכילים באמונת ישראל וחכמתו למען למד את אחינו יושבי הארץ תולדות ישראל ומפעלותיו בתבל. כי נחוץ לנו אשר בני עמנו ידעו להעיר את נזעם, וזאת יוכלו ללמוד אך מספרות ישראל ועל ידי קנין שפתנו העתיקה המאגדת בהיום את כל בית ישראל בארצות פזוריהם לאגודה אחת. על ידי זה ירבו חובבי ציון בארץ לימים יבואו, ולזאת תכסף נפשנו. שישי ושמחי בת ישראל כי עוד קרן אורה ותקוה נשקפת לך מתוך ענני חלדך! עלוז לבך בת ציון, כי בנים נאמנים לך גם בקצוי ארץ וערים רחוקות. ראי ונהרת ורחב לבבך, איך בניך מרחוק יזכרו את אלהיך ואותך יעלו על

באספה האחרונה שהיתה ביום א' ג' אדר, נמנו וגמרו להתחבר לועד "מזכרת משה", כאשר זה עשו שאר החברות אשר מהמין הזה, ומסרו לי להודיע להועד את חפצנו זה.

ועתה הנני לבקש ממך, אדוני הנכבד, בשת חברתנו כי תבקש מועדך למנות אותנו בין שאר החברות הרשומות בספרכם, ואחרי העתרתם לבקשתנו תיטיבו ברצונכם לשלוח לנו את כל החשבונות והידיעות מכל הנעשה אצלכם. מזה תצא לנו תועלת גדולה מאוד, כי בראות אחינו כי אתם נותנים לנו יד יאבו לבא בבריתנו. תסלח לי על הקיצור, אדון נכבד, כי עסוק אנכי בכמה דברים, וגם זה תדע כי לא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשה הלא נעשה במכתבי הקצר הזה.

והנני המוקירך והמכבדך כערכך הרם,

אלם' הרכבי (ראש החברה).

האדרעסע שלי :

אלעקס. הרכבי, 1390, סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאנאדא, אמעריקא.

אין א צווייטען בריף, געשריבען פון א. הארקאווי'ן, צום וואר־שעווער קאָמיטעט פון "מזכרת משה", דערצעהלט דער שרייבער אז זיי האָבען באשלאָסען צו גרינדען א העברייאישע ביבליאָטעק, כדי צו פארשפרייטען בילדונג און די באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע, א מיטעל צו פארגרעסערען די צאָל פון די "חובבי ציון"; און אינ'ם בריף וועלט אויך געמאכט אן אנפראגע צו וועמען צו שיקען דאָס געזאמעלטע געלט, און עס וועלט דערצעהלט, אז די פּראטאקאָלען פון דער חברה וועלען געפירט אין העברייאיש און אין ענגליש, כדי די פּראטאקאָלען זאָלען קענען געלעזען וועלען פון יעדען : —

מכתב גלוי

מחברת חובבי ציון דמונטריאול לועד "מזכרת משה" בוואַרשא.
מונטריאול, י"ב תמוז, אתתי"ח לחרבן.

שלום לאחינו היקרים חברי ועד "מזכרת משה" !

בלי ספק זה כבר הגיעה עדיכם השמועה הטובה בהמניה, שבעיתנו, היא עיר מונטריאול, אם עיר קאנאדא המדינה באמעריקא

מקץ שלשה שבועות עלה בידינו להשיג מספר חברים המספיק ליסד חברה, וביום א. לח' הנ"ל התאספו חברי החברה ובירדו את מנהליה, ואותי הכותב שמו לראשה, ואת אחד ממיודעיו הר' שלאָסבערג למשנה לראש החברה: את הארון בערנשטיין הנ"ל לסופר החברה, ואת מיודענו היקר כש"ת ה' שינדלער לסוכן.

בהאספה האחרונה בא במספר חברינו גם הרב הדרשן שבהקהלה הגדולה בכל קהלות קאנאדא, הר' אליהו פריעדלענדער הי"ו.

על כל חבר לשלם להחברה כ"ה סענטס והוא כחצי רו"כ, וכבר נמצאים באמתחתנו כמה דאלארים, ואין אנו מוכרחים להוציא את אסתרא א', כי האספות תהיינה בבית סופרנו הנכבד הנזכר, וא"כ אין אנו צריכים להוציא כסף על שכירת בית לאספותנו. בכלל נקוה כי ברבות הימים נעשה חיל.

במקרה הזה אשתמש לדרוש את שלום ידידי היקר והנכבד כש"ת שפ"ר הי"ו בוואַרשא ולהודיעהו את כתבתי, והיא: 1390 סט. סעטריען סטריט, מאָנטרעאל, קוויבעק, קאנאדע, אמעריקא.

בשם חברת חו"צ דמונטריאול
אלס' הרכבי (ראש החברה).

דער העברייאישער שרייבער ש. פ. ראבינאָוויטש (שפר) וועלכער האָט דאמאָלס געוואוינט אין וואַרשא, איז געווען דער סעקרעטאַר פון א "חבת ציון" פאראיינגונג מיט'ן נאָמען "מזכרת משה", און אין א בריף געשריבען צו שפר'ן דערצעהלט הארקאַווי וועגען דעם באשלום פון די מאָנטרעאלער חובבי ציון אנצושליסען זיך אין דער "מזכרת משה", און אז די מיטגליעדערשאפט זייערע האלט אין איין וואקסען: —

מכתב גלוי מחברת חו"צ במונטריאול (קאנאדא, אמעריקא).

אל מעכ"ת יד"נ הר"הח כש"ת שפ"ר הי"ו, סופר לועד "מזכרת משה" בוואַרשא.

שלום רב לך!

כבר שלחתי הודעה להמגיד מהתיסדות חברת חו"צ בעירי הנ"ל ובל"ם כבר נתנה לפני הקוראים. החברה הזאת הולכת ורבה מיום ליום, ויש תקוה כי תשא פרי.

נאניזאציע געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אל־אידישע ארגאני ציע, טראצדעם וואס עס זענען אויך געמאכט געווארען פארזוכען צי גרינדען אנדערע אל־אידישע ארגאניזאציעס.

אין די קאנאדער ציוניסטישע רעקארדען ווערט געווהנליך די ענטשטעהונג פון דער ארגאניזאציע צוגעשריבען צום יאר 1898, אבער אזוי ווי די "חובבי ציון" באווענונג איז איבעראל געווען מוטער פון דער שפעטערדיגער ציוניסטישער באווענונג, אזוי איז עס אויך געווען אין קאנאדע, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1887, איז שוין אין מאנטרעאל געווען א פאראיין פון "חובבי ציון", פין וועלכען אלעקסאנדער הארקאווי איז געווען דער פארזיצענדער.

וועגען דער גרינדונג און טעטיגקייט פון'ם דאזיגען ערשטען ציוניסטישען פאראיין אין קאנאדע, דערצעהלען א רייע בריעף גע־שריבען פון א. הארקאוויץ, און וועלכע זענען פארעפענטליכט גע־ווארען אין דער דאמאלסטיגער העבריאישער פרעסע.

אין איין בריעף, וועלכער איז ערשינענען אין'ם "המגיד" (נומער 10) אין 1887, דערצעהלט א. הארקאווי אי ווענען דער גרינדונג פון'ם פאראיין, און אי ווענען די פערזאנען, וועלכע זענען צוגעשטא־נען צו דער באווענונג. געגרינדעט איז דער פאראיין געווארען דעם 16־טען יאנואר, 1887, און אין דריי וואכען האבען זיי שוין געהאט די נויטיגע צאל מיטגליעדער, גענוג פאר דער גרינדונג, ווי עס ווערט דערצעהלט אין'ם בריעף: —

מאנטרעאל, אמעריקא, 87—16.

אל כבוד בעל "המגיד"!

בשורה טובה היום בפי, בשורה אשר תדשן את עצמות חובבי ציון, והיא, כי במדינת קאנאדא (אמעריקא הצפונית) בעיר מונטריאול, נוסדה חברה אשר בשם "חובבי ציון" תכונה.

ואלה תולדות החברה בקיצור: הנני אחד מבאי ויוצאי בית הר"הח ר' יוסף בערנשטיין הי"ו (סופרו של "המליץ") אחד מתושבי העיר הנ"ל. ויהי בשבתי בביתו ביום ט"ז לח' יאנואר ש"ז בחברת עוד שנים מאחינו ודברנו בישוב א"י גמרנו ליסד פה חברה בשם "חו"צ".

דאָס פופצענטע קאפיטעל

די ציוניסטישע באוועגונג אין קאַנאַדע.

דער גינסטיגער באדען — די ערשטע ארגאניזאציע פון "חובבי ציון". — די פאראיניגונג "מזכרת משה", — די פראטא־קאלען געפירט אין צוויי שפראכען, — די יאָרען 1898 אין 1900, — קלארענס דע סאלא, — דער קאמף פון די יונגע ציוניסטען, — די אויסברייטונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

אין דער אידישער קאנאדע האָט קיינמאָל די אסימילאציע ניט אָנגענומען קיין מאסען־כאראקטער. איינצעלנע פאלען פלעגען פאסי־רען דאָ און דאָרט, באזונדע־ס אין די ערשטע יאָרען, צווישען פאמי־ליעס, וועלכע פלעגען זיין איינצעלנע, וויבט פון א אידישען צענטר, אָן צווישען ניט־אידישע שכנים, און דאָס נאָך ווען דער אידישער ישוב איז בכלל געווען קליין, צו קיין מאסען ערשיינונג איז עס אָבער קיינמאָל ניט דערגאנגען. און ניט נאָר די מאסען־אסימילאציע איז דאָ ניט געווארען קיין פראָבלעם, נאָר אפילו דער איינפלוס פונ׳ם רעפאָרם־אידענטום איז געבליבען באגרענעצט צו זעהר קליינע קרייז זען, און דאָס נאָר אויף אין עטליכע שטעדט. דער באָדען פאר די נאציאנאלע אידעאלען איז דאָרום תמיד געווען א גינסטיגער, און ניט נאָר איז א פיעל פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג געשא־פען געוואָרען איבער׳ן גאנצען לאנד, נאָר די ציוניסטישע ארגאניזא־ציע איז אויך געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אידישע ארגאני־זאציע, פארצווייגט איבער דעם גאנצען אידישען ישוב, מיט אפטיי־לונגען אין יעדען אָרט, וואו עס וואוינען נאָר אידען. צו דער צייט וואָס אין דער שכנה׳שער אמעריקע האָבען זיך געשאפען אזעלכע אָרגאניזאציעס, ארדענס, אזוי ווי עלט א גאנצע רייע פון אל־אידישע ארגאניזאציעס, ארדענס, אזוי ווי פארבאנדען פון א נאציאנאלען כאראקטער, איז די ציוניסטישע ארי־

דער איד אין קאנאדע

דער קאנאדער קאמיטעט מיט זיין הויפט־קוואַרטיר אין מאָנט־
רעאל, האָט שפּעטער אויך געעפענט אן אפּטיילונג אין מערב־קאנאדע
נעהענטער צום צענטר פון די קאָלאָניעס, און דאָס איז זיכער גע־
וועזן לטובת דער ארבייט. עס זענען אויך צוגעקומען א צאָל
זעלבסטשטענדיגע אידישע פארמער, וועלכע האָבען זיך געזומען צו
אגריקולטור מיט אייגענע מיטלען, און חוץ די אידישע קאָלאָניעס
אין דער וועסט, זענען צוגעקומען א צאָל פון אזעלכע אידישע פאר־
מער, אין כמעט יעדער קאנאדער פראווינץ.

דער איד איז קאנאדע

PRIME MINISTER'S OFFICE
CANADA

Ottawa, Ont. March 22nd, 1916

My dear Sir,-

Your letter of the 16th inst. is before me. It has been referred to the Minister of the Interior to whose Department the subject of Immigration appertains. I have asked the Minister to reply direct to your letter.

The Government are thoroughly appreciative of the excellent qualities of the Jewish Immigration to this country and they hope that it may be continued as these citizens have done excellent work in the development and upbuilding of their adopted country.

It has been the policy of this Government and of its predecessor to encourage the immigration of settlers who will engage in agriculture and thus bring under cultivation an increased area of our fertile lands. To this purpose the efforts of the Department of Immigration have been altogether directed during the past fifteen years.

Yours faithfully,

R. L. Borden

דער איד אין מאנטרעל

Ottawa, March 18th., 1916.

My dear Sir,

I have your favour of yesterday on the subject of a Jewish Colonization project in Canada.

You add that you have reason to believe that the same question was brought to the Canadian government about ten years ago, but was rejected.

With regard to the last statement, I have to observe that it was not the policy of the Canadian government, when I was in office, to grant any blocks of land to establish colonies of the same religious faith or of the same race; but we would welcome Jewish immigrants and give them homesteads on the prairies, taking the homesteads as they were available, but not blocking immigrants together. On these condition, the government would have been most happy to welcome Jewish immigrants, and to see men of your race settle in Canada.

My views are not changed.

Believe me,

Yours sincerely,

Wilfrid Laurier

די יק״א קאָלאָניעס אין קאנאדע האָבען אויך געליטען פון דעם וואָס עס איז אין קאנאדע גופא ניט געווען קיין יק״א קאָמיטעט (דער בארען דע הירש אינסטיטוט האָט אויך געהאט אנדערע צדקה אויפגאבען), און אויף די קאָלאָניעס פלעגט מען אכטונג געבען אי פון פאריז און אי פון ניו יארק דורך דער דאָרטיגער ״אינדאסטריעל אייד סאָסייטי״, און צו באזייטיגען דעם איבעל, איז אין 1907 באשלאָסען געוואָרען צו שאפען א קאָמיטעט פאר קאנאדע, וועלכער זאָל אכטונג געבען אויף די דריי יק״א קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע. די אלגעמיינע צדקה ארבייט איז געבליבען ביים רעארגאניזירטען בארען דע הירש אינסטיטוט, אָבער פאר דער אימיגראציאנס און קאָלאָניזאציאנס ארבייט איז געשאפען געוואָרען דער קאנאדער יק״א קאָמיטעט, באשטעהענד פון זעקס פערזאָן, דריי באשטימטע פון דער יק״א און דריי פונ׳ם אינסטיטוט. עס איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרען דער פערזאנאל פונ׳ם יק״א קאָמיטעט (מארטימער ב. דייווים, לייאָן קאָהען, ס. וו. דזשייקאבס, ד. א. אנסעל, ב. גאָלדשטיין, און הערים וויינבערג), און פון יענעם יאָר אָן פארוואלטעט דער באטרעפענדער קאָמיטעט מיט אלע ענינים, וועלכע האָבען א שייכות צו אידישער עמיגראציע און קאָלאָניזאציע אין לאנד,

---

די גינסטיגסטע באדינגונגען, און קיין אנדערע געזעלשאפטען וואָס זאָלען עס טון זענען אויך ניט געווען. שרשט מיט יארען שפעטער, האָט ישראל זאנגוויל, אלס פרעזידענט פון דער יט״א (אידישע טעריטאריאליסטישע געזעלשאפט) א פאָר מאל באמערקט פאר־בייגעהענדיג וועגען די קאָלאָניזאציאנס־מעגליכקייטען פאר אידען, וועלכע זענען געווען אין קאנאדע, און וועלכע זענען פארנאכלע־סיגט געוואָרען. וען דער שרייבער פון די שורות האָט אין 1916 געמאכט א בריעפליכע אנפראגע וועגען דעם, ביי סער ווילפריד לאריע און סער ראָבערט באָרדען, דאמאלס פרעמיער פון קאנאדע וועגען דעם, האָבען זיי זיך ארויסגעזאָגט געגען קאָנצענטרירטער קאָלאָניזאציע פון אידען אין איין פלאץ, ווי עס צייגען די ענטפערס זייערע:

די אידישע קאלאניסטען האבען אפגעהיט שבת און אזוי ווי פארם־ארבייט קען אפט ניט אפגעלעגט ווערען אויף צוויי טעג נאכאנאנד, האט פאסירט, אז מען פלעגט אנקלאגען די אידישע קאלאניסטען פאר ארבייטען זונטאג. אזוי זענען למשל אין דער ״הירש״ קאלאניע אין 1901 אנגעקלאגט געווארען זעקס קאלאניסטען פאר ברעכען דעם זונטאג־געזעץ, און זענען באשטראפט געווארען מיט א מינימום־שטראף פון 1 דאלאר, מיט דער וואַרנונג אז זיי זאלען מער ניט מחלל זונטאג זיין. מען האט אויף דעם פאל אויפמערקזאם געמאכט די רעגירונג, און די לעצטע האט פארשפראכען צו באטראכטען די ספעציעלע אומשטענדען פון דער זאך. אבער די פראגע פון זונטאג־רוה איז ניט נאר געווען א פראגע פון געזעץ, עס איז אין דעם אויך פארוויקעלט געווען די סאציאלע זייט פון דער זאך, די באציהונגען בכלל צווישען די אידישע און די ניט־אידישע פארמער, וועלכע זענען געווען די מאיאריטעט אין דער סביבה.

אין א לעקציע געהאלטען אין לאנדאן אנהויב 1906 פון הערמאן לאנדוי וועגען ״קאנאדע און די אידען״ און וועלכע איז אפגעדרוקט געווארען אין לאנדאנער ״דזשואיש קראניקל״, ווערט איבערגענעבען, אז ווען סער ווילפריעד לאריע, פרעמיער פון קאנאדע, איז געווען אין לאנדאן בשעת קעניגין ויקטאריא׳ס יובילעאום (אין 1897) איז מיט אים אויפגענומען געווארען די דאזיגע שבת־זונטאג פראגע, און סער ווילפריעד זאל אויף דעם האבען געענטפערט: ״אויב איר ווילט די פראגע נעמען ערנסט און אויסקלייבען וועלכען טייל פון מאניטאבא איר ווילט, צו באזעצען עם, וועט די דאמיניאן רעגירונג געבען די אידען אזא מאס פון זעלבסטרעגירונג, וואס וועט אויף ערמעגליכען צו מאכען אייערע אייגענע געזעצען צו פארבייטען דעם זונטאג אויף שבת.״ *)

*) אינטערעסאנט איז, אז דער דאזיגער אנמערקונג פונ׳ם פארשטארבענעם קאנאדער פרעמיער און שטאאטסמאן איז וועניג אויפמערקזאמקייט געשאנקען געווארען. די יק״א האבענדיג אירע קאלאניזאציאנס־דורכפאלען אין ארגענטינע האט ניט בדעה געהאט אויסצוברייטערען איר טעטיגקייט אין קאנאדע אפילו ניט אונטער

דער זעלבער באריכט גיט אויך אן איבערבליק וועגען דער קאָ־
לאָניע קו'אפעל (אסינאביא), וועגען וועלכער עס ווערט דער־
צעהלט ווי פאלגט:

"אלס רעזולטאט פון די פארהאנדלונגען פון לעצטען יאָר דורך
אונזערע לאָנדאָנער פארטרעטער מיט די קאנאדער רעגיערונגס־אוי־
טאריטעטען, איז אראנזשירט געוואָרען, אז דער קאנאדער אימי־
גראציאנס אגענט אין לאָנדאָן זאָל אויסקלייבען א צאָל רומעניש־
אידישע פאמיליעס, און אז מיר זאָלען באצאָלען פאר זיי די הוצאות,
און א געווייסע סומע אין פאראוים פאר יעדען איינעם, וואָס וועט
זיך באזעצען אין דער קאָלאָניע. מיט דער פארוואלטונג פון דער
קאָלאָניע זאָלען מיר אָבער נאָר ניט האָבען צו טון. דאָס וועט אין
נאנצען געהערען צום קאנאדער אינערען־מיניסטעריום. אין 1901
זענען אָפגעשיקט געוואָרען ארום הונדערט פערזאָן, און אין 1902
נאָך פופציג פאמיליעס פון 260 נפשות. די קאָלאָניע איז צפון פון
פאָרט קו'אפעל. אין אסינאביא. די קאנאדער רעגיערונג האָט גע־
נעבען יעדען אימיגראנט א קאָנצעסיע פון 160 אקער לאנד, און א
גוטע צאָל קאָלאָניסטען האָבען עס שוין קולטיווירט, האָבענדיג א
גוטען שניט אין 1902, ווייל מען האָט צוגעגרייט דעם באָדען נאָך
פאר זייער אָנקומען. עס איז אויך מעגליך, אז א געוויסע צאָל,
וואָס איז ניט פעהיג פאר אגריקולטור, וועלען מוזען פארלאָזען די
קאָלאָניע."

וועגען דער קאָלאָניע אין אסאבאו ווערט דערצעהלט, אז זי האָט
שוין 16 פאמיליעס, פעהיגע לאנד־ארבייטער.

דער יק"א באריכט פאר 1904 רעדט וויידער וועגען די צוויי
קאָלאָניעס, און מעלדעט אז די הירש קאָלאָניסטען לעבען באקוועם,
אז די קאָלאָניע בליט, און קו'אפעל האָט אין הערבסט, 1903, געהאט
56 פאמיליעס באשטעהענד פון 156 נפשות.

פאר די אידישע קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע, וועלכע האָבען
געהאט פאר זיך צו לעזען א גאנצע רייע פון עסאָמישע שוועריגקיי־
טען און פינאנציעלע פראָבלעמען, זענען אין גיכען צוגעקומען נאָך
פראָנען, הויפטזעכליך די פראָנע פון שבת און זונטאג רוה.

אזוי ווערט אינ׳ם יק״א באריכט פאר׳ן יאָר 1899 איבערגענע־בען, ״אז די לאגע פון די הירש קאָלאָניסטען האָט זיך ניט געענ־דערט, אז די קאָלאָניסטען (צוועלף אין צאָל) ווייזען אויס צו זיין צופֿעבונדען צו דער ערד, אוּן אז דער יונגער עלעמענט וואקסט א גוטער אגריקולטור עלעמענט. עס זענען אויך באזוכט געוואָרען די קאָלאָניעס אין וואפעלא און אקסבאו, אז די רעזולטאטען זענען צו־פֿריעדענשטעלענדע, אוּן אזוי ווי בכלל זענען דאָ גוטע אויסזיכטען פאר דער אידישער קאָלאָניזאציע אין מערב קאנאדע, איז דאָרום בא־שלאָסען געוואָרען צו באזעצען נאָך פערציג פאמיליעס אין דער ״הירש״ קאָלאָניע.״

דער באריכט פון׳ם יאָר 1900 צו דער ״אנגלא דושואיש אסא־סיאיישאן״ אין לאָנדאָן איז ניט אין גאנצען גינסטיג פאר די קאָ־לאָניעס, דערפאר אָבער ווערט געזאָגט, ״אז עס זענען דאָ גוטע אויסזיכטען צו באזעצען מיט ערפאָלג אינדיווידועלע פארמער אין די פארשיעדענע טיילען פון קאנאדע.״

די יק״א באריכטען פאר די יאָרען 1903—1902 רעדען אפטומיסטיש וועגען דער ״הירש״ קאָלאָניע : —

״זעקס און צוואנציג קאָלאָניסטען זענען פאראן אין הירש, פון וועלכע עטליכע האָבען נאָך ניט די מיטלען צו קולטיווירען דאָס לאנד, אוּן ארבייטען דערווייל אויפ׳ן לאנד פון זייערע קרובים. די באפעלקערונג באשטעהט פון 81 נפשות, — 26 מענער, 14 פרויען, און 41 קינדער. די זעקס און צוואנציג פאמיליעס באוואוינען 18 הייזער, די מערסטע פון צווויי צימערען, אוּן עטליכע צו דריי חדרים. די קאָלאָניסטען האָבען 16 שטאָלען, אכט שייערען, 52 ארבייטס־פערד און 2 אָקסען. די צאָל קיה איז פארשיעדען, אוי מאנכע קאָלאָניסטען וועלכע האָבען מערערע, האָבען א זייטיגע הכנסה פון פארקויפען די מילך צו די דערבייאיגע פאברי־קען. פרי־לינג 1902 האָט מען פארזייט 1,026 אקער לאנד, מיט 270 אקער מער ווי פאראיאַרען. אלע קאָלאָניסטען פארמאָגען אויך עופות. אויף דעם רעגיערונגס־אינספעקטאר, ווילכער האָט באזוכט די קאָלאָניע האָט געמאכט א שטארקען איינדרוק די אינטעליגענץ און דער פליים פון די קאָלאָניסטען״.

די קאָלאָניע מיט א שוחט, א לערער, א. ד. ג., און אין דער קאָלאָניע יועלכע האָט זיך אָנגעהויבען שנעל צו ענטוויקלען, האָט זיך באזונדערס פאראינטערעסירט די בראנעסע דע הירש, וועלכע האָט געשטיצט די ''הירש'' קאָלאָניע מיט גרעסערע סומען.

וען דעם ערשטען אפריל, 1899, איז די בראָנעסע דע הירש געשטאָרבען, האָט זי אין איר צואה איבערגעלאָזען פאר'ן אינסטיטוט זעקס הונדערט טויזענט פראנק, און דאָס האָט געגעבען דעם אינסטיטוט א נייע מעגליכקייט אויסצובריייטען די טעטיגקייט, באזונדערס אינ'ם יאָר 1900, וען עס זענען דורכ'ן אינסטיטוט באזאָרגט געוואָרען עטליכע טויזענט אידישע אימיגראנטען פון רומעניען, וועלכע זענען געקומען קיין קאנאדע אויפ'ן חשבון פון דער יק''א, אן ארבייט, אין וועלכען די אידען פון טאראנטא און אנדערע שטעדט האָבען פיעל מיטגעהאָלפען דעם אינסטיטוט.

דאָס זעלבע יאָר האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען אן אוטטערשטיצונג פון דער יק''א ($10,000) און מיט דעם געלט איז געקויפט געוואָרען דאָס לאנד אויף בלורי גאס, וואו דעם 3-טען יוני, 1901, איז מיט פיעל צערעמאָניע געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין (דורכ'ן דאמאָלסדיגען פרעזידענט ד. א. אנסעל) פון דער יעצטיגער געביידע, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָט זיך אויך באטייליגט דער מעיאר פון שטאָדט, און דעם 28-טען מאי, 1902, איז דער בנין אָפיציעל ערעפענט געוואָרען דורכ'ן דאמאָלסדיגען גענעראל-גאָווערנאר, דער אויריל פון מינטא, און רעדעס זענען דערביי געהאָלטען געוואָרען פון פיעלע געסט, ווי דער פרעמיער פון דער פראווינץ קוויבעק און אנדערע.

חוץ דער ''הירש'' קאָלאָניע זענען ארום דעם אָנהויב פונ'ם 20-סטען יאָרהונדערט און אין די וויטערע יאָרען צוגעקומען נאָך אידישע קאָלאָניעס, ווי וואפעלא (געגרינדעט אין 1885) אקסבאו, אסינאביא, און אין די אלגעמיינע בראיכטען פון דער יק''א אין פאריז און אירע פארבינדעטע געזעלשאפטען געפינען מיר טיילווייזע בראיכטען אויך וועגען דער אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע.

האָבען זיי דר. זאָנענפעלד'ן איבערגענעבען א ליסטע פון פיער און זיעבעציג פערזאָן, רוסישע אידען וועלכע זענען לעצטענס אָנגעקומען קיין קאנאדע, און וועלכע ווילען זיך באשעפטיגען מיט פארמעריי. דאָס קומען פון דער דעלענאציע האָט וויזיט אויס געהאט איר ווירקונג, אז מען זאָל זיך צוויילען מיט'ן קאָלאָניזאציאנס־פראָיעקט, און אזוי ווי די דירעקטארען האָבען שוין געהאט צוגעשטעלט זייער באריכט, אז עס איז נויטיג די מינימום־סומע פון $500 פאר א קאָפ לאָנים, איז אין יאנואר 1892, אָנגעקומען אן ענטפער פון דר. זאָנענפעלד'ן, אז די יק"א וועט באוויליגען די סומע פון $30,000 פאר קאָלאָניזאציאנס־צוועקען. אָבער די זאך איז וויעדער פארצויגען געווארן. עס איז געווען לכתחלה געפלאָנט, אז די ארבייט זאָל אונטערגענומען ווערען בשותפות פון דעם לאָנדאָנער קאָמיטעט און פון דער יק"א, אָבער אזוי ווי דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט באשלאָסען זיך צוריקצוציהען, האָט דארום דר. זאָנענפעלד געמאָלדען די דירעקטארען פונ'ם בארען דע הירש אינסטיטוט, אז זיי וועלען מער ניט געבען ווי צוואנציג טויזענט דאָלאר, ווייל דאָס לאנד פונ'ם לאָנדאָנער קאָמיטעט ביי מוסאָמין, איז אויך ניט ווערט מער ווי די סומע. האָבענדיג שוין יעצט פאר זיך קלאָרע פלענער האָבען די אינסטיטוט־דירעקטארען באשטימט א פראקטישע קאָמיסיע די נאנצע זאך צו אונטערזוכען, און די קאָמיסיע האָט שפעטער צוגעשטעלט איר באריכט, אז דאָס מוסאמין לאנד איז ניט פאסיג, ווייל עס איז ווייט פון אן אייזענבאן־ליניע, און אז דער באָדען איז בכלל ווערטלאָז פאר'ן געפלאָנטען פראָיעקט, ווייל מען האָט געקענט באקומען פון דער רעגיערונג ענליכען בארען אלס "האמסטעדס", און דאָס נאָך נעהענטער צו א שטאדט

עס איז דארום באשלאָסען געווארן צו קאָלאָניזירען אנדערען באָדען, און פאר דעם צוועק איז אויסגעקליבען געווארן א שטח לאנד, לעבען דער שטאדט עסטעוואן, א וועגענט וואו די קאנאדיש פאסיפישע באן איז פארבייגעלאָפען די קאָלאָניע, און דארטען איז געגרינדעט געווארן די קאָלאָניע "הירש". מען האָט אָנגעהויבען באזעצען די קאָלאָניסטען, מען האָט אויסגעבויט א שול פאר די קינדער, און א בית תפלה פאר די ערוואקסענע, מען האָט באזארגט

אלם הירש, סאסקאטשיוואן. עס איז געשאפען געוואָרען א ספעציע־לער פאנד פאר דעם צוועק, און עס זענען דאָרטען קאָלאָניזירט גע־וואָרען זיבען און פערציג פאמיליעס.

אָבער אויך דער קאָלאָניזאציאנס־פארזוך איז געווען א דורכ־פאל, די פאמיליעס האָבען איינציגווייז פארלאָזען די קאָלאָניע, און אין א קורצער צייט זענען פון דער גאנצער צאָל דאָרטען געבליי־בען נאָר ניין פאמיליעס. אין די שפעטערדינג יאָרען איז אָבער גע־מאכט געוואָרען א צווייטער פארזוך צו רעארגאניזירען די קאָלאָניע, און דער פארזוך האָט זיך איינגעגעבען, אזוי אז די קאָלאָניע איז געוואָרען איינע פון די באדייטענדסטע אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט.

דער אָנפירער פון דער אידישער קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט (יק״א) איז דאמאָלס געווען דר. זאָנענפעלד, וועלכער האָט גע־האט זיין הויפט־קוואָרטיר אין פאריז, און ער. זאָנענפעלד האָט זיך דאמאָלס געווענדעט מיט אן אנפראגע צום אינסטיטוט, פארלאנ־גענדיג אינפארמאציע וועגען דעם וויפיעל עס דארף קאָסטען אויס־צוארדנען א צאָל פאמיליעס אויפ׳ן לאנד, ארויסגערעכענט שוין דאָס אויסהאלטען דעם קאָלאָניסט דאָס ערשטע יאר פון זיין באזע־צונג. צו דערזעלבער צייט האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען א בריעף פון דעם אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, אין וועלכען עס איז ערקלערט געוואָרען, אז דער קאָמיטעט איז גרייט צו טראנספערירען צום אינסטיטוט זייער לאנד ארום מוסאָמין, אויף אָנצופירען דאָרטען וויטערע קאָלאָניזאציאנס־ארבייט.

עס האָבען זיך דאן אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען פונ׳ם אינסטיטוט מיט די פארשידענע אנשטאלטען און מיט דער רעגיע־רונג, אָבער אזוי ווי עס זענען געווען אין מאָנטרעאל א גרופע אי־דען, וועלכע האָבען זיך געוואָלט באזעצען אויפ׳ן לאנד, און זיי זענען געוואָרען אומגעדולדיג, האָבען זיך די דאָזיגע אומגעדולדיגע ארגאניזירט אין א קערפערשאפט, און באשלאָסען צו שיקען א דעלעגאציע קיין פאריז, דאָרטען צו אונטערהאנדלען דירעקט מיט די יק״א פארטרעטער, און וועו די צוויי שלוחים זענען אהין אָנגעקומען,

נאנץ אנדערש איז אָבער געווָארען די לאגע ארום 1890. צי יענער צייט איז דער סעקרעטאר פון די ''יאנג מענ׳ס'' געווען לייאַן קאָהען, וועלכער איז שוין אין יענע יארען געווען טעטיג אין אי־דישער כלל־ארבייט, און נאָך א לענגערער קאָרעספָאנדענץ צווישען אים און בארון מאָריץ דע הירש, האָט דער לעצטער זיך פאראינטע־רעסירט אין דער ארבייט פון דער געזעלשאפט, און באווילִיגט א סומע פון צוואנציג טויזענט דאָלאר אלס ספעציעלען הילפס־פאנד.

די ''יאנגע מענ׳ס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי'' באקומענדיג פינאנציעלע מעגלִיכקייטען, האָט דאריבער באשלאָסען אויסצובריי־טען איר ארבייט, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען איז באשלאָסען געווָארען אינ׳ם זעלבען יאָר (1890), צו ענדערען דעם נאָמען אויף ''בארון דע הירש אינסטיטוט'', וועמענ׳ס אויפנאבע עס זאָל זיין ''צו ערציהען די ארעמע אידישע קינדער, שאפען א הכנסת אורחים פאר אימיגראנטען און א שוץ־פלאַץ פאר יתומים''.

דעם ערשטען דעצעמבער 1890, האָט דער אינסטיטוט גע־עפענט אויף סט. עליזאבעט נאָמ א שול פאר קינדער, וואו עס האָ־בען זיך פארשריבען 77 שילער, א צאָל וואָס איז אינ׳ם ערשטען יאָר פארגרעסערט געווָארען אויף 227 שילער, און עס זענען אויך אייני־געאָרדענט געווָארען קלאסען פאר ערוואקסענע, א הויז פאר עמי נראנטען, און א יאָר שפעטער איז דעם אינסטיטוט אויך אויסגע־קומען אָנצוהויבען קאָלאָניזאציאנס־טעטיגקייט.

צו יענער צייט האָט בארון דע הירש פאָרגעשלאָגען די דירעק־טארען פונ׳ם אינסטיטוט, אויפצונעמען די ארבייט פון גרינדען א אידישע קאָלאָניע אין קאנאדע, מיט א פאָרצוג אין די צפון־מערב טעריטאריעס. די דירעקטארען פון דעם אינסטיטוט (הערים ווייני־בערג, פרעזידענט; י. שערמאן, וויצע־פרעזידענט; ד. ס. פרידמאן, קאסירער; ס. וו. דזשוויקאָבס, ערען־סעקרעטאר), וויסענדיג אז דער בארון וועט שטיצען דעם קאָלאָניזאציאנס־פראָיעקט, האָבען דאן גע־נומען פארהאנדלען מיט דער רעגיערונג וועגען דעם, און די רעגיע־רונג סימפאטיזירענדיג מיט דער זאך, האָט באווילִיגט פאר דעם צוועק א גרויס שטיק לאנד אין דעם געגענט, וואָס איז יעצט באקאנט

ערפארונג פון די ערשטע דורכפאלען, איז געלונגען צו שאפען אידישע קאלאניעס און קאלאניסטען, וועלכע זאלען עקזיסטירען, און ניט צופאלען וויי די ערשטע. פאר די נייערע אידישע קאלאניעס, וועלכע זענען שפעטער געגרינדעט געוואָרען, איז אויך די עקזיסטענץ פארלייכטערט געוואָרען, א דאנק דער הילף וואס עס האָט זיי געגעבען די יק"א.

בכלל איז מיט דער הילפס־ארבייט אין יענער צייט צווישען די אידישע אימיגראנטען און קאלאניסטען, דער נאָמען פון דער יק"א ענג פארבונדען, א דאנק דער הילפס־טעטיגקייט וואָס דער פארשטארבענער בארון דע הירש האָט אָנגעהויבען אויף אנצופירען אין דער קאנאדער "דאָמיניאן", דורך דער "יאנג מענ'ס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי" פון מאָנטרעאל, באקאנט אלס דער יעצטיגער "בארון דע הירש אינסטיטוט".

דעם 23־טען יולי, 1863, האָבען א גרופע מאָנטרעאלער אידען אָפּגעהאלטען א פארזאמלונג פון א צאָל אידען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו באהאנדלען ווי אזוי צו העלפען די אידישע אָרעמע אין שטאדט, און אויף יענער פארזאמלונג איז עס געלענט געוואָרען דער גרונדשטיין פאר דער ארגאניזאציע, פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער "בארון דע הירש אינסטיטוט". יענע פארזאמלונג האָט באשלאָסען צו שאפען די צדקה ארגאניזאציע, וועלכע זאל געפירט ווערען נאר פון בעאמטע־בחורים (ווייל מען האָט געגלויבט, אז אונפארהייראטע האָבען מער צייט אפצוגעבען זיך מיט כלל און צדקה ארבייט), און דעם 16־טען נאָוועמבער 1870 איז די ארגאניזאציע שוין אינקאָרפּאָרירט געוועזען מיט יעקב אשער, משה שוואָב, אברהם עדוארד קאָהען, און סאָליוון דוד, אלס טשארטער־מיטגליעדער.

דער ערשטער באשלוס פון נאָר בעאמטע־בחורים האָט זיך ארויסגעצייגט פאר ניט ארבייטסזאם, און אין גיכען איז דער בארשלוס געענדערט געוואָרען (אין 1869), אָבער די פינאנסען פון דער געזעלשאפט זענען די גאנצע צייט געווען גאנץ קלייניע, און די ארבייט און טעטיגקייט האָט דאריבער געמוזט זיין א באגרענעצטע.

יעדער עקזיסטירענדער קאנאדיש־אידישער קהלה געשאפען געוואָרען א מין אימיגראנטען־נעזעלשאפט, צו געבען ברידערליכע הילף די ניי־אָנגעקומענע, און צו העלפען זיי איינאָרדנען זיך אין דער נייער היים.

וועו די מזרח־איראפּייאישע אידען, געיאגט און געטריבען פון די פארפאָלגונגען און פּאָגראָמען, האָבען צום סוף פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט, נעמוזט אויסוואנדערען מאסענווייז אין דער נייער וועלט, זענען א צאָל אידען געשטיצט געוואָרען מיט רייזע־קאָסטען פון א אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, ענגלאנד, נעשאפען ספּעציעל פאר דעם צוועק און שפּעטער אויך דורך יק״א (אידישע קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט). אין מאָנטרעאל, טאראנטא, און אין אנדערע פלעצער, האָבען זיך פארמירט קאָמיטעטען צו העלפען די דאָזיגע אומגליקליכע, און אין אייניגע ערטער, צוזאמענדיג די נויט און די ארעמקייט פונ׳ם פארפאָלגטען אידישען וואנדערער, האָבען זיך אויך די קריסטליכע איינוואוינער אָנגעשלאָסען אין דער דאָזיגער הילפס־טעטיגקייט.

די מערב פּריירים, דער קאנאדער צפון־מערב, די גרויסע שטרעקעם לאנד, זענען נאָך דאמאָלס אונטערגענומען פּיעלע פּראיעקטען צו באזעצען דעם דאָזיגען שטח לאנד, האָט מען אויך פארזוכט צו באזעצען דאָרטען אידען, און שאפען א צאָל אידישע קאָלאָניסטען, און אין 1884 איז געשאפען געוואָרען דורך דעם לאָנדאָנער ״מענשאן האוז״ קאָמיטעט דער ערשטער אידישער לאנד־ישוב ארום מאסמין אין אסינאביא, א געגענט ארום צוויי הונדערט מיל (219) מערב פון ווינניפעג.

אָבער צו פארווואנדלען נעכטיגע בעלי מלאכות און הענדלער, אָן שום ערפארונג אין לאנד־ארבייט, אין גוטע קאָלאָניסטען, און בפרט נאָך אין דער דאמאָלסדיגער אונענטווויקלטער קאנאדער נאָרט־וועסט, — אזא עקספּערימענט האָט געמוזט אין די ערשטע יאָרען ברענגען נאָר ענטוישונג, און די פארזוכען פון דער ערשטער אידישער קאָלאָניזאציע אין לאנד האָבען זיך ארום געענדיגט מיט גאנץ אומבאדייטענדע רעזולטאטען. ערשט מיט יאָרען שפּעטער, מיט דער

דאָס פערצענטע קאפּיטל

די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס.

די בריטישע רעגירונג, — די הילפס־קאָמיטעטן, — די ערשטע אידישע קאָלאָניע, — די יק״א, — דער ״בארון דע הירש אינסטיטוט״ פון מאָנטרעאל, — די דורכפאלן, — די קאָלאָניע ״הירש״, —די שבת־זונטאג פראגע, — סער לאָריע׳ס ענטפער, — צוויי בריפן פון היסטארישער וויכטיגקייט. — די שאפונג פון א קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

מיר האָבן שוין אָנגעוויזען אין די פריערדיגע קאפּיטלאך אויף דעם אונטערשייד צווישען דער ערשטער אידישער איינוואנדערונג, און אויף דער נייער אידישער אימיגראציע צום סוף פון׳ס נייַנצענטן יאָרהונדערט, וועלכע איז געווען אן ארבייטס־אימיגראציע און אויך גרעסער אין צאָל, א זאך וואָס האָט פיעל געהאָלפען צו דער פאָרגרעסערונג פון׳ס ישוב. די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז בכלל געווען אנדערש, האָט אויך געלעגט דעם גרונדשטיין פאר אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע, און געהאָלפען באשאפען א צאָל אידישע קאָלאָניעס און איינצעלנע פארמס איבער׳ן לאנד, הויפּטזעכליך אין דער קאנאדער וועסט.

ניט אלע מאָל האָט דער אידישער וואנדערער געהאט גענוג אייגענע געלטמיטלען אויף הוצאות, אדער אויף אינצוארדנען זיך ביי זיין אנקומען, און הויפּטזעכליך איז דאָס געווען דער פאל בשעת א מאסען־וואנדערונג, געטריבען פון רדיפות און פּאָגראָמען, ווי אין די אכציגער יאָרען נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאנד און די אידישע פארפאָלגונגען אין רומעניען. די אידישע אימיגראציע און די אידישע קאָלאָניזאציע, דער פארזוך צו שאפען אין קאנאדע אידישע ערד־ארבייטער, האָט דארום געמוזט געשטיצט ווערען פון די פארמעגליכע אידישע עלעמענטען, און אין יענע יאָרען איז דארום אין כמעט

אויסהערענדיג די אלע עדות, האָט דאן ריכטער וואלעס ער־קלערט, אז ער דארף אפילו זיך ניט מישב זיין, ווייל די אנגעגעבענע ארגומענטען זענען גענוג אים צו איבערצייגען, אז די אידישע שחיטה פארשאפט ניט דער בהמה קיין איבעריגע און אונטויטיגע שמערצען, פארקערט די אידישע מעטאדע ווייזט אויס צו זיין גאנץ רחמנות'דיג און בעסער ווי די אנדערע מעטאדען, ער ווארפט דארום אָפּ דעם אורטייל, און באפרייט דעם שוחט פון דער שטראף. אזוי איז די געפאר גענגען דער אידישער שחיטה דורך דער אויסטייטשונג פונ'ם העכערען געריכט באזייטיגט געוואָרען.

אינ'ם זעלבען יאָר (1913) האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך געהאט צו פארצייכענען א צווייטען ערפאָלג. נאָך פיעלע פארהאנ־דלונגען מיט דער פּראָטעסטאנטישער שולֿ־באָארד, האָט די לעצטע ענדליך באוויליגט דעם גערעכטען אידישען פארלאנג אנצושטעלען אין די שולען אויך אידישע לערער. טראצדעם וואָס פערציג פּראָצענט פון די שילער אין די פּראָטעסטאנטישע שולען זענען געווען אידישע קינדער, איז קיין איין אידישער לערער ניט געווען. ערשט אין 1913 איז דער חרם געגען אידישע לערער ארונטערגענומען געוואָרען פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, און עס האָבען אָנגע־הויבען צוגעלאָזען צו ווערען אידישע לערער און לערערינס אין די שולען, הויפּטזעכליך אין יענע, וואו עס האָבען געלערענט א גרויסע צאָל אידישע קינדער.

בכלל. צום ערשטען מאל האָט עס פאסירט אויפ'ן אמעריקאנער קאָנטינענט, אז א שוחט זאל באשטראפט ווערען פאר שחט'ען לויט'ן אידישען רין, אבוואל עס איז ניטא קיין געזעץ וואס זאל פעסט־שטעלען וויפיעל מינוטען עס דארף נעמען די שחיטה, אדער וועלכער עס איז אנדער אופן פון טויטען א בהמה, און אז דער פרעצעדענט איז ריכטיג אפגעשאצט געוואָרען, איז געווען צו זעהען פון דעם, וואס גלייך נאָך דעם אורטייל, האָט זיך איבער דער גאנצער פראווינץ נאָווא סקאשיא אָנגעהויבען א קאמפיין פאר דעם, אז מען זאל מוזען יעדע בהמה צוערשט פארטויבען מיט א האמער איבער'ן קאָפּ, אייר־דער מען שנירדט איבער דעם האלז. די דאָזיגע באוועגונג האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפרייטען אין דער דערבייאיגער פראָווינץ ניו בראנזוויק, און די האליפאקסער חברה ״צער בעלי חיים״ איז אין דעם קאמף געגען דער אידישער שחיטה ערמוטיגט געוואָרען פון א רייע ארגאניזאציעס, אמעריקאנישע און אייראפייאישע.

די זאך האָט געמוזט געבראָנגט ווערען צו א העכערען גערעכט און דעם 13־טען יוני, 1913, איז דער אפיעל פון די האליפאקסער אידען געגען דעם שטראף־אורטייל פאָרגעקומען פאר ריכטער וואלעס. פיעלע ערות זענען ארויסגערופען געוואָרען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען דער דאמאָלסדיגער מאָנטרעאלער רב ס. גלאזער, וועל־כער האָט עדות געזאָגט, אז דער באטרעפענדער שוחט האָט קבלה אויף שחיטה, און אז די אידישע שחיטה איז גוט געהייסען געוואָרען פון אזא אויטאריטעט ווי פראָפעסאָר דעמבא.

פראָפעסאָר דוד פרייזער הערים, פראָפעסאָר פון פיזאָלאָגיע פון דעם דאלהאוזי אוניווערזיטעט, האליפאקס, א באקאנטער מע־דיקער און דער מחבר פון א ווערק מיט'ן נאמען ״נערוועז״, האָט בשעת דעם אפיעל ערקלערט פאר'ן ריכטער, אז די בהמה פארליורט איר באוואוסטזיין אין די ערשטע פינף סעקונדען, קיין רייד וועגען פילען די שמערצען קען זיין ניט זיין, מעגען נאָך אפילו געווייסע אברים האָבען אין זיך לעבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז די אידישע שחיטה איז פיעל הומאנער ווי די קריסטליכע.

אָנקלאגע אָנגענעבען, אז דעם 19־טען מערץ האָט ער געזאָהן ווי אזוי עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. מען האָט צוערשט אנגעבונדען דעם אָקס ביי די הערנער א שטריק, מיט וועלכען מען האָט אים ארויפ־געצויגען מיט א מאשין אין דער הויך, און עס איז אויסגעקומען אזוי, אז דער אָקס איז אומגעוואָרפען געוואָרען אויפ'ן רוקען, מיט'ן קאָפּ ארונטער צו דער ערד. מען האָט דאמאָלס אויפגעבונדען דעם שטריק, באפרייט דעם קאָפּ פון'ס אייזערנעם רינג, און דער שוחט האָט דאמאָלס דורכגעפירט דעם שחיטה־אקט, וואָס האָט נעמומען נאָנץ לאָנג, — אזוי האָט געלויטעט זיין ערצעהלונג.

דעם אנקלאגער'ס טענות זענען אויך באשטעטיגט געוואָרען פון דעם וועטערינער־דאָקטאר, וועלכער האָט די שחיטה צוגעזאָהן. דער לעצטער האָט ערקלערט, אז די מעטאָדע פון צוערשט פארטויבען די בהמה און דאן איבערשניידען דעם האלז, איז פיעל הומאנער, וויל עס פאראורזאכט דעם טויט אין א פינפטעל צייט פון דעם וואָס עס נעמט ביי ניט־פארטויבונג.

דער האליפאקסער ריכטער פיעלדינג, פאר וועמען דער פאר־הער איז אין חודש אפריל פאָרגעקומען האָט צוערשט אפגעלאָזט דעם פּראָצעס, כדי וווייטערע עדות זאָלען קענען ארויסגערופען ווערען, אָבער וועָן אין א וואָך ארום, ביים צווייטען פארהער, האָבען עדות באשטעטיגט, אז עס האָט געזומען פערצען מינוטען ביז וואנען דער אָקס האָט פארבלוטעט צום טויט, האָט ער באשטראפט דעם שוחט מיט זעקס דאָלאר און $7.65 געריכטס־קאָסטען פאר "צער פאראור־זאכט דעם אָקס דורך דער אידישער מעטאָדע פון שחיטה".

דער דאָזיגער פאל איז פון די קאנאדער אידען ריכטיג אפגע־שאצט געוואָרען אלס פּרעצעדענט, אז אויב די אויסטייטשונג פון'ס האליפאקסער ריכטער וועגען אידישער שחיטה זאָל בלייבען, קען עס נאָך געפינען אן אפקלאנג אין אנדערע קאנאדער שטעדט, אין מען קען ערווארטען אנדערע שחיטה־פּראָצעסען אויך. די פאסירונג איז דארום אויפגענומען געוואָרען ניט אלס די איינצעל־זאך פון די האליפאקסער אידען, נאָר ווי אן ענין וואָס האָט א שייכות, מיט אלע קאנאדער אידען, און רירט אָן די אידישע רעליגיעזע שחיטה

אין טאראנטא, דער צווייטער גרעסטער אידישער צענטר אין קאנאדע, וואו דער אנטיסעמיטיזם האָט קיינמאָל ניט אָנגענומען אזעלכע פֿאָרמען ווי אין דער פֿראָווינץ קוויבעק, און וואו די רעליגיעזע טאָלעראַנץ האָט זיך אפטמאָל אויסגעדריקט אויף אן אופן, וועלכער קריסטען האָבען אפילו בייגעשטייערט צו דער בויאונג פון שולען, ווי למשל ביי דער בויאונג פון דער "האלי בלאסאם" שול, האָבען זיך אויך ארום דער ציט אָנגעהויבען צו וויזען סמנים פון געזעלשאפטליכער אונפריינדליכקייט צו אידען, א טויגונג צו ציען א געווישען צוים צווישען אידען און ניט־אידען. אזוי האָט דער "קווין סיטי יאכט קלוב" אין 1911 פארהאנדעלט א רעזאָלוציע, "אז אין דער צוקונפט זאָלען אלע אידען, נעגרען, און פערזאָנען פון אלע אנדערע אונגעווינשטע נאציאנאליטעטען ניט אויפגענומען ווערען אלס מיטגליעדער פון'ם קלוב". עס האָבען אויך אָנגעהויבען פאסירען פאלען, וועלכע האָט ענטזאגט אידען אריינצונעמען אין געווייסע האָטעלען און זומער־וואוינונגען.

ארום דער ציט זענען אין טאראנטא אויך פארשטארקט געוואָרען די באלעסטיגונגען, וואָס די אידען איז אויסגעקומען איבערצולעבען פון די מיסיאנערען־משומדים, און אין געוויסע פאלען, וועלכע האָבען מער ניט געקענט פארטראגען די באליידיגונגען פון די מיסיאנערען אין די אידישע קוואַרטאלען, איז עס געקומען צו צואמענשטויסען אויף אפטמאָל אויך צו פֿראָצעסען אין פֿאָליציי־נעריכט.

א פֿראָצעס, וואָס האָט ארויסגערופען דעם בריייטסטען אינטערעס צווישען אלע קאנאדער אידען, איז אין 1913 געווען דער פֿראָצעס, באקאנט אלס "דער האליפאקסער שחיטה פֿראָצעס", וויל דער אויסגאנג פון'ם פֿראָצעס האָט געקענט באאיינפלוסען די אידישע שחיטה אויף אין די אנדערע פֿראָווינצען.

אין יענעם יאָר, איז א שוחט אין האליפאקס, אברהם לעווים, אָנגעקלאָגט געוואָרען אין געריכט, דורך דער דאָרטיגער חברה "צער בעלי חיים", אז ער האָט פאראורזאכט אומנויטיגע שמערצען צו א יונגען אָקס, בשעת דער שחיטה. אן אויפזעהער פון דער געזעלשאפט, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אלס דער אנקלאגער, האָט אין זיין

דאָס דרייצענטע קאפּיטעל

דער אַליפאַקסער שחיטה־פּראָצעס

די אַליפאַקסער חברה צער בעלי חיים, — די קלאגע געגען דעם שוחט, — די שטראָף, — די באוועגונג אין די פּראָווינצען נאָווא סקאָשיא און ניו בראַנזוויק, — די ענטשיידונג פונ׳ם העכערן געריכט.

דער פּראַנצויזיש־קאַנאַדישער אַנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק געפונען זיין העכסטען אויסדרוק אין דעם פּלאַמאַנדאַן פּראָצעס, האָט ארום דער פּעריאָדע באַאיינפלוסט פּיעלע ״פּרענטש־קענעדיענס״, וועלכע האָבען גאָר ניט נעזוכט צו באַהאַלטען זייער שנאה צו אידען. עס איז דערנאָנגען אזוי ווייט, אז ביי איין געלעגנהייט, וועו מען האָט אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור (אין 1911) געהאַנדעלט וועגען געווישע שטיצע וואָס די פּראָווינץ טיילט אויס צו צדקה אינסטיטוציעס, און די פּראָגע איז אויך אויפגעהויבען געוואָרען וועגען דער מאָנטרעאָלער אידישער צדקה אינסטיטוציע, דער בארון דע הירש אינסטיטוט, האָט איינער פון די מיטגלידער ערקלערט, ״אז די אידען זענען א רייך פּאָלק, און אויב עס זענען דאָ ארעמע אידען, וועלען זיי אמאָל זיין רייך״, און דאריבער דארף מען זיי ניט שטיצען. דער מאָנטרעאָלער שטאַדטראָט האָט נאָך פריער, אין חודש יאנואר, 1911, אויסטיילענדיג 55 טויזענט דאָלאָר צוויישען די שטאַדטישע צדקה אינסטיטוציעס, אין גאנצען איגנאָרירט די אידישע אנשטאַלטען.

דער אנטיסעמיטיזם אין דער פּראָווינץ קוויבעק האָט דערגרייכט אזוי ווייט, אז ווען אין 1911 זענען פּאָרגעקומען די אלגעמיינע פּערלעע וואלען, איז הענרי בוראסא און זיין פּאַרטיי באקעמפט געוואָרען פון די פּיעלע אידען אין די אידישע וואל דיסטריקטען צוליעב דעם אנטיסעמיטיזם פון בוראסא׳ס פּראַנצויזיש־נאציאנאליסטישער פּאַרטיי.

דעם אורטייל, און דער "קאורט אף אפיעל" האָט געפונען די קלאגע געגוג באגרינדעט, אפווארפענדיג דאריבער דעם ערשטען אורטייל, אין צוגע׳משפט די קלעגער א קליינע סומע שאדענערזאץ.

אזוי האָט זיך געענדיגט אין קוויבעק דער פראָצעס איבער דער אידישער רעליגיע און דעם תלמוד, וועלכער איז פאָרגעקומען ארום דער זעלבער צייט ווי דער ביילים בלוט־בלבול פראָצעס אין רוסלאנד.

דער ערשטער עדות פאר דער פארטיידיגונג, דער גלח דאמור, דער רעדאקטאר פון דער "לי'אקסיאן סאסיאל" האט אויך בשעת דעם עקזאמען צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש, און אז פון דעם תלמוד וווייסט ער נאר לויט אנטיסעמיטישע אויסטייט־שונגען, אבער ער גלויבט אויך, וווי פלאמאנדאן, אז די אידען זענען א געפאר פאר'ן לאנד. ער האט דערביי אויך אויסגעדריקט זיין באדויערן, וואס אין דער פראווינץ קוויבעק האבען די אידען גלייכבארעכטיגונג, טראצדעם וואס ער קען די אידען וועניג, וויל נאר איינמאל איז ער געקומען אין דירעקטער בארירונג מיט א איד, און אויך דאס נאר, וועו יענער האט זיך געוואלט שמד'ען.

א צווייטער עדות איז געווען דער גלח נאדעאו, א פראפעסאר פון גריכיש, אבער אויך ער האט צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש אדער דעם תלמוד, אז ער האט קיינמאל אין זיין לעבען ניט געהאט צו טון מיט אידען, אבער ער שטימט איין מיט די פריערדיגע און אז ער גלויבט אויך אין די בלוט־בלבולים.

דער גלח גרענדבוא, א פראפעסאר פון טעאלאגיע אין לאוואל אוניווערזיטעט, האט ערקלערט, אז ער קען דעם ביבלישען העברייאיש, אבער ניט דעם תלמודישען, און דאריבער וווייסט ער נאר ניט וועגען דעם תלמוד, ער וווייסט אבער אז אין 1590 זענען אין ווארשע אויסגעמעקט געווארען געווייסע שטעלען אינ'ם תלמוד.

עם זענען אויך אויפגעטרעטען לעדוק און אנדערע, און איבער פיער טעג האט זיך פארצויגען דאס אויסהערען די עדות און דער קרייץ־פארהער. אויפ'ן פינפטען טאג האבען זיך אנגעהויבען די טענות פון די אדוואקאטען פון ביידע צדדים, און דאס געענדיגט, האט דער ריכטער אפגעלענט דעם אורטייל, ביז וואנען ער וועט זיך מישב זיין.

דעם ריכטער'ס אורטייל איז דאמאלס געווען, אז די אנגע־קלאגטע זענען ניט שולדיג, און זיי באפרייט פון יעדער שטראף, מא־טיווירענדיג עס מיט דעם, אז פלאמאנדאן האט ניט דערמאנט קיינע נעמען אין זיין בראשורע, און עס איז נאר א קריטיק געגען אידען בכלל. די קלעגער האבען דאן אפעלירט אין א העכערען גערעכט געגען

ראביי דר. הערמאן אבראמאוויטש פון מאנטרעאל. מאנטעפיאר דושאזעף, קענאן פ. דושי. סקאט, א גייסטליכער פון דער שטאדט קוויבעק, זענען דאן אלע אויפגעטראטען פאר דער אנקלאגע, דער ערשטער מיט א לענגערער פארטיידיגונג פונ׳ם תלמוד, און דער לעצטער האט ערקלערט, אז טראצדעם וואס פון א רעליגיעזען שטאנדפונקט וואלט ער אלס קאטוליק מער געדארפט סימפאטיזירען מיט די ״פרעגטש־קענעדיענס״, איז ער אבער פרייוויליג געקומען צום פראצעס, ווייל פלאמאנדאנ׳ס ארגומענטען אין דער בראשורע זענען ניט מער ווי א פארס, אז אלע זיינע באשולדיגונגען זענען נאך אפגעלייקענט געווארען אינ׳ם פופצענטען יארהונדערט.

א צווייטער קריסט, דר. ענסליע יאנג, א פרינציפאל פון א קוויבעקער העכערער שול, האט דערצעהלט, אז ער וואוינט שוין אין קוויבעק איבער דרייסיג יאר, ער קען גוט די אידען און דעם תלמוד און ער ווייסט דארום אז אלע פלאמאנדאנ׳ס באשולדיגונגען זענען פאלש און גרונדלאז.

נאכדעם, ווי דער ריכטער האט אויסגעהערט די אידען ארטענ־בערג לאזאראוויטש און ליעבלינג וועגען זייער שאדען וואס זיי האבען געליטען, האט זיך אנגעהויבען די פארטיידיגונג. צוערשט איז ארויסגעטרעטען פלאמאנדאן.

ער האט באהויפטעט, אז ער קען ניט פערזענליך קיינעם פון די אנקלאגער, אז בשעת זיין לעקציע אין 1910 האט ער קיינעם ספעציעל ניט אין זינען גהאט, אז זיין אינפארמאציע האט ער גענומען פון צווייטע קוועלען, ווייל ער אליין קען ניט דעם תלמוד אדער העבריאיש, און זיין גאנצע אינפארמאציע האט ער גענומען פון דרומאנ׳ען און אנדערע, וועמענס מאטעריאלען ער האט שטודירט איבער צווי חדשים. לויט זיין מיינונג, האט ער געטענה׳ט, זענען די אידען א געפאר פאר׳ן לאנד, אז זיי טארען ניט האבען קיין גלייכע בירגער־רעכט, נאר עס מוזען זיין פאר זיי ספעציעלע געזעצין ווי אינ׳ם מיטעלאלטער, און אז מען דארף ארבייטען פאר א געזעץ וואס זאל זיי אינגאנצען אויסשליסען פונ׳ם לאנד.

די פארזיכערונגס־געזעלשאפטען ענטזאגען זיך צו פארזיכערען אידען. פלאמאנדאן האָט זיין פארטיידיגונג פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע באווייזע האָט ער גענומען פון דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאמענט חוץ אנדערע ספרים, ווי אויך פון דער פּרעסע, און אז ער זעהט גאָר ניט איין וואָס עס זאָל האָבען צו טון פּערזענלעך מיט א מענשען. ווי הער ארטענבערג, וועלכען ער קען גאָר ניט.

דער פלאמאנדאן־ארטענבערג פּראָצעס האָט זיך געהאלטען אין איין פארציען, און ענדליך איז ער אין מאי, 1913, נאָך פיעלע אפּ־לעגונגען, פּאָרגעקומען פאר ריכטער מאלואין פון "סופּיריאר קאורט" אין דער שטאדט קוויבעק, וועו דעם 19־טען מאי האָבען זיך פאר'ן ריכטער אָנגעהויבען די דריי פּראָצעסען פון ב. ארטענבערג געגען פלאמאנדאן, פון ל. לאזאראוויטש געגען פלאמאנדאן, און פון ל. לאזאראוויטש געגען רען לעדוק. פאר די אנקלעגער זענען ארויסגע־טרעטען די אדוואָקאטען ס. וו. דזשיקאָבס, דזשי. סי. פּי. קאוטור, לואיס פיטש, און ל. א. קענאן. די אָנגעקלאָגטע וויעדער זענען פאר־טיידיגט געוואָרען פון דזשיי. בעדאָרד, ע. בעלאָו, און דזשיי. א. לייון.

ב. אָרטענבערג איז דער ערשטער פּאָרגעראפען געוואָרען פאר'ן ריכטער, און ער האָט דערצעהלט אלעס וואָס ער וויסט וועגען פלאמאנדאנען פּערזענליך, וועגען זיינע לעקציעס אין דער שטאדט קוויבעק, און האָט פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע געשעפטען האָבען פיעל געליטען דורך די דאָזיגע לעקציעס, און אז זיין פאָטער וויי אויך אנדערע קוויבעקער אידען זענען באפאלען געוואָרען דורך מענשען, וואָס זענען אויפגעהעצט געוואָרען דורך דעם סאָרט לעקציעס.

א פּאָליציי־בעאמטער, וועלכער איז שפּעטער פּאָרגעראפען גע־וואָרען, האָט דערצעהלט אז ער האָט ארעסטירט עטליכע בחורים'לאָך, וועלכע זענען באשולדיגט געוואָרען אין באפאלען די אידען, און דורך א געריכטליכען פּאפּיער האָט זיך אויך ארויסגעוויעזען, אז אייגער פון די ארעסטירטע איז געווען א רעפּאָרטער אין דער "לאקסיאן סאָסיאל".

מאכען א סוף צו דער אגיטאציע, האָט געזומען אויף זיך א קווי־ בעקער אידישער תושב, הער ארטענבערג, וועלכער האָט די זאך געבראכט אין גאריכט אריין, אָנגעבענדיג אין דער קלאגע, אז דעם 30־טען מערץ 1910, האָט פלאמאנדאן אדרעסירט א פארזאמלונג אויף דער טעמע ״דער איד״, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, אז אלע אידען אָן אויסנאם זענען די שונאים פון׳ם קאטוילישען גלויבען, און זענען א געפאר פאר די לעבענס און וואוילזיין פון די קריסטען בכלל. דער אָנקלאָגער האָט אויך אָנגענעבען אז ער האָט א גרונד צו גלויבען, אז פלאמאנדאן האָט געציילט נעגען אים און די אנדערע קוויבעקער אידען, וועז ער האָט אָנגעהרופען די אידען גנבים, פרויען־ פארפירער, קריסטוס־מערדער א. ד. ג. און געווארענט אז די אידען וועלען טון מיט קוויבעק דאס וואס זיי האבען איבערהאלט געטון, אזוי שנעל ווי זיי וועלען זיך נאר דערפילען שטארק געגנט.

דער אָנקלאָגער האָט וויייטער איבערגעגעבען, אז די דאזיגע אנטיסעמיטישע אגיטאציע שאדט אים ניט נאר געשעפטליך, נאר עס האָט שוין אויך פאסירט, אז א טייל פון דער באפעלקערונג, אויף־ געהעצט פון דער אנטי־אידישער אגיטאציע, איז באפאלען די אידישע שול, וועז מען האָט דארטען געדאווענט, און אויסגעבראכען די פענסטער, — פאר דעם אלעמען מאָנט ער פון׳ם אנגעקלאָגטען אלס שאדענערזאץ די סומע פון 500 דאלאר.

אין דער פארטיידיגונג פאר׳ן גאריכט, האָט פלאמאנדאן צוגע־ געבען, אז ער האָט גענוג באווייזט דורך שטעלען פון׳ם תלמוד און אנדערע אידישע ספרים, וועלכע באשטעטיגען זיין מיינונג וועגען אידען, ער האָט אבער קיינמאל ניט גערעטען זיינע נאכפאלגער צו מיסהאנדלען די אידען, ווי עס האָט פאסירט, ער האָט פארקערט, זיי שטענדיג אָפגעשלאָגען פון דעם, וועז מען האָט עס אים דער־ צעהלט. ער האָט וויייטער צוגעגעבען, אז דאס וואס אידען באזע־ צען זיך אין א קריסטליך לאנד, וועלט דאדורך געשאפען א רייע פאליטישע, רעליגיעזע, און סאציאלע פראגען, וויייל די לעצטע קוקען אויף ווי אויף גאט׳ם אויסדעוויילט פאלק, וואס באטראכט קריסטוס׳ן ווי א געטש און די קריסטען ווי געטשענדינער; אז די אידען זענען א געפאר פאר קוויבעק, איז צו דרינגען פון דעם, וואס

פון די 14 מאָנטרעאָלער קאנסולען האָט נאָר איינער ארויסגעהאנגען א פאן, וויל עס איז ניטא קיין מנהג פאר פאָנען־דעקאראציעס לכבוד רעליגיעזע צערעמאָניעס, און דער בעלגישער קאנסול האָט דאריבער ניט באַיידיגט די קאטוליקען אויף קיין שום אופן.

אין דעמזעלבען יאָר האָט אויך פאסירט א צווייטע קאנטראָווערזיע, וועלכע האָט אויפגערעגט די מאָנטרעאָלער אידישע קהלה, ווי אויך אַלע ליבעראַל־דענקענדע קריסטליכע איינוואוינער פון שטאדט. אין רוים האָט דאמאָלס דער דאָרטיגער שטאדט־מעיאר, דער איד ערנעסט נייטען, זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער רעדע אין א זין, פון וועלכען מאנכע קאטוליקען האָבען זיך געפילט באַיידיגט, און זיי האָבען עס אָנגענומען אלס באַיידיגונג געגען דעם פויפסט און דאָס קריסטענטום בכלל. דער אינצידענט האָט געפונען אן אפקלאנג אינ׳ם מאָנטרעאָלער שטאדט־ראט, וואו עס איז פאָרגעשלאָגען געוואָרען א מין פראָטעסט־רעזאָלוציע געגען דעם רוימישען מעיאר. דעם אונזין פון דעם האָבען אַלע איינגעזעהן, וויל מען מאָנטרעאָל זיין א קאטוליש שטאדט, האָט זי אָבער קיין שייכות ניט צו די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון רוים, און וועלען איר דיקטירען, וואר עס זאָל זיין דער דאָרטיגער מעיאר. פיעלע האָבען אין דעם איינגעזעהן, אז דאָס איז נאָר א מיטעל פון מאנכע צו געבען דערווייל א שטאָף די אידען, און אזעלכע צייטונגען ווי דער ״העראָלד״ און דער ״וויטנעס״ האָבען אין גאנץ שארפע ווערטער קריטיקרט דעם אונטאקטישען שריט פונ׳ם מאָנטרעאָלער שטאדט־ראט, און א פארזאמלונג פון מאָנטרעאָלער איטאליענישע איינוואוי־נער האָט אפגעשיקט א טעלעגראמע צום מעיאר אין רוים, אין וועלכען זיי האָבען אים אויסגעדריקט צוטרוען.

בכלל האָט זיך דאָס גאנצע יאָר אויסגעצייכענט אין דער פראָ־ווינץ קוויבעק מיט פיעלע אנפאָלען אויף אידן, פון וועלכע דער וויכטיגסטער אינצידענט איז געוואָרען דער פאל מיט דעם קוויבעקער ״נאטארי״ פלאמאנדאן. פלאמאנדאן האָט זיך ניט באנוגענט מיט זיינע פיעלע אנטיסעמיטישע רעדעס, וועלכע ער האָט גהאלטען איבער דער גאנצער פראָווינץ, נאָר ער האָט זיי אויך ארויסגעגעבען אין בראשורען, וועלכע זענען שטארק צושפרייט געוואָרען. צו

מענשען פרעגען הײנט צו טאג די פראגע, מיט וואָס פאר א רעכט האָט א איד אזוי לאנג רעפרעזענטירט, אין א שטאדט ווי מאָנטרעאל, אזא רעליגיעז לאנד ווי בעלגיען, א לאנד וואו פאר די לעצטע זיבען און צוואנציג יאָר איז די רעגיערונג געווען קאטו־ליש, און וואו די אידען זענען זעהר א קליינע צאָל אין פראָפאָרציע צו דער גאנצער באפעלקערונג.

עס איז יעדענס מיינונג, אז עס איז צייט אז דאָס זאָל אויפהערן, און אז מען זאָל אמשנעלסטען צוריקשיקען דעם איד צי זיין קראָם און דעם רב צו זיין שול".

אלס דעם מחבר פון דעם ארטיקל איז אָננעגעבען געווארן דער נאָמען דזשיי. ווערוויער, וועלכער האָט זיך אפילו ניט געגעבען די מי אויסצוגעפינען, אז קלארענס דע סאלא האָט קיינמאל ניט פיגו־רירט אלס רב, און אז רבנים זענען נאָר געווען זיין פאָטער און ברודער. דער מחבר און די צייטונג האָבען זיך אויך ניט באמיט אויסצוגעפינען די ריכטיגע פאקטען פאר זייער אומבאגרינדעטען אָנפאל. ווי די זאך האָט זיך שפעטער ארויסגעצייגט, האָט כמעט קיין קאָנסולאט ניט ארויסגעהאנגען קיין פאָן לכבוד דעם יוקאריס־טישען קאָנגרעס צוליעב דער אייניציגער אורזאכע, וואָס די בא־טרעפענדע רעגיערונגען האָבען ניט פארארדענט אזא זאך, און צו־ליעב דעם, וואָס די מערסטע קאָנסולאטען האָבען זיך אייניגעפונען אין גרויסע געבוידעס, וואו עס איז ניט ערלויבט צו האָבען קיין פלאג־שטאנגען. אפילו דער עסטרייכישער קאנסולאט, רעפרעזענטי־רענדיג די מעכטיגסטע קאטוליש מלוכה פון יענער צייט, וועלכער האָט זיך אייניגעפונען אין דערזעלבער געבוידע וווי דער בעלגישער קאָנסולאט, האָט צוליעב דער אורזאכע ניט ארויסגעהאנגען קיין פאָן, דאָך איז קיינער פון די קאנסולען ניט אטאקירט געווארן פון דער "לע דעוואוער", נאָר דער איר, קלארענס דע סאלא.

וען קלארענס דע סאלא האָט באשלאָסען די זאך ניט צו פאר־שווייגען, און געלאָזט וויסען דער "לע דעוואוער", אז ער וועט פאר־קלאָגען די צייטונג נעריכטליך פאר באליידיגונג, האָט זיך דאן די "לע דעוואוער", פארענטפערט, זי־דרוקענדיג אן ארטיקל ערקלערענדיג אז

טען און די קאַנסולען פון ניט־קאטוילישע לענדער האָבען אויסגע־ האנגען זייערע נאציאנאלע פאָנען, האָט דער רעפּרעזענטאנט פון דעם קאטוילישסטען לאנד אין אייראָפּע עס פארפעלט צו טון.

און צוויישען די געסט אויפ'ן קאָנגרעס זענען געווען דער גע־ ערטער פרעזידענט פונ'ם שטענדיגען קאָמיטעט פונ'ם יוקאריסטישען קאָנגרעס, הער העילען, בישאף פון נאמור, אזוי אויך דער דע־ פוטאט פונ'ם בעלגישען פארלאמענט מ. סטאנדאערט, און פיעלע אנדערע פּראָמינענטע פערזענליכקייטען, וועלכע האָבען זיך גע־ פילט געטראָפען פון דעם.

עס איז פאראן א בעלגישער געזעץ, אז בישאפען מיט מיליטע־ רישער באגלייטונג זענען בארעכטיגט דעם זעלבען כבוד ווי גובער־ נאטארען פון פּראָווינצען. צוליעב דעם פאקט האָט דער מיליץ דע־ פּארטמענט באוויליגט פאר זיי אן ערען־וואך, און עס איז מער ניט ווי רעכט געווען, אז דער בעלגישער קאנסול זאל אָפּגעבען דעם נויטיגען כבוד צו זיינע עלטע. אָבער דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז ניט קיין בעלגיער, און ניט קיין קאטוי — ער איז אפילו ניט קיין קריסט — ער איז א איד, א גדול אין ישראל, ער איז א רב.

עס האָבען אים באוואויגען די שלעכטע געפילען געגען די שונאים פון זיין רעליגיע, וועלכע האָבען געוואגט צו רעפּראָדוצירען נאָך 2000 יאָר, דעם נצחון־אריינגאנג פון יעזוס'ן אין ירושלים, אין איך בין זיכער, אז אויב דאָס וואנדערענדע פאלק, פון וועלכען ער שטאמט, וואלט געהאט א פאסיגע פאָן, וואלט עס דער רב־קאנסול ארויסגעהאנגען האלב־מאסט, צו וויזען זיין טרויער, פונקט ווי די קינדער פון ישראל האָבען געקלאָגט איבער זייערע חורבות ביי בבל.

עס וואלט געווען פאלש, פונקט ווי אלם בעלגישער פארי־ טרעטער איז ער געווען פאלש ניט נאכקומענדיג די באדינגונגען פונ'ם פּראָטאקאל, וויל טרעטענדיג אונטער די פים דעם כבוד וואָס קומט דעם בישאף און זיינע באגלייטער, האָט ער דערמאָנט די פאראינטערעסירטע פערזאָנען, אז זיין אנווועזנהייט אויף דעם דיפלאמאטישען פאסטען איז אן אנאמאליע.

דאָס צוועלפטע קאפיטעל

וויטערדיגע אַנפאַלען אויף אידן

דער יוקאריסטישער קאָנגרעס אין דער אנפאל אויף קלארענס י. דע סאָלא, — דער מעיאר פון רוים און דער מאָנטרעאָלער שטאדט־ראט, — — דער פלאמאנדאן, — ארטענבערג פראָצעס.

דאָס יאר 1910 האָט וויעדער צו געזעהן א גאנצע רייע פון אנטיסעמיטישע אניטאציע געגען אידן, און וויעדער איז עס מערסטענס פאָרגעקומען אין דער פראָווינץ קוויבעק.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געהאלטען געוואָרן דער אל־וועלטליכער קאטוליש־יוקאריסטישער קאָנגרעס, און טראצדעם וואָס אידן האָבען גאָר קיין שייכות נים געהאט מיט דעם רעליגיעזען צוזאמענפאָר, האָט דאָך די פראנצויזישע צייטונג ״לע דעוואואר״, א צייטונג מיט וועלכער דער נאָמען הענרי בוראסא איז ענג פארבונדן, געפונען געלעגענהייט אָנצופאלען אויף אידן.

דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז דאמאלס געווען קלארענס י. דע סאָלא, דער פרעזידענט פון דער קאנאדישער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דעם 22־טען סעפטעמבער האָט ״לע דעוואואר״ אונטערן איבערשריפט ״די פאָן און דער איד״ אפגעדרוקט פאלגענדען אָנפאל אויף אידן:

״אין פארלויף פון דער קאָנגרעס וואָך, האָט צווישען די פיעלע דעקאָראציעס אין פאָנען, וועלכע האָבען געפלאטערט איבער אלע פאָנען־שטאנגען, זיך שטארק געמערקט דאָס פעלען פון דעם בעלגישען פלאג. עס איז געווען אנזייעוודיג, וויל עס האָט געפעלט ביי דעם בעלגישען קאָנסולאט, 180 סט. דזשיימס גאס.

בשעת יעדער איינער האָט געטון אלעס מעגליכעס בייצושטייערען זיין טייל צו ערען אונזערע געסט, וועלכע אפילו די פראָטעסטאנ־

שטיין, האָט די פּראָטעסטאַנטישע שול־קאָמיסיע צוריקגעוויזען די דאָזיגע ערווײַטערונג.

עטלעכע מאָל האָט דער שטאַדט־ראָט געפֿרוּבירט אים שיקען אַלס זיין פֿאַרטרעטער, אָבער יעדעס מאָל האָבען די פּראָטעסטאַנטען אים צוריקגעוויזען, טראָצדעם וואָס לויט דעם שול־אַקט פון 1903 האָבען די אידען גלייכע שול־רעכט צוגלייך מיט אַלעמען. עס האָבען ניט געהאָלפֿען די בריוֹטע פֿאַלקס־פּראָטעסטען וועלכע זענען פֿאַרגעקומען ארום דער פֿאַסירונג, די פּראָטעסטאַנטישע שול־פֿירער זענען געבליבען עקשנות'דיג איינגעשפֿאַרט, און דער שטאַדט־ראָט האָט געמוזט שיקען א ניט־אידען אַלס פֿאַרטרעטער.

אין די אידישע קרייזען האָט די פּראָגע פון דער פֿאַרטרעטערשאַפֿט געהאָלפֿען קלאָר מאַכען די לאָגע, אז טראָצדעם וואָס געוועלטיקע עקזיסטירט גלייכבארעכטיגונג אינ'ם שול־וועזען, עקזיסטירט אָבער ניט די דאָזיגע גלייכהייט אין דער ווירקליכקייט. דאָך איז דער אומרעכט, פון צוריקווייזען א שטאַטישען פֿאַרטרעטער נאָר וויל ער איז א איד, פֿאַרשווינגען געוואָרען פון די אידען, וווּלכע האָבען ניט געוואָלט פֿאַראָרזאַכען נייעם טומעל אין דער שול־זאַך. אָבער אין 1923 איז א נייער טומעל אויפֿגעהויבען געוואָרען ארום דער שול־פּראָגע, וועגן די פּראָטעסטאַנטישע שול־באָארד האָט פֿאַרגעשלאָגען אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור נייע געזעצגעבונג וועגען די שולען.

שול־וועזן אלס פראָטעסטאנטן, האָט פאר א צייט געשאפן פריע־
ליכע באציהונגען אין ביידע לאנדערן, אָבער אין 1909, איז וויעדער
שטורמדיג געוואָרן ארום דער שול־פראגע.

אין יענעם יאָר איז אין דער לעגיסלאטור אריינגעבראכט געוואָ־
רען א געזעץ־פראָיעקט, אז די פראָטעסטאנטישע שול־באָארד זאָל
ערווערבן פון די פראָטעסטאנטישע "ריעל עסטייט" אייגענ־
טימער, און דערבי איז געווען א באמערקונג, אז אונטער דער
דעפיניציע "פראָטעסטאנט" וועלן אויך אריינגערעכענט די אידן.
די געגנער פון דעם פראָיעקט האָבן זיך דארום אנגענאפט אין דער
באמערקונג, אז דערקלערט, אז דער נאנצער געזעץ־פראָיעקט וועלט
אינספירירט פון די אידן. די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטער,
וועלכע פלעגן ביז יעצט באשטימט וועלן און וועלכע זענען דערי־
בער נעווען געגנער פון וואלן, האָבן זיך אָנגענאפט אין דעם
געשריי, אז ערקלערט, אז די אידן האָבן געבראָכן דעם אָפמאך.
טראצדעם וואָס די אידן האָבן מיט'ן נאנצן געזעץ־פראָיעקט קיין
שייכות ניט נעהאט, האָבן דאָך די מיטגליעדער פון דער שול־
באָארד פארשפרייט איבעראל קלאנגן וועגן דער אידישער געפאר,
און אונטער'ן אויסרייד צו באשיצן זיך פון דער דאָזיגער געפאר,
האָבן זיי אגיטירט געגן א נעווע'לטע פארוואלטונג, איינשמועסענדיג,
אז ביי די וואלן, קענען נאָך די אידן ערווע'לן זייערע פארטרעטער
און פארכאפן אינגאנצן די פראָטעסטאנטישע שול'ן.

זעקס יאָר (1903—1909) האָט נעהערשט די פריעדליכע באצי־
הונג אין דער שול פראגע, אָבער פון יענער פאסירונג אן האָבן זיך
די באציהונגען אין גאנצן געענדערט. לויט דעם הערשענדען קווי־
בעקער נעזעץ וועלט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג ניט נע־
וועלט דירעקט פון די וועלער, נאָר אויף א קאָמפליצירטען אופן, אין
אזוי ערווע'לט אויך דער מאָנטרעאָלער שטאדט־ראט (סיטי קאונסיל) א
צאָל פארטרעטער פון זיך, צו דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד.
אָבער וען דער זעלבער שטאדט־ראט האָט נעפרוביירט ביי א נע־
נעהייט צו שיקען אלס איינעם פון זיינע פארטרעטער דעם דאמאָלס־
דיגען אידישען מיטגליעד פונ'ם שטאדט־ראט, אלדערמאן ל. רובינ־

פראָווינץ צוגלייך מיט אלע אנדערע, און זיי דארפען דארום באהאנ־
רעלט ווערען מער יושר׳דיג.

געגען דעם אידישען מעמאראנדום און פאדערונגען זענען ארויס־
געטראטען די פארטרעטער פון דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד.
ריען איוועגס, איינער פון די רעדנער, האָט ערקלערט, אז די באָארד
וויל נאָר ניט טראגען אויף זיך די לאסט פון ערציהען די אידישע
קינדער, און אויב זיי טוען עס יא, איז עס נאָר צוליעב פאטריא־
טיזם, וויל די אידישע קינדער קאָסטען זיי פיעל מער, וויפיעל זיי
קרינגען אריין הכנסת פון די אידישע שטייערען.

דער אידישער נערעכטער פארלאנג איז אָבער אונטערשטיצט
געווָארען פון פיעלע פון די אנוועזנדע קריסטליכע ליבעראלען,
וועלכע האָבען אגיטירט פאר אן אויסגלייך, און אז די שולען, כאָטש
קריסטליך פראָטעסטאנטישע זאָלען אָבער זיין טאָלעראנט צו אלעמען.
אזא קאָמיטעט איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער רעזולטאט פון
יענעם פארהער און אויסגלייך איז געווען דער שול־אקט פון 1903,
וואָס די פראָווינציעלע לעגיסלאטור האָט אנגענומען אויף דער בקשה
פון די פראָטעסטאנטען און די אידען.

לויט יענעם אקט זענען די אידען צוגעשריבען געווָארען צום
פראָטעסטאנטישען ״פענעל״, און אלע אידישע שול־שטייערען האָבען
געדארפט נעצאָלט ווערען צו זיי, דערפאר האָבען די אידישע קינדער
באקומען אין די שולען פולע און גלייכע רעכט ווי אלע אנדערע קינדער.
אין יענעם אקט איז אויך אריינגעשטעלט געווארען א געוויסענס־
פונקט, צו פארזיכערען די רעליגיעזע פרייהייט פון די אידישע
קינדער אין די שולען.

דער נייער שול־נעזעץ, וועלכער האָט געמאכט א סוף צו דער
אידישער נייטראליטעט*) און זיי פולשטענדיג פאררעכענט אינ׳ם

*) חוץ די צוויי שול ״פענעלס״, דער פראָטעסטאנטישער און
דער קאטוליישער, איז אויף פאראן א נייטראלער ״פענעל״, צו
וועלכען עס געהערען פערזאָנען פון די אנדערע רעליגיעס, ווי גריכען,
רוסען, כינעזער א. א. וו. די שול שטייערען פון די וואָס געהערען צו
דעם ״פענעל״ זענען העכערע, און זיי האָבען אויך ניט קיין רעכט
אין דער שול־פארוואלטונג.

פריי אין א העכערער שול. ווייטער איז אין דער קלאנע אננעגעבען געווארען, אז לויט די שול־רעגולאציעס פון 1892 זענען די פראַ־טעסטאנטישע שולען געווען אפען פאר אלע אידישע קינדער, און ער גלויבט דארום, אז דער סטאטוס פון זיין זון איז דערזעלבער ווי די פון די אנדערע שילער.

אבער ריכטער דייווידסאן פונ'ם "סופיריאר קאורט", פאר וועמען דער פארהער איז פארגעקומען, האט דעם 14־טען פעברואר צוריקגעווייזען פ. פילזנער'ס פארלאנג, און לויט דער דאזיגער ריכטלייכער אויסטייטשונג, איז ווי פעסט געשטעלט געווארען, אז די איידען האבען ניט קיין סטאטוס אין דער שול־סיסטעם. די מאנט־רעאלער איידען האבען דארום באשלאסען פארצוועצען דעם קאמף ארום דער שול־זאך, און דעם 5־טען מערץ פונ'ם זעלבען יאר האט א אידישע דעפוטאציע אינטערוויואירט די רעגיערונג וועגען דעם.

די אידישע דעפוטאציע איז באשטאנען פון א גרופע פארטרע־טער פון מאנטרעאל, ווי אויך פארטרעטער פון עטליכע אנדערע אידישע קהלות. עס איז אויך געווען פארטראטען א קאמיטעט פון דער פראטעסטאנטישער שול־באארד, און חוץ ביידע דעפוטאציעס און די פארטרעטער פון דער קוויבעקער רעגיערונג, האבען דעם פארהער אויך בייגעוואוינט א רייע אנדערע פערזאנען, פארשיידענט־רעסירטע אין דער שול־פראגע.

די אידישע דעפוטאציע האט ביים פארהער פארגעלעזען א מע־מאראנדום, אין וועלכען עס זענען ערקלערט געווארען די שול־שוו־ריגקייטען וואס די אידען קומט אוים אויסצושטעהן ביי דער ערציהונג פון זייערע קינדער, וואס איז נאך מער פארשווערט געווארען דורך ריכטער דייווידסאן'ס גערייכטלייכער ענטשיידונג. דער מעמאראנדום האט דארום פארלאנגט, אז די אידישע קינדער זאלען האבען די זעלבע שול־רעכטען ווי אלע אנדערע, און אום דאס פעסטצושטעלען זאל די קוויבעקער לעגיסלאטור אננעמען א געזעץ, וואס זאל סאנקציא־נירען דעם אפמאך וואס איז געהאט געשלאסען געווארען, אז די אר־דען זאלען צוגעלאזען ווערען צום פראטעסטאנטישען שול "פענעל" די אידען, איז ערקלערט געווארען, זענען זייט 1831 פולבארעכטיגט בירגער, זיי צאלען זייערע שטייערען צו דער שטאדט און צו דער

די אידישע קינדער, וועלכע האבען באזוכט די פראטעסטאנטישע שולען, האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פליים און פעהיגקייט. און זיי פלעגען דארום אפט געווינען פרייזען, און די פראטעסטאנטישע פארוואלטער האבען אויף דעם געקוקט קרום און מיט אומטן. מען האט עס ניט געקענט ארויסזאגען, דערפאר אבער האט מען פון דאם ניי ארויסגעשטעלט דעם ארגומענט, אז אזוי ווי די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען פון די אידישע קינדער, קען מען דארום ניט ערווארטען, אז זיי זאלען נאך באקומען פרייזען אויך. ווען מען האט די שול־פארוואלטונג באשולדיגט אין דיסקרימינירען געגען די אידישע קינדער, האט דאמאלט דער פארוואלטונגס־סעקרעטאר ע. ו. ארטהי געזוכט צו פארטיידיגען (אין א געשפרעך מיט א פארטרעטער פון דער מאנטרעאלער צייטונג "דיילי ווייטנעס"), אז די פראטעסטאנטישע שולען דיסקרימינירען ניט געגען קיינעם, צוגעבענדיג אבער דערבי, אז עס איז מער ניט ווי ריכטיג, אז פאר די פראטעסטאנטישע קינדער זאל געזאגט ווערען צוערשט, און אז די "סקאלערשיפס" זענען גרינדעט געווארען הויפטזעכליך פאר די ארעמע פראטעסטאנטישע שילער, צו וועלכען די אידישע קינדער זענען ניט בארעכטיגט. די פראגע פון די "סקאלערשיפס" האט ענדליך דערפירט צו דעם, אז די שול־פראגע איז אויך אריבערגעטראגען געווארען אין די קוויבעקער גערילטען, און אין חודש פעברואר 1903 איז פארגעקומען דער ערשטער פראצעס ארום דער דאזיגער פראגע, ווען פ. פילזנער, א מאנטרעאלער איד, האט אנגעקלאגט די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג אין אונגעזעצליכקייט, פאר אוועקנעמען פון זיין זון, יעקב פילזנער, דעם פרייז צו וועלכען ער איז געווען בארעכטיגט, בשעת ער האט נעדארפט איבערגעהן אין א העכערע שול.

דער אנקלאגער האט אנגענעבען אין זיין אנקלאגע, אז ער איז א בריטישער אונטערטאן, און זייט פיעלע יארען א מאנטרעאלער אייניוואוינער; אז זיין זון יעקב איז זינט סעפטעמבער 1895 א שילער אין דער "דאפערין סקוהל", וואו ער האט אין די יוני עקזאמענס פון 1901 געווארען דעם ערשטען פלאץ, אן אויסצייכנונג וואס בארעכטיגט אים צום "קאמישיאנער'ס סקאלערשיפ", צו לערנען

בארען דע הירש שול, וואו עס האבען געלערנט א צאל אידישע קינדער, באקומען פון די שטייערען צו אכט דאלאר א יאר, פאר יעדען קינד וואס האט געלערנט אין דער בארען דע הירש שול, אין א צווייטער שול איז פונ׳ם זעלבען פאנד אויסגעהאלטען געווארען א אידישער לערער, און די אידישע קינדער האבען באזוכט די פאר־שיעדענע פראטעסטאנטישע שולען.

אין גיכען האבען אבער אנגעהויבען צו הערען זיך טענות מצד די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, אז עס לוינט זיי ניט דער אפמאך, וויל דאס לערנען מיט די אידישע קינדער קאסט זיי פיעל מער וויפיעל זיי נעמען אריין פון די אידישע שטייערען, און עס איז אויסגעהריקט געווארען אפען די מיינונג, אז זיי וואלטען זיך וועלען אין גאנצען באפרייען פון די אידישע קינדער. עס האבען ניט געהאלפען די אידישע ארגומענטען, וועלכע האבען אויפגעצייגט, אז די פראטעסטאנטישע שול קאמיסיע האט ניט קיין גרונד צו באקלאגען זיך אויף די אידישע שטייערען, און די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג האט זיך געוועגדעט מיט אן אנפראגע צו דער קוויבעקער רעגיערונג, אז מען זאל ענטשיידען די רעכטען פון די אידען אין די שולען. די פראגע פון די אידישע קינדער אין די פראטעסטאנטישע שולען האט דארום אנגעהויבען ארויסצורופען א בריייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, פיעלע קירכנדע קרייזען האבען זיך דאמאלט איבערצייגט, אז די טענות זענען אומבאגרינ־דעט, און די פראטעסטאנטישע שול־באאמטע האט א קורצע צייט ניט געדריקט מיט די טענות, און נאך פיעלע פארהאנדלונגען צווישען דער פראטעסטאנטישער שול־קאמיסיע און די אידען איז באשלאסען געווארען, אז עס זאל דערווייל בלייבען ביים אלטען. אין גיכען אבער איז עס געקומען צו נייע שטרייטען און צוואמענשטויסען, וועו אין יאר 1900 האט די פראטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג באשלאסען, אז קיין אידיש קינד קען ניט באקומען אין די שולען קיין ״סקאלערשיפ״, אדער וועלכען עס איז אנדערען פרייז. די אידישע שילער זענען די גאנצע צייט באטראכט געווארען ווי שטיפקינדער, און מען האט עס זיי נענעבען צו פילען ביי יעדער געלענהייט, אין דער באשלוס האט דארום די נעמיטער נאכמער אויפנערייצט.

די פראָווינץ קוויבעק האָט בכלל זהר וועניג אידישע קהלות, און די וועלכע זענען פאראן זענען אויך קליין אין זייער מיטגלידערשאפט, אין די אלע ערטער איז דאריבער אזא פראגע ניט געווען, און דאס גאנצע פראָבלעם דרעהט זיך דארום אז דער גרויסער מאָנטרעאָלער אידישער קהלה. — וואָס פאר אן ענטפער האָבען די דאָרטיגע אידען אויף דעם נעגעבען ?

צוויי ענטפערס האָבען געקענט געגעבען וועלען — אָנצושליסען זיך אין איינער פון די עקזיסטירענדע שול־סיסטעמען, אדער פרובירען שאפען אן אייגענע. דריטע שול־סיסטעם, א סיסטעם פון אידישע שולען, וועלכע זאלען אויסגעהאלטען וועלען פון די אידישע שטייערען.

ווען די מאָנטרעאָלער אידישע קהלה איז נאָך געווען גאנץ קליין, פלעגען די אידישע שטייערען געצאָלט וועלען צום קאטוילישען שול־פאנד. פון די אידישע שטייערען פלעגען נאָר ארונטערגענומען וועלען צען פראָצענט פאר די אלגעמיינע קאטוילישע־פראנצויזישע שולען, און פונ׳ם איבעריגען איז אויסגעהאלטען געוואָרען די תלמוד תורה פון דער שפאניש־פאָרטוגעזישער שול, וואו מען האָט גערעכנט אי אידישע למודים און אי אלגעמיינע געגענשטאנדען. די אידישע קינדער פלעגען באקומען זייער גאנצע אויסבילדונג אין די נידעריגע קלאסען פון דער תלמוד תורה, און וועו זיי פלעגען דארפען איבערגעהן אין העכערע קלאסען, פלעגען זיי באזוכען די אלגעמיינע שולען, וויל די תלמוד תורה האָט קיין העכערע קלאסען ניט געהאט.

אזוי האָט עס אָנגעהאלטען ביז די נייַנציגער יאָרען פונ׳ם פאָריגען יארהונדערט, וועו ארום 1894 איז באשלאָסען געוואָרען, אז די אידישע שול־שטייערען זאָלען געצאָלט וועלען צום פראָטעסטאנטישען שול־פאנד. אין יענער צייט זענען שוין די מאָנטרעאָלער אידישע וואוינונגען געווען צושפרייט איבער פארשיעדענע שטאדטטיילען, און פאר די אידישע קינדער איז שוין מער ניט געווען גענוג איין שול, און זיי האָבען געמוזט האָבען די מעגליכקייט צו קענען באזוכען די געגענט־שולען אמנאָהענטסטען צו זייערע וואוינונגען. לויט דעם געשלאָסענעם אפמאך מיט דער ענגליש־פראָטעסטאנטישער שול־קאָמיסיע, האָט די דאמאָלם שוין עקזיסטירענדע

דאַרטען צוויי שול־סיסטעמען, אַדער וויי מען רופט זיי געווענליך צוויי שול־"פענעלס", וועלכע דארפען באפרידיגען די שול־נויטען פון די צוויי ראסען, וועלכע אונטערשיידען זיך אי אין דער שפראך און אי אין דער רעליגיע. די פּראָווינץ קוויבעק האָט דאריבער אירע קאטוילישׁ־פראנצויזישע שולען און ענגליש־פּראָטעסטאנטישע שולען.

אָבער צו וועלכען שול־סיסטעם געהערען די אידישע קינדער פון דער פּראָווינץ קוויבעק, צו וועלכער דארפען זיי געהערען?

כל זמן עס זענען געווען וועניג אידישע קינדער פון שול־עלטער אין דער פּראָווינץ, האָט עס קיין פראגע ניט געקענט זיין, אָבער מיט'ן וואקס פון'ם אידישען ישוב בכלל, באזונדערס זינט אין דער שטאדט מאָנטרעאל איז אויסגעוואקסען א גרויסע אידישע קהלה און ממילא איז אויך גרעסער געוואָרען די צאָל פון אידישע קינדער פין שול־עלטער, איז די פראגע געוואָרען נאָך שארף, און טראָץ פיעלע יאָרען פון פארהאנדלונגען און קאָמפּראָמיסען, איז די פראגע דער־ווייל נאָך אלץ ניט געלייזט געוואָרען נאָר פארקערט, אין די לעצטע יאָרען איז דאָס דאָזיגע פּראָבלעם געוואָרען נאָך מער קאָמפּליצירטער.

דאָס שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק ווערט, ווי אין די אנדערע פּראָווינצען, פארוואלטעט פון דער פּראָווינציאלער רעגירונג, אָבער די הוצאות פאר אויסהאלטען די שולען ווערען מערסטענס געדעקט לאָקאל (באזונדערס אין די גרויסע שטעדט), פון די אָרטיגע שטייערען אויף אומבאוועגליך אייגענטום, און עס איז געווען דאָס לעצטע וואָס האָט פיעל בייגעטראגען צו דער שארפקייט און קאָמפּליצירטקייט פון דער שול־פראגע פאר די אידישע קינדער אין דער פּראָווינץ קוויבעק, הויפּטזעכליך אין דער שטאדט מאָנטרעאל, מיט איר גרויסער אידישער קהלה.

די שטייערען וועלכע ווערען איינגענומען פאר דעקען די שול־אויסגאבען ווערען אין דער פּראָווינץ קוויבעק צוטיילט לויט געוויסע אָפּמאכען צו די צוויי באזונדערע שול־סיסטעמען, און יעדער שטייער־צאָלער קען נאָר שיקען זייגע קינדער אין יענע שולען, צו וועלכער שול־סיסטעם ער צאָלט.

צו וועלכער סיסטעם ווערען געצאָלט די שטייערען פון אידען, און וואוהין שיקען די אידען זייערע קינדער?

דאָס עלפטע קאפּיטעל

די שול־פּראָגע אין דער פּראָווינץ קוויבעק

די צוויי שול־סיסטעמען פון דער פּראָווינץ קוויבעק. — די שטייערן, — אן אייגענע שול־סיסטעם אַדער ניט, — די איחוס שטייען צו צום פּראָטעסטאַנטישען שול פאנד — פּראָטעסטאַנטען ערקלערען אז די אידישע שטייערן זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען, — די פּראָגע פון פּריוזען און "סקאָלערשיפּס", — דער פּראָצעס אין געריכט וועגען דעם, — די פּראָטעסטען פאר דער רעגיערונג, — די פּיעלע פּראָטאָנדלונגען אַרום דער שול־פּראָגע פון צייט צו צייט.

דאָס ערציהונגס־סיסטעם איז אין קאנאדע ניט קיין זאַך וואָס נעהערט צו דער פּעדעראַלער רעגיערונג, נאָר עס נעהט ארונטער אונטער דער יוריסדיקציע פון די פּראָווינציעלע רעגיערונגען, אין יעדע פּראָווינץ האָט דאָרום איר אייגענע ערציהונגס־סיסטעם און אירע אייגענע באזונדערע בילדונגס־נעזעצען. צו דער צייט למשל, וועו אין דער פּראָווינץ אנטאריא איז פּראָטעסטאַנטישע סיסטעם, און עס ווערען בלויז געמאכט אויסנאמען פאר די שולען אין די פּראָנצויזיש־באפעלקערטע געגענדען, וואו מען מעג אין די פּאָלקס־שולען אויך לערנען פּראָנצויזיש (די ענגליש־קאטוילישע "סעפּריוט סקוהלס" זענען דיזעלבע שולען ווי די אלגעמיינע פּאָלקס־שולען נאָר זיי נייבען אויך אָפּ פּלאַץ פאר דעליגיע, קיינע העכערע שולען פון דעם מין עקזיסטירען ניט אין אנטאריא), איז אָבער נאָך אנדערש די שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק. קוויבעק מיט איר קאטוילישער פּראָנצויזישער באפעלקערונג אוּן ענגליש־פּראָטעסטאַנטישע מינאָריטעט האָט געמוזט שאפען א שול־געזעץ וואָס זאָל קענען באפרידיגען אי דער מאיאריטעט און אי דער מינאָריטעט. אוּן דאָרום עקזיסטירען

די אלגעמיינע שולען פון לאנד, פאלקס־שולען, מיטעלע און הע־כערע שולען, באנוצענדיג זיך מיט דער אלגעמיינער שול־סיסטעם פונ׳ם לאנד, פאר אידישע ידיעות וויעדער, פאר די אידישע למודים, פאר דעם זענען פון די אידען אויסגעבויט געווארען פאר־שיעדענע טיפען פון שולעס, ווי תלמוד תורות, חדרים, זונטאג־שולען, העברייאישע שולען, פאלקס־שולען, און אין די לעצטע יארען ראדיקאל־אידישע שולען.

אבער אין קיין פראוויינץ איז די פראגע פון אלגעמיינער ביל־דונג פאר די אידישע קינדער ניט געווען אזא פראבלעם, ווי אין דער פראוויינץ קוויבעק, צו וועלכען עס איז געווידמעט דאס קומענדע קאפיטעל.

לאזען אין דער נייער היים, האָט אבער דער קאנאדיש־אידישער ישוב זיכער פיעל פארלאָרען פון דעם, ווי אזוי עס האָט זיך באצויגען אין גרופּע אידען צו דער צווייטער.

אין די אכציגער יאָרען האָט אין מאָנטרעאל געוואוינט דער באַקאנטער אידישער געלערטער אלעקסאנדער הארקאווי, און ער פלענט פון צייט צו צייט פארעפענטלעכען אין דער העברייאישער פרעסע פון אייראָפּע ברייף וועגען קאנאדיש־אידישען לעבען. אין איינעם פון זיינע ברייף גיט ער איבער א געשפּרעך וואָס ער האָט געהאט מיט א מאָנטרעאלער איד הער שוואב, א איד פון עלזאס וועלכער האָט דאָרטען פארטראָטען דעם אמט פון געהילפס־קאנסול פאר פראנקרייך, און אין דעם געשפּרעך האָט הער שוואב ארויס־געזאָגט מיינונגען וועגען די פוילישע אידען אין מאָנטרעאל, וואָס מען הערט אָפט פון די אידישע שהנאים וועגען אידען בכלל.

אויף ווי וויים דער מיסטרויען צווישען איין אידישע גרופּע און דער צווייטער האָט עקזיסטירט קען אויך דיענען דער פאָלגענדער פאל. אין יאָר 1898 האָט די קוויבעקער אידישע קהלה אנאָנסירט אין א ניו יארקער אידישער צייטונג, אז זיי דארפען האָבען א שוחט, און אין דער מודעה איז בפיהוש געזאָגט געוואָרען אז "קיינע ליטוואקעס דארפען ניט נאכפרעגען".

יעדע גרופּע אידען האָט ניט נאָר געקוקט מיט חשד אויף דער צווייטער, נאָר אויך זיי באטראכט אלס א נידעריגען עלעמענט, און אין די פארשיעדענע אידישע קהלות האָבען זיך דאָרום געטומען אויסבילדען פארשיעדענע באזונדערע לאנדסמאנשאפטען קהלות, מיט באזונדערע שולען, רבנים, תלמוד תורות, אונטערשטיצונגס־פאראיינען, צדקה־אנשטאלטען, שוחטים, א. ד. ג., אזוי אז אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג האָט עס פאָרגעשטעלט מיט זיך א וויכטיג פראָבלעם.

די ערציהונגס־פראגע, די פראגע ווי אזוי צו ערציהען די אידישע קינדער איז בכלל געווען א וויכטיגע פראגע פאר'ן ישוב, און זי איז געלעזט געוואָרען טיילווייז אויף פאָלגענדען אופן. פאר אלנעמיינער בילהונג האָבען די אידישע עלטערען געשיקט זייערע קינדער אין

עס האָבען אנדערע מיטגלידער געענטפערט בוראסא'ן און צו דער פראגע איז ניט געקומען געווארען קיין באשטימטע שטעלונג. דער אפיציעלער רעפּאָרט פון די פּארלאמענטארישע דעבאטען פאר'ן 15-טען טאג אין מערץ (באנד 74, זייטען 226—235) וואו די דע־באטע וועגען דער רעזאָלוציע ווערט איבערגעגעבען, ענטהאלט מער נאָר ניט וועגען דער רעזאָלוציע, אזוי אז מען קען גלויבען, אז די פארשיעדענע צדדים האָבען זיך איינפארשטאנען, אז די פראגע זאל מער ניט פאָרגעבראכט ווערען אויף דער פארלאמענט־טריבונע

* * *

מיר האָבען נעזעהן ווי מיט'ן וואוקס פון'ם אידישען ישוב זע־נען אויך אויסגעוואקסען א רייע פראָבלעמען, און הויפטזעכליך איז נעווארען א וויכטיגע פראגע די באציהונגען צו אידען פון מאנכע ניט־אידישע קרייזען און זייערע פארטרעטער, אָבער מיט'ן זעלבען וואוקס פון'ם ישוב איז אויך ענטשטאנען א נייע פראגע — די בא־ציהונגען צווישען זיך, צווישען די אידען גופא.

דער אידישער ישוב וועלכער איז ביז די אכציגער יאָרען פון'ם לעצטען יאָרהונדערט באשטאנען נאָר פון צוויי עלעמענטען, ספּרדים און ענגלישׂ־דייטשע אידען, האָט זיך שוין יעצט צוטיילט אין א סך גרופּעס. תוץ די צוויי עלעמענטען זענען שוין יעצט געווען אידען פון פוילען, רוסלאנד, גאליציען, רומעניען א. ד. ג., און אנשטאט א אידישע איינהייט איז שוין יעצט געווען א טיפע צי־טיילונג צווישען זיך. דאָ און דאָרט איז נאָך די אהגאניזירונג פון'ם אידישען ישוב פאָרגעקומען אין אלגעמיינע פאָרמען, אָבער וואָס גרעסער דער ישוב איז געווארען, אלץ מער האָבען אנגעהויבען צו שפּיעלען א ראָלע די פארשיעדענע געבורטס־לענדער פון די נע־קומענע, און איין גרופּע האָט אנגעהויבען צו קוקען מיט מיסטרויען אויף דער צווייטער. אויב דאָס ארגאניזירען זיך לויט די "לאנדס־מאנשאפטען" האָט געהאט די מעלה, וואָס עס זענען פאראייניגט געווארען אין איין קערפערשאפט די אלע געקומענע פון איין לאנד אָדער פון איין שטאדט, וועלכע האָבען זיך געפילט עלענד און פאר־

ענגלאנד, האָט די פראנצויזיש־קאטוילישע פראווינץ קוויבעק, אין מיין אייגענער זיידע איז געווען דער אויטאר דערפון, געגעבען די אידען פולע ציווילע רעכט. אָבער אויב מיר וועלען זיך ערלויבען, אפילו איידער מיר האָבען נאָך דאָס רעכט צו פארוואלטען זיך אלס א נאציע, אריינגעשלעפט צו ווערען אין דעבאטעס פון אינטערנאציאנאלע פראגעס, און צו נעמען אויף זיך די משא פון פאראנטוואָרטליכקייטס צו רעטען אלע פעלקער פון דער וועלט, וואָס זיי זאלען טון אין באצוג זייערע אינערליכע ענינים, גלויב איך, אז מיר געהען אוועק צו וויט. מיר קענען למשל באאיינפלוסט ווערען אָנצונעמען רעזאָלוציעס געגען די אמעריקאנער לינטשערייען אויף שוואַרצע, אָדער געגען די טערקישע שחיטות אויף קריסטען. וואָס עס אנבאלאנגט הוסלאנד, דארפען מיר זיין פאָרזיכטיגער מיט אונזערע סימפאטיעס צוליעב דעם פאקט אליין, וואָס די אידען דאָרטען זענען שולדיג אין די אלע דאָרטיגע סאָציאלע אונרוהען, און צוליעב דעם וואָס א גרויסער טייל פון די הילפס־געלד פאר אידען וואָס ווערט געקליבען אויף דער גאנצער וועלט, ווערט גאָר פארנוצט אויף קויפען געווער פאר די רעוואָלוציאנערען. עס איז אויך א גוט באוואוסטער פאקט אז די פאָנראָמען אין א סך שטעדט זענען ערשט געמאכט געוואָרען דאמאלס, ווען די קריסטען האָבען זיך דערוואוסט אז די אידען גרייטען צו אויף זיי שחיטות.״

ה. בוראסא האָט דאן פארגעזעצט אין זיין רעדע צו באציהען זיך אויף דער מיינונג פון גאָלדווין סמיט, אז די שנאה געגען אידען, איז פאראן ניט נאָר אין רוסלאנד נאָר אין אלע לענדער, וויל דער איד וויל זיך ניט אסימילירען מיט׳ן לאנד, וואו ער וואוינט, אז דער איד זוכט נאָר רייכער צו ווערען פון זיין בירגערשאפט, אָבער ער ביישטייערט נאָר ניט צו דער ענטוויקלונג פונ׳ם לאנד, אז אין רוסלאנד רעכענען זיך נאָר די רוסישע פויערים אפ מיט די אידישע בלומזויגער זיירע, און דאָרום וועט זיין נאריש פאר׳ן קאנאדער פארלאמענט אָנצונעמען אזעלכע רעזאָלוציעס ווי די פארגעשלאָגענע. ער האָט אויך באשולדיגט דעם פארשלעגער, אז מיט זיין רעזאָלוציע האָט ער געזוכט נושא חן צו זיין ביי די אידישע שטימגעבער פון זיין דיסטריקט.

ערקלערט זיין פולע צושטימונקויט מיט דער פראָטעסט באוועגונג, מיט'ן אינהאלט פון דער רעזאלוציע, און אז ער האלט, אז עס איז די פליכט פון יעדען קאנאדער בירגער צו העלפען באשיצען די אידישע לעבענס, וועלכע זענען אין געפאר. אבער, האט דער פרעמיער וויי־טער צוגעגעבען, דאס "הויז" דארף געדענקען אז דער פארלאמענט שטעלט ניט פאר מיט זיך די פולע רעגיערונגס־מאכט, און אז קא־נאדע האט ניט דאס רעכט ביים יעצטיגען מאמענט צו מישען זיך אין אויסלענדישע פראגען, איבער וועלכע נאר די ענגלישע קרוין האט די יוריסדיקציע און פאראנטוואָרטליכקייט, דווכ'ן אויסלענ־דישען מיניסטעריום, אז אין די דיפלאמאטישע פארהאנדלונגען צווי־שען דוסלאנד און ענגלאנד האט קאנאדע קיין שטימע ניט, און ער האט דערפאר פארלאנגט פון דעם פארלאמענט, אז די פראגע זאל דערווייל אפגעלעגט ווערען, כדי די רעגיערונג זאל קענען באטראכ־טען צי עס איז ראטואם פאר'ן פארלאמענט אויפצונעמען אזא ענין, טראצדעם וואס ער סימפאטיזירט פולשטענדיג אי מיט דער רעזא־לוציע און אי מיט די ארויסגעזאגטע חומאנע מאטיוון אירע.

אין דער דעבאטע וואס האט זיך ענטוויקעלט ארום דער ראט־זאמקייט פון דער זאך, צי דער קאנאדער פארלאמענט קען זיך אריינ־מישען אין די רוסיש־ענגלישע באציהונגען, איז פרעמיער לאריע'ס מיינונג אויף אונטערשטיצט געוואָרען פונ'ם פירער פון דער קאָנסער־וואטיוויער אפאזיציע דאבערט ל. באָרדען (שפעטער א סער), אבער פון א גאנץ אנדער שטאנדפונקט איז די זאך באלויכטען געוואָרען, אינ'ם פארלויף פון דער דעבאטע, פון הענרי בוראסא, פירער פון די פראנצויזיש־קאטוליישע נאציאנאליסטען.

"איך גלויב", האט בוראסא צווישען אנדערעם געזאגט, "אז די דעבאטע דארף ניט פארענדיגט ווערען ביז וואנען עם וועט ניט קלאָר ווערען וועגען דעם אויסגעמראכטען סענטימענט, ווָאס מען זוכט צו ענטוויקלען דא אין לאנד צו גונסטען די אידען. איך דארף דא ניט דערצעהלען, אז איך האָב ניט קיין געגנערשאפט צו די אי־דען, די פראָווינץ קוויבעק איז געווען די ערשטע אינ'ם בריטישען רייך צו געבען די אידען בירגער־רעכט, און דער צייט וואס מען האט מיינע גלויבענס־ברידער (קאטוליקען) ענטזאגט זייער רעכט אין

אריינטראנענדיג זיין רעזאָלוציע האָט הער מעקראנעל געהאלטען דערביי א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט דעם צוועק פון דער רעזאָלוציע, וועלכער איז א צווייפאכער, ערשטענס אויס־צוהריקען מיטגעפיל צו די קרבנות און די ליידענדע פון די פּאָגראָמען און שחיטות, און צווייטענס, אויב עס איז מעגליך, צו פארהיטען, אז אועלכע שחיטות זאָלען מער ניט קענען פאסירען.

"עס איז נענוג צו דערצעהלען", האָט דער טראנטער פא־לאמענט־מיטגליעד צווישען אנדערעס דאמאָלס געזאָגט, "אז אין די לעצטע צווי יאָר האָבען איבער הונדערט טויזענט רוסישע אידען געליטען פון די פּאָגראָמען. די רוסען האָבען אליין געהעצט צו דעם, און געבראכט צו דער בלוט־באד. די גאנצע וועלט איז יעצט געגען דער דאָזיגער לאנד, און אויך קאנאדע שטעהט ניט אפ פון דעם. איבער'ן לאנד זענען אָפּגעהאלטען געוואָרען א רייע מאסענפארזאמ־לונגען, וואו עס זענען אָנגענומען געוואָרען פארהאמונגס־רעזאָלוצ־יעס געגען די פּאָגראָמען, און אפילו דער פרעמיער אליין האָט בא־שרט אין פארזאמלונג אזעלכע אין דער שטאדט (אטאווא) מיט זיין אנווועזנהייט. די גייסטליכע איבער'ן לאנד רעדען וועגען דעם, מען קלייבט געלט צו העלפען די געליטענע, די פרעסע אָן אויסנאם, פארדאמט די שחיטות, אין חודש יאנואר האָט אויך דער קאָנגרעס פון די פאראיניגטע שטאטען אָנגענומען א רעזאָלוציע ענליך צו די, וועלכע איך שלאָג יעצט פאָר, נאָר מיט נאָך א שטארקערער שפראך און אויסדריקען. איך גלויב דארום, אז איך בעט דאהום ניט צופיעל פונ'ם הויז, אז מיין רעזאָלוציע זאָל אינדארסירט ווערען אָן שום אונטערשייד פון פארטיי ראסע אָדער גלויבען. זאָל דער רע־זאָלוציע געלינגען אפצוהאטעווען איין פּאָגראָם אפילו; דאן וועט זי שוין אויך ניט זיין אומזיסט."

זיין רעדע איז נאכגעפאָלגט געוואָרען פון א צווייטער ענליכער רעדע געהאלטען פונ'ם פרעמיער סער ווילפריד לאָריע, וועלכער האָט שטארק געלויבט די קאנאדער אידען, אויסדריקענדיג זיין גלוי־בען, אז די אידען פון רוסלאנד זענען אויך זיכער פון אזא פאר־טרויענסווערטען עלעמענט. דער פרעמיער האָט דאן פארן "הויז"

דאלאר פאר איבערטרעטען דאס געזעץ, סיידען דאס זענען ארבייטען פון גרויס וויכטיגקייט, ווי למשל מעדיצינישע הילף, באן און שיפס־ארבייטען, פאסט, טעלעפאן און טעלעגראף, א. ד. ג.

ביי דערזעלבער פארלאמענט סעסיע פון 1906 האט אויך א צווייטע וויכטיגע פראגע פון א אידישען שטאנדפונקט, פארנומען א פלאץ אין די פארלאמענט דעבאטען — די רעזאלוציע וועגען די אי־דישע פאנראמען אין רוסלאנד.

איי. סי. מעקדאנעל, וועלכער האט דאמאלס אין פארלאמענט פארטרעטען סאוט טראנטא (ער איז אין די שפעטערע יארען בא־שטימט געווארען אלס סענאטאר), האט אין חודש מערץ פון דער סעסיע אריינגעטראגען פאלגענדע רעזאלוציע :

"אזוי ווי דורך דער טערער־הערשאפט, וואס האט לעצטענס געהערשט אין פיעלע טיילען פון רוסלאנד, זענען גרויסע צאלען פון הילפלאזע מענער, פרויען און קינדער פון דער אידישער ראסע, פאגראמירט געווארען אויף דעם ברוטאלסטען און אונמענשלעכסטען אופן, און ווייזט אויס זענען ניט געמאכט געווארען קיינע באמיהונגען אפצוהאלטען די דאזיגע גוואלדטאטען, פארקערט די אי־פיציעלער איז נאך ערלויבט געווארען אנצופירען זייער צושטערענדע ארבייט.

"דער קאנאדער פארלאמענט, אויסדריקענדיג דעם סענטימענט פון'ם קאנאדער פאלק, אן אונטערשייד פון ראסע, גלויבען אדער פארטיי, באדויערט דאדורם די דאזיגע במזיד'ע און אונמענשלעכע שחיטה אויף די אידען אין רוסלאנד, און דריקט אויס די מיינונג אז די שחיטות זענען א שאנדע פאר דער ציוויליזאציע פון דעם צוואנ־ציגסטען יארהונדערט.

"אז די רעזאלוציע זאל אפגעשיקט ווערען דורך זיין עקסעלענץ דעם גענעראל־גאווערנאר צום "רייט האנאריבל" שטאאטס־סעקרע־טאר פאר די קאלאניעס, כדי מען זאל ראטען זיין מאיעסטעט וועל־גען די געפיל'ען פון די קאנאדער אונטערטאנען, און אזעלכע מיטל'ען זאלען גענומען ווערען, ווי זיין מאיעסטעט'ס ראטגעבער, וועלען גע־פינען פאר פאסיג."

דער מעמאראנדום האָט אויך אָנגעצייגט אויף דעם, אז לויט דעם פאַרגעשלאָגענעם געזעץ קען מען אפילו אויסטייטשען, אז עס איז פאַרבאָטען אפילו צו טון יעדע הויז־ארבייט ביי זיך אין דער היים, און דער מעמאראנדום האָט דאָרום פארלאנגט, אז איידער דער געזעץ ווערט אָנגענומען, זאָל דער פאַרלאמענט באשטימען א קאָמיטעט, וואָס זאָל די גאנצע זאך אונטערזוכען און זאָגען אז דער געזעץ זאָל קענען זיין אננעמבאר פאר יעדען טייל פון דער בירגערשאפט, און אז חוץ דעם זאָל אויך זיין א פונקט, אז די וועלכע רוהען אין אן אנדער טאג אין דער וואָך, זאָל מען זיי ניט פאַרפאָלגען, וועו זיי וועלען טון אן ארבייט אין זייער פריוואטען פלאץ.

א לענגערע דעבאטע האָט זיך ביי יענער פארלאמענט־סעסיע אנטוויקעלט אָרום די דאָזיגע פאַדערונגען, א דעבאטע אין וועלכער עס האָבען זיך באטייליגט א גרעסערע צאָל פון די פארלאמענט־מיטגלידער. מאנכע האָבען געשטיצט דעם אידישען פארלאנג, אנדערע אָבער ווי בוראסא זענען שארף אַרויסגעטרעטען געגען דעם מאטיווירענדיג זייער געגנערשאפט מיט דעם וואָס די אידען זענען אי א מינאָריטעט און אי פרעמדע אין לאנד, און "אז מען וואוינט אין רוים מוז מען זיך פירען ווי די רוימער". קאנאדע, האָבען די געגנער געטענה'ט, איז א קריסטליך לאנד, פירט זיך לויט א קריסטליכען שטייגער, און פונקט ווי ביי אידען האָט זיך אמאָל געפירט, אז אויך דער פרעמדער, דער גר, האָט געדארפט אָפהיטען שבת, אזוי דארפען זיי רעספעקטירען דעם קריסטליכען זונטאג, און דער רעזולטאט איז געווען, אז מיט 79 שטימען געגען 57 איז די אידישע פאַדערונג, ווי אויסגעדריקט אינ'ם מעמאראנדום צוריקגעווויזען געווארען, און דער אריגינעלער געזעץ־פראָיעקט איז אָנגענומען געווארען.

דער געזעץ ווי אננעמען (פארעפענטליכט אין באנד 1 1906, קאפיטעל 27, זייט 145 — פארלאמענט אקטען פאר דער צווייטער סעסיע פונ'ם צענטען פארלאמענט) באטראכט אלס א פארברעכען יעדע ארבייט וואָס ווערט געטאן זונטאג, ווי למשל דאָס פארקויפען פארשיעדענע סחורות אָדער די געווענליכע מלאכה פון דער גאנצער וואָך, און שרייבט פאָר א שטראף פון איין דאָלאר ביז פערציג

דעם שארען, וואס אזא געזעץ קען עקאנאמיש ברענגען די אידען, האָ־
בען דאָרום פאָרגעלעגט א רייע אויסבעסערונגען צום געזעץ־פראָיעקט

דעם פערצענטען מערץ, 1906, האָט זיך דאָרום פאר דער רע־
גיערונג אין אטאווא פאָרגעשטעלט א אידישע דעפוטאציע, וועלכע
איז אויפגענומען געוואָרען פון פרעמיער סער ווילפריעד לָאָריע
און דעם יוסטיץ־מיניסטער טשארלז פיצפעטריק, און זיי איבערגעגע־
בען דעם אידישען פאָרלאנג. די דעפוטאציע, באשטעהענדיג פון
די מאָנטרעאָלער רבנים מעלדאָלא דע סאָלא, דר. ה. אבראמאָוויטש,
הרב קאָרנפעלד, חאבי סאָלאמאן דושייקאָבס פון דער טאָראָנטאָר
"האָלי בלאָסאָם" שול (רב פון דער שול פון 1900 ביז זיין טויט
אין 1920), ראבי ווייס פון האמילטאָן, און די הערען הערים ווינבערג,
קלארענס י. דע סאָלא, לייאן קאָהען, ד. ס. פרידמאן, ס. וו. דושייקאָבס
און אנדערע מאָנטרעאָלער אידישע פאָרטרעטער, מיט מעקסוועל
גאָלדשטיין ק. סי. אלס רעדנער פון דער דעפוטאציע, האָט דער רע־
גיערונג איבערגעגעבען מאנכע אויסבעסערונגען צום געפלאָנטען
נעזעץ וועגען זונטאג־רוה, אין דער פאָרמע פון א מעמאָריעל.

דער מעמאָראנדום האָט צווישען אנדערעם באטאָנט, אז די אי־
דען זענען מיט דער מיינונג, אז די רעגיערונג דארף זיך ניט אריין־
מישען אין רעליגיעזע פראגען, און בפרט נאָך אין אזעלכע, וועלכע
בארירען די אינטערעסען פון מינאָריטעטען, אז א געזעץ וועגען
צוואנגס־רוה אום זונטאג מיינט ארויפצווינגען אויף מאנכע בירגער
זאכען, וואס איז געגען זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען, אז דאָס
גראָבט דאָרום אונטער די גלייכהייט פאר'ן געזעץ וואס עס האָבען אלע
רעליגיעזע גרופען, אז שבת איז דער רוה־טאג ניט נאָר פון די אידען
נאָר אויך פון פיעלע קריסטען ווי די "סעוועגט דעי עדוועגטיסטס",
אז די אידען רוהען פינף און זעכציג טעג אין יאָר (שבתים און יום
טובים) און א שטרענגער זונטאג געזעץ וואס וועט מיינען נאָך צוויי
אין פופציג רוה־טעג וועט זיי רואינירען עקאָנאָמיש, וויל אפטמאָל
וועלען זיי זיין געצוואונגען אויפצוגעבען זייער באשעפטיגונג אויף
גאנצע פיער טעג, וועו א יום טוב וועט למשל אויספאלען אין א
מאָנטאג אדער אין א דאָנערשטאג.

בית עולם דאָרטען געבליבען א פארגעסענער און א פארלאָזטער. אהרם יענער צייט איז אָבער דאָס לאנד, וואו די אידישע קברים האָבען זיך נעפונען, פארקויפט געוואָרען, און ווי עס איז דאמאָלס אָנגענעבען געוואָרען אלס אן ארנומענט, האָבען די אידישע מתים פון דאָרטען געמוזט אוועקגענומען ווערען צוליעב סאניטארע אורזאכען. די אידען, באזונדערס די ספרדישע "קאָנגרעגיישאן" פון מאָנטרעאל האָט זיך פאראינטערעסירט אין דעם, און האָט איינגעזעהען אין דעם א פאר־שוועכונג געגען דעם זכרון פון די אידישע פיאָנערען וועלכע האָבען אין זייער צייט געשפיעלט אזא ראָליע ביים אָנהויב פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און א צייט לאנג האָט עס פאראורזאכט א געוויסע אויפרעגונג, ווייל מען האָט געגלויבט אין יענע אידישע קריי־זען, אז די סאניטארע אורזאכע איז ניט מער ווי אן אויסרייד, און אז באמת דארף מען גאָר ניט האָס פלאץ פון'ם אלטען אידישען בית עולם, וואו עס זענען געווען די קברים פון די ערשטע אידישע "סעטלערס". דער קאמף איז אָבער געבליבען אָן רעזולטאטען, אין די קברים האָבען געמוזט פון דאָרטען אוועקגענומען ווערען.

א וויכטיג פראָבלעם פאר'ן אידישען ישוב איז אויך געוואָרען די פראגע פון זונטאג־רוה.

כמעט אין יעדער פראָווינץ איז די פראגע פון דער שטרענגער זונטאג־רוה געוואָרען א שווער פראָבלעם פאר די אידען, פיעלע פון וועלכע עס האָבען אָפגעהיט שבת לויט אלע אידישע דינים, און באר די פרומע אידען איז עס דאָרום געוואָרען א הארבע עקאָנאָמישע פראגע, ווי אזוי צו רוהען אי שבת און אי זונטאג, אי דעם זיבעטען טאג פון דער וואָך, און אי דעם ערשטען טאג פון דער וואָך. אויב אין מאָנטע ערטער זענען נאָך די ארטיגע אויטאריטעטען געווינט געווען ניט צורכצופירען מיט אזא שטרענגקייט די עקזיסטירענדע זונטאג־געזעצען, איז אָבער די אגיטאציע פון דער "לאָרדס דעי עלייענס", א קירכליכע ארגאניזאציע צו אגיטירען פאר פולשטענדיגער זונטאג־רוה אזוי אויסגעוואקסען, אז א געזעץ וועגען זונטאג־רוה איז אריינגעטראגען געוואָרען אין 1906 אין קאנאדער פעדעראלען פאר־לאמענט דורכ'ן דאמאָלסדיגען יוסטיץ־מיניסטער האָנאָרייבל טשארלז פיצפעטריק (שפעטער א סער). די אידישע קהלות איינזעהענדיג

די פאמיליע האַרט, וועלכע האָט זיך געהאט דאָרטען באזעצט אינ׳ם אכצענטען יאַרהונדערט, און געבילדעט די דאָרטיגע אידישע קהלה, האָט אויך געהאט איר אידישען בית עולם. אָבער ביים אנהויב פון׳ם צוואנציגסטען יאַרהונדערט, איז שוין די קהלה פון טהרי ריווערס לאנג געווען צופאלען. פיעלע פון די מיטגליעדער פון דער

די פאמיליע האַרט האָט אין טהרי ריווערס אויך געהאט געגרינדעט א באנק וועלכע האָט אויך ארויסגעלאָזען אירע אייגענע באנקנאָטען.

האַרט פאמיליע האָבען זיך אין פארלויף פון יאָרען פולשטענדיג אסימילירט און זיך צוואמענגענאָסען מיט די ארומיגע פראנצויזיש־קאטוליש שכנים, אנדערע וויעדער האָבען זיך איבערגעצויגען פון טהרי ריווערס אין אנדערע פלעצער, און אזוי איז דער קליינער אידישער

זיין אזא זאך ווי א אידישע ״שטימע״ — דאס איז אומגעפער גע־ווען דער מאטיוו פון די אלע, וועלכע האבען זיך ארויסגעזאגט געגען א באזונדערער אידישער באציהונג צו די פאליטישע פארטייען פון לאנד.

דאס איז צו ענער צייט געווען דער ענטפער אויף דער פראגע, אבער שפעטער ווען די אידיש־שפרעכענדע און מער נאציאנאלע עלעמענטען האבען זיך פארמערט אין לאנד, און זיך מער איינגע־בירגערט איז די שטעלונג געביטען געווארען, און ווען מאנכע אידען זענען ארויסגעשטעלט געווארען אלס קאנדידאטען פאר פארשיעדענע עמטער, האבען אי די אידען און אי די ניט־אידען אנגעהויבען צו קוקען אויף זיי, ניט ווי אויף סתם פארטרעטער, נאר אויך ווי אי־דישע פארטרעטער, און זיך באמיט צו ערווארטלען זיי אלס אזעלכע, וויל מען האט אנגעהויבען צו פארשטיין, אז אויך די אידישע מינאריטעט מוז האבען פארטרעטערשאפט, ווי עס האבען עס די אנדערע.

דער טיפער אונטערשייד צווישען דער קריסטליכער און אידי־שער רעליגיע, האט מיט'ן וואקס פונ'ם ישוב אויך פארארזאכט א רייע פראבלעמען און פראגען. פארשיעדענע מיסיאנערען גע־זעלשאפטען האבען אנגעהויבען טעטיג צו ווערען צווישען די פאר־שיעדענע אידישע געמיינדעס, א טעטיגקייט אנגעפירט מערסטענס פון אידען־משומדים און אפטמאל האבען די דאזיגע ״נייע קריסטען״ באנוצט אין זייער מיסיאנס־ארבייט אזא באליידיגענדען טאן פאר אידן, אז עס פלעגט ברענגען צו צוזאמענשטויסען, און פיעלע אונגערעכטיגקייטען צו אידען זענען געווועזען א רעזולטאט פון דעם, וואס די דאזיגע אידישע מיסיאנערען פלעגען פאלש אינפארמירען דער ניט־אידישער וועלט וועגען דעם, וואס עס קומט פאר אויף דער אידישער נאס.

אן אינצידענט וואס האט אין די יארען 1902-1900 שטארק אויפ־גערודערט די עפענטליכע אידישע מיינונג איז געווועזען דער פאל מיט'ן בית עולם פון טהרי ריווערס.

פון דער "באָארד אף טרייד". די אידן פון ווינניפעג האָבן ניט נאָר אין 1905 ערוועהלט א אידישען אלדערמאן אין דער פערזאן פון משה פינקעלשטיין, נאָר אין די יולי וואלן פון 1910 האָבן זיי אויך ערוועהלט אלס ליבעראלען פארטרעטער צו דער מאניטאבער לעגיסלאטור דעם אידישען אדוואָקאט ס. האָרט גרין (געבוירען אין סט. דזשאָהן נ. ב. אין 1886). אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבן שוין פון לאנג אן די אידן פארנומען פארשידענע אמטן, זענען אידם דער צייט אויך געווען אידישע פארטרעטער אין שטאדט־ראט, ווי די אלדערמען בלומענטאל, רובינשטיין און אנדערע.

דאָס זענען אָבער מערסטענס געווען נאָר אלגעמיינע קאנאדער פארטרעטער און בעאמטע, מער ניט ווי פונ'ם אידישען גלויבען, אָבער ניט קיין ספעציעל אידישע פארטרעטער. אָבער וועו דער אידישער ישוב האָט אָנגעהויבען באדייטענד אויסצוואוואקסען איז גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געוואָרען די פראגע, צי דארפען זיך אידן באטייליגען אין דער לאנד־פאָליטיק נאָר אלס קאנאדער בירגער, אָדער אויך אלס אידן, צי דארף מען נעמען א שטעלונג צו געוויסע פאָליטישע פראגען נאָר אלס אלגעמיינע בירגער, אָדער ביים אורטיל דארף אויך שפּיעלען א ראָלע דער אידישער מאָמענט, צי איז א געוויסע שטעלונג אין א פראגע פאר אָדער געגען די אידישע אינטערעסען. די פראגע האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען א גרויסען אינטערעס אין די אידישע קרייזען, וועו זי איז געשטעלט געוואָרען. אין אן אנקעטע וואָס איז אָנגעפירט געוואָרען וועגען דעם פון דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" (אין יאָר 1900) האָבען זיך אלע אָנגעפרעגטע, און מיסטענס ענגלישיש־שפּרעכענדע קאנאדיזירטע איינוואוינער ארויסגעזאָגט געגען דעם, אז אידן זאָלען זיך קלאסיפיצירען באזונדער אין דער פאָליטיק, נאָר אנטיילנעמען אלס אלגעמיינע בירגער. מאנכע האָבען זיך אפילו ארויסגעזאָגט געגען דער איינבארופונג פון באזונדערע אידישע וואל־פארזאמלונגען, און צווישען די אלע געגנער פון די ענגלישיש־שפּרעכענדע עלעמענטען, זענען רעפּרעזענטירט געווען די פארשידענסטע אידישע ריכטונגען, ווי ציוניסטישע פירער, שולטורע, פראָפעסיאנאלען א. ד. ג. אידען האָבען גלייכע ציווילע און רעליגיעזע רעכטען ווי אלע אנדערע בירגער, און דארום טאר ניט

שטעלט געוואָרען א מאָנומענט אין סטענלי פּארק, וועלכער איז אָפּר־ציעל אויפגעדעקט געוואָרען דעם 14־טען דעצעמבער 1911, דורכ'ן דאמאָלסדיגען פּרעמיער פון בריטיש קאלאמביא ר. מעקבריידע.

וועו אטאווא האָט נאָך געהאט אין 1900 א גאנץ קליינע אידישע קהלה, האָט אטאווא שוין אויך געהאט א אידישען אָלדערמאן אין

דער מאָנומענט אין סטענלי פּארק.

דער פערזאָן פון שמואל ראָזענטאל, וועלכער האט פּארטראטען אינ'ם שטאטישען ראט דעם וויקטאריא וואָהד. נייטען י. פּראיד, אליין אן אימיגראנט איז געווען אָלדערמאן פּאר פיעלע יארען אין קאנע־וואל, אנטאריא, און האָט אויך באקליידט דעם אמט פון פּרעזידענט

עס איז אויך געווען צו פארדאנקען זיין אונטערנעמונגס־גייסט און אויפיאטיוו, אז די ״קענעדיען פעסיפיק ריילווויי״ האָט זיך ענדליך איבערגעצייגט אין דער וויכטיגקייט פון וואנקוואווער אלס האפען־שטאדט, און די סי. פּי. אר. האָט דאָרטען ענדליך אויסגעבויט אירע האפענס, וועלכע פארבינדען קאנאדע מיט׳ן אריענט. אין יאָר 1892 האָט ער אויך פיעל מיטגעהאָלפען אין דער גרינדונג פון דער ״קא־

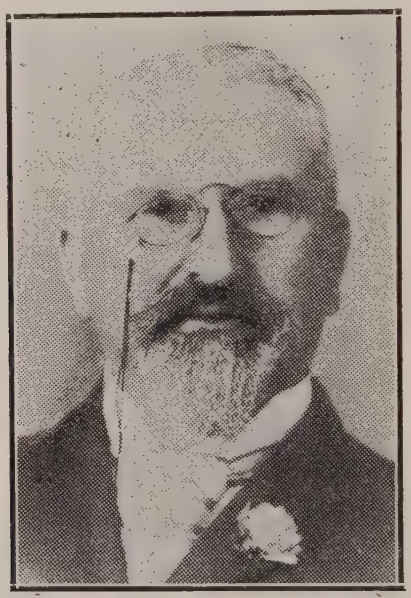

דוד אפענהיימער.

נאדער־אויסטראליען שיפס־ליניע״ און אנדערע טראנספּארטאציאנס־קאמפּאניעס.

וועג ער איז געשטארבען, האָט די שטאדט וואנקוואווער אויסגע־דריקט דעם גרעסטען טרויער, און צו דער לויה זענען אלע געשעפטען געשלאָסען געוואָרען, און צו ערען זיין אָנדענקען איז אויך אויפגע־

טענדע מינאריטעט אין לאנד, אדער דאם וואם קאנאדע איז הויפט־זעכליך א לאנד פון צוויי נאציעס — ענגלענדער און פראנצויזען צווישען וועלכע עס קומט פאר א טיילווייזער נאציאנאלער קאמף, און אין וועלכען די אידען וועלן אויך טיילווייז אריינגעשלעפט, הויפט־זעכליך אין דער פראווינץ קוויבעק.

און די אלע פראבלעמען זענען געוואקסען צוזאמען מיט'ן ישוב.

זייט די אידען האבען זיך אנגעהויבען צו באזעצען אין לאנד־און זיך אינצווירגערען האבען זיי אנגעהויבען צו פארנעמען וויכטיגע פאליטישע אמטען אין לאנד, נאכדעם ווי עס איז געווצליך מעגליך געווארען (ווי מיר האבען עס געזעהן אין די פריערדיגע קאפיטלאך) און אידען האבען זיך דירעקט און אומדירעקט באטייליגט אין דער פאליטיק פון לאנד, פעדעראלע, פראווינציעלע אדער שטאטישע.

וועו בריטיש קאלאמביא האט זיך אנגעשלאסען אין דער "דאמיניאן" איז, ווי שוין דערצעהלט, אייגער פון אירע ערשטע פארטרעטער צום פארלאמענט געווען דער איד נייטען, וואנקוואווער און אנדערע שטעדט האבען געהאט צו פארשיעדענע צייטען אידישע מיאורס, פונקט ווי אטאווא, טאראנטא, מאנטרעאל, ווינניפעג און אנדערע שטעדט האבען געהאט אידישע "אלדערמען", פארטרעטער אין די שטאטישע ראטען, ריכטער און אנדערע בעאמטע.

נאך אזוי פרי ווי דאם יאר 1885, האט טאראנטא געהאט א אידישען אלדערמאן אין דער פערזאן פון ניומאן ל. סטיינער, וועלכער האט פארטראטען דעם אלטען סט. דזשיימס ווארד אינ'ם שטאדט־ראט פאר די יארען 1885, 1886, און שפעטער פאר'ן יאר 1899. וועו וואנקוואווער איז געווארען א שטאדט, איז איר ערשטער מעיאר געווען דער איד דוד אפענהיימער, וועלכער איז געווען דער העכסטער שטאטישער בעאמטער פאר די יארען 1891—1888 (נעשטארבען אין 1897). די פירמע אפענהיימער בריידער איז אין וואנקוואווער געווען א גוט באקאנטע, און אי דוד אפענהיימער און אי זיין ברודער האבען אויך געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער דארטיגער "באארד אף טרייד", און דוד אפענהיימער איז אויך געווען דער פרעזידענט פון דער באארד פאר די יארען 1889—1887.

דאָס צענטע קאפיטעל

די פראָבלעמען פונ׳ם אידישען ישוב

די פראגע פון פארטרעטער פון אידישען גלויבען אדער פאר־טרעטער פון די אידישע אינטערעסען. — די טעטיגקייט פון די מיסיאנערען־משומדים. — דער אלטער בית עולם פון טהרי ריוועהס. — די פראגע פון זונטאג רוה. — דער ״לאָרד׳ס דעי ביל״. — די פאַגראָמען אין רוסלאנד. — די אידישע צוטיילונג צווישען זיך.

די גאגראפישע נאָענטקייט פון קאנאדע צו דער רעפובליק פון די פאראיניגטע שטאָטען, די זעלבע ענגלישע שפראך און ענגלישע שפראכליכע מאסען קולטור וועלכע הערשט אין ביידע לענדער — דאָס זענען געווען פון די וויכטיגסטע אורזאכען, וועלכע האָבען גע־שאפען אן ענליכקייט אין די לעבענס־פאָרמען אין ביידע שכנה׳שע לענדער, און דאָס וואָס עס איז מיט קאנאדע בכלל, איז אויך מיט דער אידישער באפעלקערונג, מיט׳ן קאנאדיש־אידישען ישוב. צו דער צייט וועו אין די לעצטע פופציג יאָר האָבען קיין קאנאדע נאָר איינגעוואנדערט אידישע מאסען אין קלייניע צאָלען, איז קיין אמע־ריקע געגאנגען דער גרויסער שטראם פון דער אידישער וואנדערונג, אמעריקע איז דערום געווארען דאָס וואוינארט פון פיעלע מיליאָנען אידען געגען קאנאדע׳ס קלייניער צאָל, און ממילא איז שוין אויך דער גאנצער היגער אידישער ישוב געשטעלט געווארען אונטער אמע־ריקע׳ס איינפלוס אין א סך הינזיכטען.

אבער טראץ דעמדאזיגען איינפלוס, טראץ דער דאזיגער העגע־מאניע זענען דאָך פאר׳ן קאנאדיש־אידישען ישוב ארויסגערוקט גע־וואָרען א רייע פון פראבלעמען א דאנק דער באזונדערער פאָליטי־שער לאגע פון קאנאדע און צוליעב פיעלע אנדערע אורזאכען, ווי למשל דאָס וואָס די קאנאדער אידען שטעלען פאָר מיט זיך אן אומבאדיי־

מיט דעם וואוקס פון דער אידישער איינוואנדערונג אין אנהויב פונ׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט איז די וויניפעגער אידישע קהלה נאך מער אויסגעוואקסען, און עס האבען זיך אויך אנגעהויבען צו שאפען גרעסערע אידישע קהלות אין דער גאנצער קאנאדער וועסט, פאר וועלכע וויניפעג איז געווארען די מעטראפאליע. עס זענען אויסגעבויט געווארען נייע שולען און אנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווי תלמוד תורות, עס זענען אויך געשאפען געווארען אנדערע קערפערשאפטען, און דאס מערב־קאנאדער אידענטום, אונטער דער פירערשאפט פון וויניפעג, איז געווארען א וויכטיגער טייל פונ׳ם גאנצען קאנאדיש־אידישען ישוב.

נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1883, איז א וויניפעגער איד, לואיס ווייגבערג, באשטימט געווארען אלס פריעדענס־ריכטער (דושאסטיס אף פיעס), און פון דאמאלס אן זענען אידען געווארען אויף פארשיעדענע אופנים, און אנדערע זענען אויך ערוועהלט געווארען צו פארשיעדענע עמטער, ווי אין שטאדט־ראט, פראווינציעלען פארלאמענט א. ד. ג.

די קאנאדער וועסט, האט א צאל סלאווישע איינוואוינער, ווי רוטענער א. ד. ג., און צוליעב שפראכליכע אורזאכען איז דארום דער איד אין דער וועסט געווארען אפטמאל דער פארמיטלער צווישען דעם רוטענער און דעם קאנאדער, אזוי אז עקאנאמיש קומט דער מערב איד אין גאנץ אפטע האנדלעם פארבינדונגען מיט׳ן רוטענער און די אנדערע ״אויסלענדער״, איבער יענער גאנצער טעריטאריע, פאר וועלכער וויניפעג איז דער הויפט־צענטר.

יעניגע וועלכע האָבען זיך געהאט באזעצט אויפ'ן לאנד אין דער מי־סאמין קאָלאָניע, האָבען זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו די פיעלע שווערי־קייטען, וואָס פארמערן אין דער וועסט האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין יענע יאָרען, זיי האָבען ענדליך אויפגעגעבען דאָס לאנד און צוריקגעקומען אין וויניפעג, אָדער זיך באזעצט אין די אנדערע צענטרען. אנדערע, וועלכע האָבען ניט געקענט פארטראגען דעם קאלטען קלימאט, האָבען אויסגעוואנדערט אין די שטאטען, אין ווישען די אויסוואנדערער זענען געווען אי די וועלכע האָבען זיך באזעצט אין וויניפעג, און אי אויפ'ן לאנד, פון די לעצטע האָבען א קליינע צאָל זיך קאָלאָניזירט אין שטאָאט דאקאטא, אָבער אויך דאָרטען זענען זיי אויפ'ן לאנד פארבליבען נאָר א קורצע צייט.

אין די קומענדע עטליכע יאָר, זענען א צאָל אידישע קאָלאָניעס געגרינדעט געוואָרען אין דער וועסט, אָבער דער וויניפעגער אידישער־ישוב גופא איז שטארק געפאלען דורך דער אויסוואנדערונג, הויפט־זעכליך צווישען די יאָרען 1890—1884, טראָצדעם וואָס זיי האָבען שוין דאמאָלס געהאט צווי "קאָנגרעגיישאנס", די "בית ישראל", און די "בית אל", געגרינדעט אין 1885.

ארום דעם יאָר 1890 איז די לאנג עטוואָס בעסער געוואָרען, די צווי באזונדערע "קאָנגרעגיישאנס" איז געלונגען צו פאראייניגען און אין יענעם יאר איז אויסגעבויט געוואָרען דער ערשטער שול־בנין, אָבער גלייך נאָכ'ן חנוכת הבית זענען וויעדער אויסגעברָאכען אלטע מחלוקת'ן, די זעלבע וואָס האָבען אמאל געפירט צו דער גרינדונג פון א צווייטער "קאָנגרעגיישאן", און א צאָל אידען האָבען זיך וויעדער אָפּגעטיילט און געגרינדעט די "שערי צדק" שול.

אין די נייניציגער יאָרען איז די לאנג בעסער געוואָרען, מען האָט זיך מער צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, און פון דאמאָלס אָן האָט זיך דער ישוב אנגעהויבען נאָרמאל צו ענטוויקלען, אויס־וואקסענדיג אי אין צאָל, און אי אין זיין ארגאניזירטקייט; אין יענע יאָרען האָבען אפילו די אידען געפרובירט ארויסשטעלען אן אי־גענעם קאנדידאט פאר'ן שטאדט־ראט, לואים ווערטהיים, וועלכער איז אָבער דורכגעפאלען, וויל די אידישע שטימען זענען געוועזען צ־ וועניג אין צאָל כדי צו קענען ערווהלען אן אייגענעם פארטרעטער.

ליעם, ווי פילים בראון, דוש. פראנקפורטער, וו. הערים, לואיס וועדטהיים, דוד און שמעון רישפשטיין, און אנדערע "אלד טיימערס". פיעלע פון די נייע אנגעקומענע האבען אויך ארויסגעפאדערט צו זיך די קרובים זייערע, אזוי אז אין 1881 האבען זיך די קליינע צאל אידען שוין ארגאניזירט אין א קהלה, און אננאזשירט א נעוויסען א. בענדזשאמין, וועלכער האט נעדארפט ערפילען א רייע רעליגיעזע פונקציעס, ווי שוחט, מוהל, און חזן.

די פאנראמען־כוואליע אין מזרח־אייראפע פון די אכציגער יארען, און דער נעדאנק צו באזעצען אידען אויפ'ן לאנד, האט נעגעבען א נייעם שטויס דער קליינער ווינניפעגער אידישער קהלה אין איר ווייטערדיגער ענטוויקלונג, וואן אין 1882 האבען אהין אנגעהויבען צו קומען גרעסערע גרופעס פון אידישע אימיגראנטען, וועלכע מען האט נעוואלט קאלאניזירען אויפ'ן לאנד.

פון דעם נעדאנק צו פארוואנדלען די דאזיגע אימיגראנטען־גרופען אין פארמער האט זיך אבער וויניג וואס אויסגעלאזען, בלויז א קליינע צאל האבען זיך באזעצט אויפ'ן לאנד, דערפאר אבער האבען זיך די נייע אנגעקומענע גאנץ שנעל אייניגעארדענט ביי אנדערע באשעפטיגונגען.

אין דער קאנאדער וועסט איז דאמאלס נעווען א סך ארבייט, עס האט זיך נעבויט די "קענעדיען פאסיפיק" אייזענבאן ליניע, עס האט זיך ענטוויקלט א ריזיגע נעהילף־אינדוסטריע, און די נייגעקומענע האבען דארום געפונען גענוג באשעפטיגונג אלס לוין־ארבייטער מיט גוטע שכירות. אנדערע האבען זיך אייניגעארדענט אין קליינע נעשעפטען, און דער ערוואקסענער עלעמענט האט זיך גענומען צו ארגאניזירען און איינארדנען דאס היימישע לעבען אין דער נייער סביבה.

מען האט נעשיקט נאך א ספר תורה, געגרינדעט די "קאנגרעגיישאן בית ישראל", נעקויפט א בית עולם, און אינ'ם ווינטער פון 3—1882 איז אויך נעגרינדעט נעווארען די ערשטע בריידערליכע ארגאניזאציע "אהבת אחים".

ווי יעדער פיאנערען ישוב, אזוי האט אויך דער אידישער מערב־ישוב נעהאט זיינע פיעלע שוועריגקייטען און איבערלעבונגען. די

דאָס נויונטע קאפיטעל.

בלעטלאַך פון וויניפעג׳ס אידישער געשיכטע.

דער ערשטער איד אין וויניפעג, — די ״אלד טיימערס״ — דאָס יאָר 1882, — די ערשטע שול און בריידערליכע ארגאניזאַציע, — די אויסוואנדערונג, — די מחלוקת, — די ווייטערדיגע ענטוויקלונג.

אין דער גאנצער געשיכטע פון דער איינוואנדערונג און קאָלאָניזירונג פון קאנאדע מערקט זיך דער שטענדיגער דראנג נאָכ׳ן מערב, פונקט ווי קאנאדע זעלבסט איז אויסגעבויט געוואָרען פון אויסלענדישער אימיגראציע, אזוי איז דער מערב אויפגעריכט געוואָרען דורך דער איינוואנדערונג פון מזרח־קאנאדע, און מיט דעם אלגעמיינעב אימיגראנטן־שטראם איז אויך געגאנגען דער אידישער וואנדערער.

נאָך אין די זעכציגער יאָרען פונ׳ם פאָריגען יארהונדערט האָבען שוין אידען געוואוינט ביים פאסיפישען ברעג, און געהאט ארגאניזירטע אידישע קהלות, ווי אין וויקטאריא למשל, און שפעטער, מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין דער וועסט, האָבען זיך אידען אויך אָננעהויבען צו באזעצען אין פיעלע מערב צענטרען, הויפטזעכליך אין וויניפעג.

לויט אן ארטיקעל געשריבען פון אן אלטען וויניפעגער תושב, משה פינקעלשטיין, אינ׳ם ״רעפאָרם עדוואָקייט״ (אין א ספעציעלער וויניפעגער אויסגאבע), זאָל דער ערשטער איד, וועלכער האָט זיך דאָרטען באזעצט, האָבען געווען ראובן גאָלדשטיין, א רוסישער איד וועלכער איז אהין געקומען אין 1879, באשעפטיגענדיג זיך מיט פוטער־האנדעל וואָס ער האָט אָננעפירט מיט די אינדיאנער, אויסבייטענדיג ביי זיי די פוטערווארג פאר פארשיעדענע סחורות. א יאָר שפעטער, אין 1880, האָט ער אריבער געבראכט זיין פאמיליע, און אינ׳ם זעלבען יאָר זענען אויך אהין געקומען א צאָל אידישע פאמי־

קהלה באקומען איר ערשטען שטענדיגען רב (הרב י. ווייגרעב), און מיט דער ענטוויקלונג פון די שולען, איז אויך די צאל רבנים פארגרעסערט געוואָרען.

מיט דעם וואוקס פון דער טאראנטאר אידישער קהלה, איז אויך פאָרגעקומען אן ענדערונג אין די געזעלשאפטליכע באציהונגען צו אידען מצד די ניט־אידישע שכנים.

וועו דער ישוב איז נאָך געווען קליין, האָבען אידען סאָציאל פארקערט מיט ניט־אידען אין יעדען הינזיכט. אידען האָבען ניט נאָר נעהערט אלס מיטגלידער צו פארשידענע אלגעמיינע ארגאניזאציעס און קלובען, נאָר זיי האָבען אויך פארנומען די העכסטע עמטער פון די דאָזיגע געזעלשאפטען, מיט'ן וואוקס אָבער פון דער צאל אידען אין שטאדט, האָט מען אין די דאָזיגע אלגעמיינע ארגאניזאציעס אָנגהויבען קוקען קרום אויף אידען. דאָס האָט געבראכט צו דעם אז א רייע פון אייגענע אידישע ארגאניזאציעס זאָלען זיך ענטוויקלען אויף יעדען געביעט, איינגעשלאָסען א אידישען קלוב (דער "קאָסמאפאליטען" קלוב, וועלכער עקזיסטירט יעצט אונטערן נאָמען "פרימראוז" קלוב).

אָבער טראץ די אפטע ניט פרוינדליכע באציהונגען, איז מיט'ן וואוקס און שטייגען פון דער אידישער וואנדערונג געוואקסען די טאָנטער אידישע קהלה, וועלכע ענדיגט די צווייטע גרעסטע אידישע קהלה אין לאנד, און דער צענטער פאר די פיעלע אידישע קהלות אין דער פראווינץ אנטאריא.

אויך געווען אין טאראנטא, און נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1864, האָט טאראנטא שוין געהאט איר ערשטען "בשר כשר" טומעל, און דער דאמאָלסדיגער איינציגער שול איז אויסגעקומען צו ברענגען אָרדנונג אין דער הינזיכט.

די אידישע באפעלקערונג איז דאמאָלס געווען קליין, און קיין אידישע קצבים ווּאָס זאָלען זיך באשעפטיגען נאָר מיט "בשר כשר" זענען דאמאָלס ניט געווען, פלעגט דאָרום דער איינציגער אידישער קצב אין שטאדט אי פארקויפען טרפה פלייש און אי "בשר כשר". אין די ערשטע יאָרען פלעגט א פחומער איד, חיים גאָלדבערג, אכטונג געבען אויף דעם, אז עס זאָל זיין כשר לויט'ן דין, אָבער וועו ער האָט פארלאָזען די שטאדט, איז דער קצב געבליבען אָן השגחה. אלעקסאנדער מילער, א מיטגליעד פון דער "האלי בלאסאם" שול האָט דאן אָננעקלאגט דעם קצב פאר דער שול, אז ער נוצט אין זיין געשעפט איין קלאָץ, אויף וועלכען ער האקט אי כשר פלייש און אי טרפות, און אפילו חזיר-פלייש.

דעם 11-טען סעפטעמבער, 1864, האָט די שול פארהאנדעלט די זאך, און באשלאָסען צו באזאָרגען דעם קצב מיט א באזונדער קלאָץ, מעסערס, וואָג, און אנדערע מכשירים, וועלכע זאָלען גענוצט ווערען נאָר פאר כשר פלייש, און אז די זאכען זאָלען בליבען דאָס אייגענטום פון דער שול.

קיין שטענדיגע רבנים זענען די ערשטע צייט אין טאראנטא ניט געווען, נאָר פון צייט צו צייט פלעגט זיך אָפשטעלען א דוהכריי-זענדער רב פאר א קורצער צייט. ערשט אָרום יאָר 1890 האָט די "האלי בלאסאם" שול אויפגענומען א שטענדיגען רב, הר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט אָננעהאלטען די שטעלע ביז 1893, וועראנדיג נאכגעפאלגט פון ראבי לאזארוס (ביז אָרום 1899), און שפעטער איז די דאָרטיגע רבנות-שטעלע פארנומען געווואָרען פון ראביי ס. דושיי-קאָבס (1920—1900).

די ארטאדאָקסישע "גואל צדק" שול האָט נאָר פאר א קורצער צייט געהאט צייטווייליג אן אייגענעם רב, הרב לאסקער; ערשט אינ'ם אָנהויב פון'ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט האָט די טאראנטאר אידישע

געגומען קלייבען א בוי־פאנד פאר א נייער גרעסערער שול, א זאך ווּאס איז רעאליזירט געוואָרען, ווען דעם 29־טען אפריל, 1906 איז דורך יצחק ברוידא געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין פאר'ן יעצטיגען שול־בנין אויף יוניווערזיטי עוועניו, פייערענדיג א יאָר שפעטער דעם חנוכת הבית.

(עס ווערט דערצעהלט א שפאס, אז ווען די "גואל צדק" שול איז געגרינדעט געוואָרען, איז זי באקאנט געווען אלס "די קאזאצקע שול", צוליעב דעם ווּאס די מערסטע מיטגליעדער זענען דאָרטען געווען רוסישע אידען).

צו די צוויי שולען, די "האלי בלאסאם" און די "גואל צדק" איז אין גיכען אויף צוגעקומען אין די זיבעציגער יאָרען דער מנין "חברה משה מאנטעפיאר", פון ווועלכען עס איז שפעטער ארויס־געווואקסען דער "בית מדרש הגדול חברה תהלים", ווועלכער האָט זיך אויך אויפגעפונען אין די ערשטע יאָרען אויף ריטשמאנד גאס. פארי האנדלונגען פלעגען אָפט געפירט ווערען צווישען די צוויי ארטאדאקסישע "קאנגרעגיישאנס" ("גואל צדק" און חברה תהלים"), אז זיי זאָלען זיך פאראייניגען, אָבער די פארהאנדלונגען האָבען צו גאָר ניט געבראכט. שפעטער האָט דער "בית המדרש־הגדול חברה־תהלים", אָפגעקויפט א גרויסע מעטאָדיסטישע קירכע אויף מיקאל גאס, און עס איבערגעבויט פאר דער יעצטיגער שול.

די צאָל אידען אין טאראנטא, האָט זיך דורך דער איינוואנדע־רונג געהאלטען אין איין מערען, און די דריי שולען זענען שוין מער ניט גענוג געווען פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן, און עס האָבען אָנגעהויבען אויסצובילדען זיך נייע מנינים און שולען, אזוי אז אין די ערשטע צוואנציג יאָר פונ'ם יעצטיגען יארהונדערט, זענען צוגע־קומען א גאנצע רייע פון נייע שולען, גרעסערע און קלענערע, ווי די שול "מחזיקי הדת" פון די גאליציאנער אידען, די רומענישע שול, די רוסישע שול, און א רייע שולען פון פארשיעדענע לאנדסמאנ־שאפטען.

פונקט ווי אין מאָנטרעאל, ווען אין די ערשטע יאָרען, האָט זיך דאָס גאנצע אידישע לעבען ארגאניזירט ארום דער שול, אזוי איז עס

זיינע געשעפטען, פארטראטען דעם קאנסול־אמט פאר אן אייראפיי־
אישער מלוכה, יעקב קאהען, וועלכער איז שפעטער געווארען אן
אפיציעלער פאליציי איבערזעצער און פאליציי־ריכטער (אין 1910),
און א צאל אידישע פאמיליעס פון רוסלאנד און גאליציען, ווי די פא־
מיליעס מעהר, באכראך, און אנדערע.

חוץ די פאמיליעס געקומענע פון אייראפע, האבען זיך אין טא־
ראנטא אויך באזעצט א צאל פאמיליעס, וועלכע זענען געקומען פון
די פאראייניגטע שטאאטען. אידען האבען אויך געגרינדעט דא פאברי־
קען, און בכלל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס עקאנאמישען לעבען.
פיעלע פון זיי האבען מיט דער צייט דערגרייכט צו גרוים רייכטום,
און האבען געשפיעלט אנגעזעהענע ראליען אין דער "באארד אף
טרייד".

ריטשמאנד גאס, וועלכע האט אין אנהויב פון דעם צוואנציגסטען
יארהונדערט אנגעהויבען פארוואנדעלט צו ווערען אין א פאבריק־
געגענד, איז נאך צו יענער צייט געווען אייגע פון די הויפט־דע־
זידענץ גאסען אין שטאדט, און זי איז אויך געווען דער צענטר
פאר דער קליינער אידישער קהלה.

אויך ריטשמאנד און וויקטאריא איז געווען די "האלי בלא־
סאם" שול, און וועו אין 1862 האבען א צאל רוסישע אידען ג־
גרינדעט די "גואל צדק קאנגרעגיישאן", האבען זיי אלס זייער
מקום קדוש געמאכט א געהונגענעם עטאוש אין א הויז ארום ריטש־
מאנד און יארק גאס, און ערשט שפעטער האט זיך די דאזיגע שול
אריבערגעצויגען אין אן אייגען הויז, וועו זיי האבען אפגעקויפט אן
אלטע נעגער־קירכע אויפ'ן ראג יוניווערזיטי עוועניו און עלם גאס
(די זעלבע קירכע האט דורכגעמאכט א רייע פון גלגולים, צוערשט א
קירכע, שפעטער א שול, איז עס ארום 1907 פארוואנדעלט געווארען
אין א געבוידע פאר'ן דאמאלסדיגען אידישען "פיפעלס־טעאטער",
און נאך עטליכע יאר אלס אידישער טעאטער, איז עס צוריק פאר־
וואנדעלט געווארען אין א נעגער־קירכע). מיט דעם וואוקס פון
טאראנטא איז אויך געוואקסען די "גואל צדק קאנגרעגיישאן", אין
אויך די נייע געבוידע איז געווארען צו קליין, אזוי אז מען האט

אשער, האָט זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט פאר א רייע פון יאָרן רעדאקטירט די מאָנטרעאלער "סטאר".)

נ. ל. סטיינער, אן עסטרייכישער איד, וועלכער איז נאָך אין די אכציגער יאָרן געווען א מיטגליעד פון "סיטי קאונסיל", האָט זיך באזעצט אין טאראנטא ארום 1856, וואו ער האָט זיך באשעפטיגט אלס א שטיין־שניידער. אין די 70־ער יאָרן איז ער באשטימט געוואָרן אלס דזשיי. פי. (פריעדענס־רייכטער) זייענדיג דער ערשטער איד צו באקומען אזא אמט אין אנטאריא. ער האָט ביז זיין טויט אין 1902 פאָרטרעטען א רייע עמטער און זיך באטייליגט אין פיעלע שטאטישע צערעמאָניעס, פון וועלכע דאָס פאָלגענדע איז זעהר מערקווירדיג. וועז מען האָט אים פון דער שטאדט־פארוואלטונג צוגעטיילט דעם כבוד (אין 1883), אז ער זאל א נאָמען געבען א גוטן נאם, האָט ער איר א נאָמען גענעבען ביסמארק עוועניו, און אלע האָבען זיך געוואונדערט אויף דעם וואָס א איד זוכט צו ערען א דיימשען אידען־פיינט.

צווישען די אידען, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין טאראנטא אין די פופציגער און זעכציגער יאָרן, זענען אויך געווען די פאָלימיעס ע. גאנטער, מ. קאסעל, אלעקסאנדער מילער, סעמיועל סאָלאמאן, סעמיועל סטערן, און א רייע אנדערע פאמיליעס, מערסטענס פון ענגלאנד, דייטשלאנד און עסטרייך, באשעפטיגענדיג זיך דאָ מיט'ן האנדעל פון ציערונג, טאבאק און ציגארען, קליידער און אימפאָרט־געשעפט.

(סעמיועל סטערן האָט אין 1875 געגרינדעט די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאָסייטי" מיט'ן נאָמען "טאראנטא היברו בענעוואָלענט סאָסייטי".)

אין די זיבעציגער און אכציגער יאָרן, האָבען זיך אין טאראנטא אויך באזעצט די פאמיליעס א. קאָהען (איינער פון די אכט גרינדער פון דער "גואל צדק קאָנגרעגיישאן"), שאיער (עדמאנד שאיער, דער שפעטערדיגער גרינדער פון דער טאראנטאר צדקה פעדעראציע), לעווינסקי (ל. לעווינסקי איז געווען איינער פון די ערשטע תלמוד־תורה־טוער אין שטאדט), באַרני לאָרענס, וועלכער האָט אויך, חוץ

פראמינענטסטע אידישע פאמיליעס די, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, און זיי האבען געשפיעלט די הויפט־ראליע אינ׳ם עפענט־ליכען אידישען לעבען. שפעטער איז צו זייער צאל אויך צוגעקומען א רייע אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, און ערשט צום סוף פונ׳ם יארהונדערט, האבען אויך מזרח־אייראפייאישע אידען אנגעהויבען צו פארנעמען א פלאץ אין דער עפענטליכקייט.

צווישען די אידען אין טאראנטא פון יענער צייט, האט פאר־נומען אן אנגעזעהענעם פלאץ לואים סעמיועל, (געשטארבען אין 1887) וועלכער איז אויך פאפולער געווען צווישען די קריסטליכע שכנים, און אין יאר 1877 איז אים צוגעטיילט געווארען דער כבוד, אויסגעקליבען צו ווערען אלס פרעזידענט פון ״מעקעניקס אינסטי־טוט״. ער האט געהאט א גרויסען נאמען אין דער דאמאלסדיגער געשעפטס־וועלט און ווען אין 1879 האט זיך באזעצט אין טאראנטא א. ד. בענדזשעמין, א געבוירענער פון אויסטראליען, און זיך אנ־געשלאסען אין אים אלס שותף, איז די האנדעלס־פירמע ״סעמיועל, בענדזשעמין און קא.״ געווארען נאך פארצווייגטער און פאפולערער איבער׳ן גאנצען לאנד.

פיעלע פון די ערשטע טאראנטאר אידישע איינוואוינער זענען אויך געווען דורך קהובה׳שאפט פארבונדען מיט די מאנטרעאלער אידישע פאמיליעס, ווי למשל די פאמיליע אשער. די פאמיליע אשער האט געשטאמט פון פלימוט, ענגלאנד, באזעצענדיג זיך צוערשט אין מאנטרעאל, וואו זיי האבען געעפענט א ציערונג־געשעפט. אין 1851 האבען זיי געעפענט אן אפטיילונג אין טאראנטא, און די צוויי ברי־דער אשער, זין פון י. אשער פון מאנטרעאל, האבען זיך דאן בא־זעצט אין טאראנטא. ווען אין טאראנטא איז געגרינדעט געווארען דער ערשטער אידישער מנין, האט י. אשער געמאכט זיי א מתנה אין יאר 1857, די ערשטע ספר תורה, פאר וועלכען די ״קאנגרעגיי־שאן״ האט אים צוגעשיקט אן אפיציעלען דאנק־בריף. די ספר־תורה געפינט זיך יעצט אין דער באנד נאס שול.

(פון די צווייי בריידער, האט איינער אלבערט אשער פארלאזען טאראנטא, אפפאראנדיג קיין אויסטראליען, און דער אנדערער יעקב

דאָס אכטע קאפיטעל

בלעטלאַך פון טאָראָנטאָס אידישע געשיכטע

די ערשטע ספר תורה אין טאראנטא, — א איד ערט ביסמארק'ס נאמען, — ריטשמאנד גאס, — קירכען פארוואנדעלט אין שולען, — די דריי אידישע "קאָנגרעגיישאנס" — א "בשר כשר געשיכטע", — די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאסייטי", — די ערשטע רבנים, — די געזעלשאפטליכע באציהונגען.

די טאראנטאר אידישע קהלה איז ניט אזוי אלט ווי די מאָנט־רעאלער, אָבער מאנכע בלעטלאַך פון איר געשיכטליכער ענטוויקלונג זענען געווען גאנץ אייגענארטיג, און האָבען בייגעטראגען זייער טייל צו דער כאראקטער אויסבילדונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב, און פונקט ווי מאָנטרעאל, אזוי איז אויך טאראנטא געווָארען א וויכטיגער צענטר, א מיטעלפונקט פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות, צוזייט און צושפרייט איבער דער גרויסער פראווינץ אנ־טאריא.

ווי מיר האָבען געזעהן אין אייניס פון די פריערדיגע קאפיטלאך, האָט שוין דער צענזוס פון 1852—1851 רעגיסטרירט אין אויבער־קאנאדע 103 אידען, פון וועלכע 57 האָבען געוואוינט אין טאראנטא. די ערשטע אידען אין טאראנטא האָבען זיך וואַרשיינליך באזעצט צום סוף פון די דריייסיגער יאָרען פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט, וויל אין די פערציגער יאָרען געפינט מען שוין אין די שטאטישע רעגיסטרען פון געשעפטען א קראָם פון א אידישען אייגענטימער.

פון די פאמיליעס וואָס האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין טאראנטא (אינ'ם אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט), וועלן עס האָט זיך ארגאניזירט די ערשטע אידישע "קאָנגרעגיישאן" (די "האלי בלאסאם") זענען געווען די מערסטע

שטעלט פאר מיט זיך די ארבייטס־פראגראם פון די ״פרעמיער־קע־נעדיענס״. די אידען האבען אויך אינסטינקטיוו געפילט אז עס איז פאר־זיי זיכערער צו גיהן האנט אין האנט מיט דער פאליטיק מיט די פראטעסטאנטישע ענגלענדער ווי מיט די קאטוילישע פראנצויזען. און דאס האט אויך טיילווייז געגעבען א באדען אין געוויסע קרייזען, אז דער אנטיסעמיטיזם זאל זיך דארטען קענען איינווארצלען, אבער וואל מען קען שוין זעהען סמנים צום בעסערען.

אין דער פעריאדע פון באדיטענדען וואוקס איז׳ם אידישען ישוב אין קאנאדע איז דארום דער אנטיסעמיטיזם געווען א וויכטיג פראבלעם. עס איז אבער ניט געווען די אייניציגע וויכטיגע פראגע, ווייל מיט׳ן וואוקס פון׳ם אידישען ישוב אין לאנד זענען אויך אויפ־געווואקסען אנדערע אינערליכע און אויסערליכע פראבלעמען.

פּראָפעסאר־שטעלעס, אבווא אין פיעלע אנדערע אוניווערזיטעטן ווי מעקגיל א. ד. ג. האָבען שטענדיג אידען פּאַרנומען פּראָפעסאָר־שטעלעס.

דער קאנאדער אנטיסעמיטיזם איז נאָך פילייכט יונג, אָבער אלענפאלס אזוי אלט, וויפיעל דער אידישער ישוב איז אלט אין באדייטונג.

זייַנע אורזאכען זענען דיזעלבע ווי פון דעם אנטיסעמיטיזם אין יעדען לאנד, אידישע פעהינקייט, קאָנקורענץ, דאָס אייגענארטיגע אידישע לעבען, און אלעס אנדערעס, פון וואנען דער אנטיסעמיטיזם שעפּט איבעראל זיין יניקה. חוץ די אלגעמיינע סבות, איז נאָך פּאַראן די ספּעציעלע סבה פּאר דעם וואוקס אין דער פּראָווינץ קוויבעק, וואו ער איז אמשטארקסטען, האָבענדיג פון דאָרטען זיך ערשט פּאַרשפּרייט איבער די איבעריגע טיילען פון לאנד.

דער קאָטוילישיזם בכלל איז תמיד א בעסערער באָדען פּאַר דער אנטיסעמיטישער זריעה, און די פּראַנצויזיש־שפּרעכענדע באָפעלקערונג פון דער פּראָווינץ וועלכע איז א קאטוילישע האָט דארום שוין אליין געגעבען פיעל מער רעקרוטען פּאַר דער אנטיסעמיטישער פּאַרטיי, ווי וועלכער עס איז אנדערער טייל, דערצו איז נאָך צוגעקומען דאָס, וואָס אין פראנקרייך איז אָפּגעטיילט געוואָרען די קירכע פון דעם שטאאט, אָון די אָן שטעלען־געבליבענע גלחים און אנדערע קלעריקאלען, האָבען זיך מאסענווייז א לאָז געטאָן אין דער פּראַנצויזישער קאנאדע, און אָננעהויבען צו פּארשפּרייטען די דרומאָן־אידעען, און אזוי ווי דער קאנאדער פּראַנצויז איז בכלל אפּגעשטאנען און שטעלט נאָך פּאָר מיט זיך דעם פּראַנצויז פון יאָרען צוריק, האָט זייער אניטאציע געפונען אן אפּקלאנג.

צום וואוקס פון׳ם אנטיסעמיטיזם אין קוויבעק האָט אויך ביי געשטייערט דאָס, וואָס עס זענען אונטערדריקט געוואָרען אין א געוויסען זין די ״פּרענטש־קענעדיענס״ אין אזעלכע פּראָווינצען ווי אנטאריא. דאָס האָט פיעל געשטארקט די פּראַנצויזישע נאציאנאליסטישע באָוועגונג, וועמענס לאָזונג עס איז ״אונזער שפּראָך, אונזער רעליגיאן, אונזערע געזעצען״, א דריי־איניגקייט, וואָס

צו האָט מען נאָר געדארפט אזא מיטעלאלטערליכע און אונטאלעראנטע ראסע ווי די רומעניער צייגען זיך ארויס צו זיין, צו באפרייען פונ'ם טערקישען יאָך. דערווייל אָבער געפינען זיך די היימלאָזע רומענישע אידען אין אונזערע טויערען, פליסיגע, געזעץ־ליעבענדע, ארויסגעטריבענע פון זייער לאנד ניט הורך זייער שולד, נאָר דורך פארפאָלגונגען, און זיי פארדינענען יעדע הילף וואָס די רעגיערונג קען זיי לעגאל געבען."

"דהי ניום", אן ענגלישע צייטונג אין טאראנטא (אונטערגעגאנגען אין די מלחמה־יאָרען) פלעגט אויך גאנץ אָפט אויפהויבען איר שטימע פאר אידען, ערקלערענדיג אז קאנאדע טאר ניט וויסען פון קיין ראסען־באגרענצונגען, און אזוי האָבען זיך די אידען באגעגנט מיט צווייי וועלטען, מיט פרייגעלאיכקייט און פייגעלאיכקייט, און די צוויי פאָרמען פון באציהונגען האָט מען געקענט באגעגענען אויף יעדען געביעט פון לעבען. פון איין זייט האָט מען זיך ענטזאגט למשל צו פארדינגען וואוינונגען צו אידען, און אין א נאנצער רייע פון אזעלכע אנאָנסען אין די צייטונגען האָט מען געקענט באגעגענען די וועלטער — אידען דארפען ניט נאכפרעגען, — און פון דער אנדער זייט, האָט דער "מעקגיל קאָלערוש", איינער פון די גרעסטע אונייווערזיטעטען אין לאנד באשלאָסען אין 1909, אז שעקספיר'ס "סוחר פון ווענעדיג", זאל ניט געגעבען ווערען אלס עקזאמען פאר די מאטריקולאנטען, וויל "שיילאָק" באליידיגט די אידישע געפילען. אָבער דאָס ארויסטרעטען פאר אידען האָט ניט אָפגעשטעלט די פיינדליכקייט, די אָפענע און די באהאלטענע שנאה. אזוי האָט פאסירט, אז אין דער צייט פון ביילים בלבול למשל, האָבען זיך אין קאנאדע געפונען זשורנאליסטען, וועלכע האָבען אין א קוויבעקער צייטונג באשטעטיגט, אז אידען נוצען מאקע קריסטליך בלוט. און ארום דער זעלבער צייט האָט דער "קווינס אוניווערזיטעט", איינער פון די בעסערע אוניווערזיטעטען אין לאנד (אין קינגסטאן אנט.) באשלאָסען (אין 1912) אויף אן אויידעלען אופן אויסצושליסען אידישע פראָפעסאָרען, אָנגעמענדיג א באשלוס, אז נאָר קריסטען קענען דאָרטען פארנעמען

די אידען נעמען אן ענגלישע נעמען, כדי בעסער צו באהאלטען זייער אפשטאמונג, און דורך דעם שווינדעל ווילען זיי זיך ארייגרייסען צווישען אונז, און לייכטער דורכפירען זייער ציעל.

מיר טארען זיך ניט לאזען אפנארען פון די שווינדלערישע נעמען, וואס דער איד נעמט אן.''

דער באטרעפענדער פאראיין פון דער קאנאדער יוגענד איז געווען שטארק אונטער'ן איינפלוס פון הענרי בוראסא, דער פירער פון די נאציאנאליסטישע ''פרעגטש־קענדריענס''. יענע פארטיי וועמענס לאזונג עס איז ''קוויבעק נאר פאר די קאנאדער פראנצויזען'', און אט דער בוראסא וועלכער האט אין זיין לאנגער פאליטישער קאריערע ניט דורכגעלאזען קיין איין געלעגנהייט צו אטאקירען די אידען, איז עס געווען דער גייסטיגער פאטער און רבי פון דער קאטוילישער יוגענד, און איר ארגאן ''לא ווריטעי''.

אזוי האבען זיך געמערט די שטימען געגען אידען, און מען קען זאגען אז פאר דער גאנצער צייט איז געווען דער מאנטרעאלער ''דיילי וויטנעס'' (ערשיינט שוין ניט מער) במעט די איינציגע באדייטענדע צייטונג, וואס איז געווען פריינדליך צו אידען. וועו פיעלע האבען געשטורעמט געגען די רומענישׂ־אידישע אימיגראנטען, האט דער ''דיילי וויטנעס'' געשריבען וועגען די דאזיגע פלייסיגע אידישע אימיגראנטען, וועלכע פארדיענען אונטערגעשטיצט צו ווערען, און אז יעדע הילף זאל זיי געגעבען ווערען, אז זיי זאלען זיך קענען איינאדרענען.

''דער איד איז ניט קיין אויסלענדער'', האט די צייטונג געשריבען אינ'ם יאר 1900, ''ער האט פאר הונדערטער יארען געלעבט אין רומעניע, און האט פילייכט מער ווי אנדערע עלעמענטען בייגעשטיירט צו דער שפע אינ'ם לאנד. ער איז געצוואונגען צו דיענען אין דער ארמיי און צו ערפילען אלע אנדערע ביורגער־פליכטען, אבער מעטאדיש און סיסטעמאטיש פירט מען איין געגען די אידען באגרענעצונגען און זיי ווערען דארום ארויסגעוואָרפען פון זייערע געווערבליכע באשעפטיגונגען. עס איז דארום ניט קיין וואונדער, אז זיי מוזען זוכען שוץ אין אויסוואנדערונג, און מען מעג א טראכט געבען

וואס דראהעט אונז איז געפערליכער ווי דער אנגלאָזירונגס־פלאן. דער ענגלענדער און דער שאטלענדער זענען אסימילירט געוואָרען, דער איד אָבער קען זיך ניט אסימילירען, דער קריסט איז דעם איד'ס קרבן, און דער איד לאָזט קיינמאל ניט ארויס זיין קרבן.

די אנטיסעמיטישע ליגע דארף אויפדעקען די אידישע געפאר פאר קאנאדע".

די "לא ווערימעי" און איר רעדאקטאר הער מארדיוואל האָבען ניט אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און פארשפרייטען די ראסען־שנאה. נאכדעם ווי דער אויבענערמאנטער אויפרוף איז אָפּגעדרוקט געוואָרען, איז דער הער מארדיוואל ארויסגעקומען מיט וואס שפעטער מיט א נייעם אנפאל, דאסמאל שוין אויך געגען דער קאנאדער רעגיערונג.

"די איידען", האָט זיך דער נייער אנפאל געלאזען, "דרייסיג אָדער פערציג טויזענט אין צאל, זענען באפאלען קאנאדע לויט'ן אויפטראג פון דער אטאווער רעגיערונג, און זיי נאטוראליזירען זיך אלס קאנאדער.

די נאטוראליזירונגס־פאָרמען, וואס די אידישע אפליקאנטען דארפען אויספילען האָט די פאלגענדע אינסטרוקציע: —

דער אפליקאנט פאר נאטוראליזירונג דארף אונטערשרייבען דעם נאָמען, מיט וועלכען ער איז באקאנט געווארען אין אויסלאנד, אזוי גוט ווי דעם פאלשען נאָמען וואס ער וויל אננעמען וועלענדיג ווערען א קאנאדער.

צווישען דער גרעסערער צאל פון די אימיגראנטען געבראכט פון לאָנדאָן דורך די באמיהונגען פון דעם ענגליש־אידישען קאָמיטעט, אָנגעפירט פון לארד ראטשילד, ציינט זיך ארויס דער וואונש אָנצונעמען פאלשע פאמיליען־נעמען, פארענגלישט אזוי ווייט ווי מעגליך, צו דער צייט וואס מען צווינגט די ניט־אידישע אימיגראנטען צו נוצען זייערע ריכטיגע נעמען.

אין אייראפא ווערט דאס באנוצען א פאלשען נאָמען באטראכט פאר א פארברעכען, אין קאנאדע אָבער עריבויבט עס די רעגיערונג.

די צייטונג האָט געשריבען : —

"עס איז שוין די העכסטע צייט, אז א באוועגונג זאל ארגאניזירט ווערען ניט צו דערלאָזען די וויטערדיגע אינוואזיע פון די אידען אין קאנאדע, אין יערען פאל, אין דער פראָווינץ קוויבעק. לאָנדאָן וווייזט אויס האָט זיך געגעבען א שבועה צו דערטרינקען אונזער באפעלקערונג מיט דער אָנקומענדער אידישער כוואליע. מאָנטרעאל איז שוין פאראידישט געוואָרען, און נאָך מאָנטרעאל וועלען קוויבעק און אנדערע שטעדט אויך פארטרונקען ווערען. די מערסטע פון אונזערע דערפער האָבען שוין זייער אידישע קראָם. די אידען זענען גוט ארגאניזירט, די וועלכע זענען שוין אין קאנאדע פאָרמירען א צוזאמענבונד מיט זייערע בריידער אין די פאראייניגטע שטאאטען, וועלכע זענען דאָרטען א שטארקע מאכט. עס זענען שוין היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע א צאל "קאָנגרעגיישאנס, סאָסייטיס" און קלובען, אלע פון וועלכע זענען קאמפלוסטיג. מאָנטרעאל האָט צווישען אנדערע געזעלשאפטען און קלובען די "קאָנגרעגיישאן בית דוד", די "היברו סיק בענעפיט אסאסיאיישאן", די "קינג עדוואָרד בענעפיט אסאסיאיישאן", דעם בארען דע הירש אינסטיטוט און "היברו בענעוואָלענט סאָסייטי". קוויבעק האָט איר "בית ישראל" שול, און טאראנטא די "בנות ציון קדימה", און אויב מיר וועלען נאָר שטודירען די אידישע ארגאניזאציעס, וועלען מיר זעהען אז מיר האָבען פון זיי פיעל צו לערנען.

אז מיר רעדען פונ'ם אידען מוזען מיר אויך דערמאָנען די "פרימייסאָנס", די מערסטע פון זייערע בעאמטע טראגען אין מאָנטרעאל אידישע נעמען. די קאטוילישע אסאציאציע פון דער קאנאדער יוגענד קען טון א גרויסע דיענסט דער פראָווינץ דורכצופירען דעם פראָיעקט פון ארגאניזירען אן אנטיסעמיטישע ליגע. מיר מעגען זיין זיכער, אז אויב עס איז אויפגענעבען געוואָרען דער פלאן צו פארענגלישען אונזו דורך דער עגגלישער אייננואנדערונג, האָט מען צוגעטראכט א צווייטען מיטעל, דאָס איז אונז צו פאראידישען. פון דער גאנצער "דאָמיניאן" האָט מען אויסגעקליבען קוויבעק, די אייניגיג פראָווינץ וואו עס איז פאראן א פראנצויזישע אָדער קאטוילישע מאיאָריטעט, וואָס מוז אומגעבראכט ווערען. די אידישע געפאר

אימיגראנטן, נאר מען האָט אויך אָנגעהויבן זוכען חסרונות געגען אידן סתם. אויב אינ'ם יאָר 1896 האָט נאָר פאסירט אין פאל, ווען דער מאָנטרעאלער פראנצויזישער "טשעמבער אף קאָמערס" האָט אָננעמען א געוויסן באשלוס געגען א מיטגליעד, נאָר צוליעב דעם וואָס ער איז געווען א איד, איז צוועלף יאר שפעטער, אין 1908 פארגעקומען אין קוויבעק דער קאָנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד, וועלכער האָט באשלאָסן צו גרינדן אן אנטיסעמיטישע ליגע צו באשאפן א באגרענצונגס־צוים דורך אלע געזעצליכע מיטלען, צו פארהיטן דאָס אריינדרינגען פון די אידן אין לאנד.

צו יענער צייט האָט אין קוויבעק אָנגעהויבן צו ערשיינען א נייער קלעריקאלער ארגאן "אָקסיאָן סאָציאל", און אין איינעם פון די ערשטע נומערן האָט זיך גלייך באוויזן אן אטאקע אויף די מאָנטרעאלער אידן, אין דער פארמע פון א קארעספאָנדענץ, וואו דער שרייבער דערצעהלט וועגען דער אידישער געפאר אין מאָנטרעאל, וואו עס וועלן פארכאפט פון די אידן אלע קאָמערציעלע און רעזידענץ־געגנדן, אז מאָנטרעאל וועלט פראידישט, און אז פאָליטיש קאָנטראלירן זיי שוין דעם געגנד, באקאנט אלס "סט. לאורענס דיוויזשאן". דער שרייבער דערצעהלט דאן וויטער, אז קיינער האָט ניט געהאט קיין מוט אויפצוהויבן, זיין שטימע געגען דער דאָזיגער אידישער אינוואזיע, און אז דער אייניציגער וואָס האָט עס לעצטענס יא געטאן איז דער רעוו. קורעי באלאנזשער, וועלכער האָט אין זיין קירכע "סט. לואי דע פראנס" געוואָרנט זיינע צוהערער וועגען דעם וואָס עס קומט פאָר.

"לא ווערטעי" איז געווען דער נאָמען פון א צווייטען קלעריקאלען ארגאן אין קוויבעק, מיט א גרויסן אויפלוף אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע, און די דאָזיגע צייטונג האָט ניט נאָר שטענדיג אָפּגעלאכט פון אידן, נאָר זי איז אויך שטארק צופריעדן געווען פון דעם סאָנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד מיט'ן באשלוס צו פארבאָטן דאָס אריינקומען פון די אידן אין לאנד, און האָט אין יאָר 1909 געראפן צו דער גרינדונג פון אן אנטיסעמיטישער ליגע, וועלכע זאל ניט דערלאָזן, אז די פראָווינץ קוויבעק זאל יודאאיזירט ווערן.

זיך אהומצודרעהען ארום אלע אנדערע פעלקער צונעמענדיג זייער רייכטום דורך פינאנציעלער פעהיגקייט, פאראייניגענדיג זיך צווישען זיך נופא פאר'ן דאזיגען צוועק".

פראָפעסאָר גאָלדווין סמיט האָט ניט באהאלטען זיין שנאה צו אידען, און אין אייגער פון זיינע עסייען האָט ער גאנץ קלאָר ערקלערט, אז א איד קען קיינמאָל ניט זיין קיין פאטריאט אין וועלכען לאנד ער זאָל ניט וואוינען, און ווען אין 1905 האָבען זיך אָנגעהויבען רוסלאנדס פאָגראָמען אויף אידען אין רוסלאנד, איז ער געווען רוסלאנדס פארטיידיגער, בארעכטיגענדיג די פאָגראָמען.

אין זיין בוך "עסייען איבער טאג־פראגען" ("עססיים אן קוועסטשאנס אף דהי דעי" — מעקמילען און קא., 1893) וויידמעט ער א לענגערען ארטיקעל דער אידען־פראגע (זייטען 260—221) וואו ער באטראכט אלזייטיג די דאזיגע פראגע. זיין מיינונג איז, אז די אידישע רעליגיע איז א גלויבען פון סאָציאלער אפגעזונדערטקייט, באציענדיג זיך צו די קריסטליכע שכנים ווי צו אומריינע און ווי צו נידעריגערע וועזענס, די אידען זייענדיג דאָס אויסדערוועהלטע פאָלק.

צו זיין א געגנער פונ'ם אידענטום אלס סיסטעם, דענקט פראָפעסאָר גאָלדווין סמיט, מיינט נאָך ניט צו זיין א שונא פון אידען, אָבער ער איז געגען דער אידישער אָפגעזונדערטקייט און זייער משיח גלויבען, ווייל מען קען ניט געהערען צו צוויי נאציאנאליטעטען מיט אייגמאָל. אזא צושטאנד, איז לויט זיין מיינונג אונדערטרעגליך. און די אידען דארפען אָדער זיך צוריקקערען קיין ירושלים, אָדער עס זיך גאנצען פארגעסען, און צוזאמענמישען זיך מיט דער מענשהייט, אָפגעבענדיג דאָס גאנצע הארץ פאר'ן לאנד פון געבורט.

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די באוועגונג פאר דרייפוס'עס באפרייאונג, האָט דער "קעטאליק רעפאָרד" (נעהוקט אין לאָנדאָן אנטס) געשריבען, אז דרייפוס האָט גוטע אויסזיכטען באפרייט צו ווערען, ווייל "אכט און דרייסיג מיליאן פראנצויזען ווערען קאָנטראָלירט פון הונדערט אידען."

און די אגיטאציע געגען אידען איז ניט געווען קיין אומזיסטע. ניט נאָר האָט מען געשטורעמט געגען די נייע אָנגעקומענע אידישע

אויפגעוויזען אויפ'ן שווינדעל, האָט זיך ראבילאנד געפרובירט פאר־טיידיגען מיט דעם, אז זיינע געגנער זענען אונטערגעקויפט פון די אידען, אז העלבראנער אליין איז א איד, אבער דער פארפירטער פראצעס און זיין אנטלויפען האָט ענדליך אויפגעדעקט דעם גאנצען שווינדעל פון דער געשיכטע.

אבער אויב אין אנהויב זענען די אידען־אטאקעס נאָר געווען צו געפינען אין די פראנצויזיש־קאטוילישע צייטונגען, האָט מען זיי שפעטער אויך אנגעהויבען צו באמערקען אין די ענגליש־קאטו־לישע ארגאנען און אנדערע אויסגאבען. דער פראנצויזיש־קאנאדער אנטיסעמיטיזם האָט געפונען זיין אורשפרונג אין פראנקרייך, פון וואנען ער האָט די גאנצע צייט געצויגען זיין יניקה, און וועט אין יאָר 1894 האָט זיך האַרטען אנגעהויבען דער בארימטער דרייפוס־פראצעס, וועלן דער אידישער אפיצער, קאפיטאן דרייפוס איז בא־שולדיגט געווארען אין מיליטערישען פארראט געגען פראנקרייך, האָט דאָס געדיינט ווי ברען־שטאף נאָך מער צו צופלאקערען אין קאנאדע די אידען־שנאה.

אזוי האָט די מאנטרעאלער ענגליש־קאטוילישע צייטונג "דהי טרו וויטנעס" געשריבען, וועלן דרייפוס איז געפונען געווארען שולדיג:

"עס איז מעגליך, דאָס הייסט עס קען זיין מעגליך, ווי אונ־וערע פראנצויזישע פרייַנט זאָגען, אז קאפיטאן דרייפוס איז פאר־אורטיילט געווארען אומשולדיג. אבער מען דארף נערענקען, אז די העכסטע פראנצויזישע ארמיי־בעאמטע, און אלע מיטגליעדער פון קריעגס־נעריכט פאר וועמען ער איז געמשפט געווארען, האָבען ארויס־געזאגט זייער גלויבען, אז ער איז באאנגען דעם פארברעכען פאר־קויפענדיג וויכטיגע מיליטערישע סודות צום דייטשען קריעגס־מיניסטעריום".

אפילו אין דער פראָטעסטאנטישער טאראנטא, וואו עס איז ערשיינען "דהי טאראנטא סאן", האָט פראָפעסאר גאלדווין סמיט וועלכער האָט מיטגעארבייט אין יענער צייטונג אונטער'ן פסעודא־נים "בייסטענדער" געשריבען וועגען דעם דרייפוס פראָצעס אין אז ענליכען זין. ער פלעגט אפט רעדען וועגען אידען, "אז זיי זוכען

שונא", אונטערגעשריבען אויף יעדען ארטיקעל מיט זיין נאמען, האָט ער עס פארעפענטליכט זיינע הויפט־אטאקעס געגען אידען, וואָס זענען בלויז געווען א ווידערהאלונג פון די טענות פון׳ם פראנצויזישען אנטיסעמיט עדמאנד דרומאָן, און די אטאקעס זיינע האָט ער נאָך מער פארשטארקט, ווען מען האָט אָנגעהויבען אויפצייגען אויפ׳ן שווינדל מיט זיין "וניאן פראנקא קאנאדיען"

די באטרעפענדע קאָמפאניע האָט געהאט אן אפטיילונג פאר לעבענס־פארזיכערונג, וועלכע ער האָט אויך פארוואלטעט. יעדער וואָס האָט איינגעצאָלט די סומע פון $93.00 איז בארעכטיגט געווען נאָך צוואנציג יאָר צו א לעבענס פענסיע פון צווי הונדערט דאָלאר יערליך. ראבילארד האָט פארשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען פאר זיין שווינדל די קירכע, און די גלחים וואָס פלעגען אנטיירען פאר דעם פלענען באקומען פאר דעם באצאָלט. טויזענדער פראנצויזישע פאמיליעס האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דעם פארזיכערונגס־פלאן, און ראבילארד׳ס שווינדלען זענען אזוי לאנג אָנגעגאנגען ביז וואנען עטליכע עקאָנאָמיסטען האָבען אין די פראנצויזישע צייטונגען ווי "לא פרעס" און "דעבאטס" אנגעוויעזען אויף דער שאלשקייט און אוממעגליכקייט פון אזא פענסיע. צוערשט האָט ראבילארד געענטפערט זיינע קריטיקער, אז זיי זענען פארקויפט צו די אידען, און געוואָלט אפקומען מיט דעם, אָבער זענען איינמאל זיינע שווינדלען אויפגעדעקט געוואָרען, האָט דער אמת שוין מער ניט געקענט אונטערדריקט ווערען, און דער גאנצער שווינדל איז אויפגעדעקט געוואָרען.

ראבילארד, וועלכער איז פאררעכענט געווען פאר א מין פינאנציעלען גאפאָלאָן, האָט פארשטאנען אויסצונוצען די קירכע פאר זיין צווק, וויסענדיג גאנץ גוט דעם איינפלוס וואָס די קירכע האָט אינ׳ם לעבען פון דעם פראנצויזישען־קאנאדער, און ער האָט זיך אין זיין אויסרעכענונג ניט אָפגענארט. ניט נאָר זענען צו זיין פארזיכערונגס־פלאן צוגעשטאנען פיעלע ערוואקסענע, נאָר די עלטערען פלענען אפילו פארזיכערען זייערע קליינע קינדער, אזוי איינגעגליבט איז מען געווען אין אים, און ווען דזשול׳ל הלברא־נער, רעדאקטאר פון דער "פרעס", האָט אין זיין צייטונג

געראדט, איז פאר די רעאקציאנערע כוחות שוין געווארן א פאקט. און מען האט אויפגעהויבן א געשריי, אז קאנאדע איז אין געפאר פארפלייצט צו ווערן פון די רומענישע אידן.

די ערשטע אנצוהויבן אנטיסעמיטישע העצעס נעגען אידן זענען געווען די פראנצויזישע צייטונגען וועלכע זענען הויפטזעכליך געשטאנען אונטער דעם קלעריקאלען אינפלוס, אבער שפעטער איז די אידען־שנאה אויך ארייננעטרעטען אין מאנכע ענגלישע קרייזען.

אין מאנטרעאל איז אין די לעצטע יארען פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט און דעם אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט טעטיג געווען ק. ראבילארד, א פראנצויז וועלכער האט ארגאניזירט די ''יוניאן פראנקא־קאנאדיען'' מיט איבער צוואנציג טויזענד מיטגליעדער, און ער האט ארויסגענעבען צוויי צייטונגען דעם ''פיי־אניער'' און די ''אילוסטרירטע וועלט''. א פעהיגער זשורנאליסט, און אויסנוצענדיג דעם גאנצען אנטיסעמיטישען מאטעריאל פון איירא־פע, באזונדערס פון פראנקרייך, וואו עס איז האמאלס געווען טעטיג דער אנטיסעמיט דרומאן, האט ער אינ'ם נאמען פון דער קירכע אננעפירט א פאנאטישען קאמף נעגען די אידען, נים אפשטעלענדיג זיך פאר די ערגסטע בלבולים. זיינע העצערישע ארטיקלען, וועלכע האבען נערופען צו א ביטערען קאמף נעגען די אידען זענען געווען אזעלכע, אז זיי האבען נעמוזט ארויסרופען נעגען זיך די ארענטליכע נעזעלשאפטליכע מיינונג, און ער איז נערופען געווארן צו פאראנטוואורטליכקייט פאר'ן נעריכט. און דא האט זיך אהויסגעצייגט, אז דער אנטיסעמיט ראבילארד איז אויך נע־ווען א שווינדלער, און אז אלס פרעזידענט פון פארוואלטער פון דער ''יוניאן פראנקא־קאנאדיען'' האט ער באשווינדלט די אקציא־נערען פון דער נעזעלשאפט, ווי צוזאגענדיג זיי פאלשע פארזיכערונג. נעשטעלט ווערענדיג אונטער ''בייל'' ביז'ן משפט, איז ער שפעטער אנטלאפען פון לאנד, וויסענדיג די שטראף וועלכע ערווארט אים, איבערלאזענדיג בריעף, אז ער מוז פארלאזען קאנאדע, ווייל פאר זיין נעזונט איז נויטיג אן אנדער קלימאט.

דער ''פייאניער'' איז נעווען א פראנצויזישע זונטאג צייטונג אין מאנטרעאל, און אונטער'ן איבערשריפט ''דאס אידענטום אונזער

אייגצעלנע אידן האָבן אויך פארנומען וויכטיגע פאָליטישע און שטאָטישע עמטער און ניט וועניג האָבן דערגרייכט צו גרויס כבוד. דער שנעלער וואוקס אָבער פון די אידן אין לאנד האָט ניט געקענט פארבייגעהן ניט אָנצושטויסן זיך אין די באציהונגען צו זיי פון די ניט־אידישע שכנים, און מיט דער אידישער מאסן־איינ־וואנדערונג אין לאנד איז אויך ענטשטאנען דער אנטיסעמיטישער אויסברוך אין לאנד. כל זמן די אידן זענען געווען קליין אין צאָל האָט זיי די אלגעמיינע געזעלשאפט ווי ניט באמערקט, מיט'ן וואוקס פון די אידישע משפחות אין לאנד, האָט זיך די מיינונג פון דער קאנאדער געזעלשאפט טיפלווייז אָנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירן. אין עם איז קלאָר געווארן, אז אין קאנאדע זענען פאראן חוץ די ליבעראלע אידן־פריינטליכע עלעמענטען אויך פארביסענע אידן־פיינט.

אָנגעהויבען האָט זיך דער גרעשרייי מיט דער אידישער איינוואנ־דערונג פון רומעניען, און דער אנטיסעמיטישער אטמאָספער איז זיך דאן אלץ מער צואוואקסען.

צו דערזעלבער צייט, ווען עס האָבן אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד אידישע אימיגראנטען פון רומעניען אין עטוואס א פאר־גרעסערטער צאָל (צו עטליכע הונדערט א וואָך) האָט מען אין מאנכע אויסלענדישע קרייזען אָנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם, אז אזוי ווי אין קאנאדע קאָלאָניזירען זיך יעצט די דוכאבאָרען, מענאניטען, גא־ליציאנער־הוטענער און אנדערע, וואָלט אויך געווען א פלאַן צו פרובירען א גרעסערע קאָלאָניזאציע אין לאנד פון רומענישע אידן, פאר וועמען רומעניען זייער געבורטס־לאנד איז געווארן ערגער פון א שטיף־מוטער. וועגען דעם פלאַן איז געררעט געווארן אין די בריטסטע אידישע קרייזען, און אזלכע ארגאנען ווי דער לאָנ־דאָנער "דזשואיש קראָניקל" און ענליכע צייטונגען האָבן דער פראָגע געווידמעט מערערע ארטיקלען. צו יענער צייט האָט שוין די יק"א אויך געהאט געמאכט פארזוכען צו גרינדען עטליכע אידי־שע קאָלאָניעס אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, און מען האָט דאָרום געהאפט, אז די יק"א וועט אויסברייטען איר טעטיגקייט. אָבער דאָס וועגען וועלכען מען האָט אויף דער אידישער גאס נאָר

נויפנעקליבען, צוויי פון די מער געביל־דעטערע האבען געדיענט אלס חזנים, און דאס דאוונען איז פארשטעהט זיך געוועזען ליוט'ן שטרענגען ארטאדאקסישען שטייגער. מיר האבען געהאט ענוג מחזורים און טליתים, און מיר האבען אויך געדאוונט שבת תשובה, און וועלען אויך מתפלל זיין יום כפור. מיר זענען שטאלץ מיט דעם וואס אונזער תפלה פון דאוסאן סיטי וועט זיך אנשליסען מיט אלע אנדערע אידישע תפלות, און מיר פילען זיך גליקליך מיט דער אייניגקייט פון אונזער פאלק, וואס קיין זאך קען ניט צושטערען."

אז א שטענדיגע שול פלעגט אין אזא קליינעם אידישען ישוב אויסגעבויט ווערען, איז עס ניט נאר געווען דער יום טוב פון ד' דארטיגע אידען, נאר אין זייער שמחה פלענען זיך אויך באטייליגען פיעלע פון זיערע ניט־אידישע שכנים, ווי דער מעיאר פון שטאדט און פארטרעטער פון די פארשיעדענע רעליגיעזע קערפערשאפטען און קירכען אין שטאדט. אזוי ווערט אין דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" באשריבען דער יום טוב אין סט. דזשאהן נ. ב. וועו דעם 11־טען יאנואר, 1899, איז דארטען ערעפענט געוואָרען די אידישע שול, א צערעמאניע אין וועלכער עס האבען זיך באטייליגט פיעלע אידישע געסט פון דער פרעמד, און אויך פיעלע קריסטליכע גייסטליכע און בעאמטע, ווי דער מעיאר א. ד. ג.

נאכ'ן טויט פון רעוו. אברהם דע סאלא, איז ווי שוין דערמאנט אינ'ם פריהערדיגען קאפיטעל, די רבנות־שטעלע פון דער מאנטרעאלער "שארית ישראל קאנגרעגיישאן", ויבערגענאנגען צו זיין עלטסטען זון אהרן דוד מעלדאלא דע סאלא (געבוירען אין מאנטרעאל אין 1853, געשטארבען אין 1918), וועלכער איז ווי זיין פאטער געווען א געגנער פון דער רעפארם־באוועגונג, און זיך אקטיוו באטייליגט אין דער "יוניאן אף ארטאדאקס דזשואיש קאנגרעגיישאנס" פון די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע. עס זענען אויך מיט'ן נייעם אימיגראנטען־שטראם אנגעקומען פיעלע אידישע כלי קודש, און איינער פון די מאנטרעאלער אימיגראנטען־רבנים, רבי מ. אשינסקי איז אפילו באשטימט געוואָרען פון דער קוויבעקער רעגיערונג אלס "טשעפליין" פאר די אידישע ארעסטאנטען (אין 1899).

(אין 1886), די חברה קדישא שול (אין 1892), די "חברה תהלים" און אנדערע שולען אין טאראנטא, און אידישע שולען, אדער מניינים זענען געשאפען געוואָרען אפילו אין אזעלכע ווייטע פלעצער ווי דאוסאן סיטי, אין דעם יוקאן געגענד, וואו צום סוף פון דעם נייַנ־צענטען יארהונדערט האָבען זיך געהאט צונויפגעקליבען א צאָל אידען צווישען די גאָלד־זוכער, צווישען די וועלכע האָבען זיך אוועק־געלאָזען זוכען די דאָרטיגע גאָלד־אוצרות. אין יעדען אידישען קבוץ, וואו עס פלעגען זיך נאָר צוזאמענקלייבען א צאָל אידישע משפחות, האָט זיך די ערשטע פאָרמע פון אידישען ארגאניזירטען לעבען אויס־געהריקט אין איינאָרדנען א מנין, און שפעטער איז פון דעם אויס־געוואקסען אן ארגאניזירטע קהלה מיט אן אייגענער שול, און אזא ישוב פלעגט זיך שפעטער אויך ארגאניזירען אויף אנדערע געביעטען.

אין יענע יאָרען האָט אין קאנאדע (אין מאָנטרעאל) שוין אויך אָנגעהויבען צו ערשיינען א צוויי־וועכענטליכע אידיש־ענגלישע צייי־טונג "דהי קענעדיען דזשואיש טיימס", און אין יענער אויסגאבע געפינען מיר א גאנצע רייע פון בריעף, אין וועלכע עס שפיגעלט זיך אָפ טיילוויז דאָס לעבען פון די דאָזיגע נייע אידישע ישובים.

וועגען דאוסאָן סיטי למשל, וואָס מיר האָבען שוין פריהער דער־מאָנט שרייבט א קאָרעספאָנדענט אין יענער צייטונג (אינ'ם יאר 1899) א קורצען בריעף, וואָס גיט אונז איבער א גאנץ געוויעם באגריף וועגען זייער פילען און שטימונגען אין א שטאדט נעהענטער צום נאָרט־פאָל ווי צו א אידישען ישוב. ער שרייבט: —

"ווי אין יעדער שטאדט און שטעדטעל איבער דער גאנצער וועלט, האָבען זיך דאָ אויך די זין פון ישראל צוזאמענגעקליבען מתפלל צו זיין. מיט דער אויסנאם פון א גאנץ קלייַנער צאָל, זענען די אידען, וועלכע וואוינען בייַ די ברענעם פונ'ם יוקאָן, פון פוילען און רוסלאנד, כמעט אלע אונזערע אידען אזוי גוט ווי די קריסטען וואוינען דאָ אין פאלאטקעס, און מיר האָבען נאָך ניט קיין שול. אָבער פאר די וועלכע האָבען געוואָלט דאוענען ראש השנה האָב איך אָפגענעבען מיין גרויסע נייע קראָם, און עס איז מיט דאנק אָנגענומען געוואָרען. פערציג פון אונזערע ברידער האָבען זיך צו־

האָט זיך דאָס גאנצע ארגאניזירטע אידישע לעבען אויסגעדריקט נאָר אין דער "קאָנגרעגיישאן" און אין דער ארגאניזאציע ארום דער שול, איז מיט דער פארגרעסערונג פון דער צאָל אידען אין לאנד אויך ארויסגערופען געווָארען דאָס אידישע ארגאניזאציאנס־לעבען אויף די פארשיעדענע געביטען.

עס האָבען זיך ארגאניזירט א גאנצע רייע פון געזעלשאפטען, וואָס האָבען געדארפט צופריעדען שטעלען די נויטען פון דער פארגרעסערטער און אלץ וואקסענדער אידישער באפעלקערונג. עס זענען געשאפען געווָארען אימיגראציאנס־געזעלשאפטען צו העלפען דעם ניי־געקומענעם ביים אײנארדנען זיך אין דער נייער היים, עס זענען געגרינדעט געווָארען פארשיעדענע "לָאדזשען" און "סאָסייטיס", איינצעלנע און אפטיילונגען פון מאנכע אמעריקאנישע ארדענס ווי דער "אָרדען פון די זון פון בנימין", "בני ברית" און אנדערע. אין מאָנטרעאל איז פון די רייכערע אידען נאָך אין יאר 1890 געשאפען געווָארען דער מאנטעפיאר קלוב, נאָך וועמענס מוסטער און ביישפיל עס זענען שפעטער געשאפען געווָארען ענליכע קלובען אין די אנדערע אידישע קהלות.

אפילו אין אזא קליינעם אידישען ישוב ווי אין סט. דזשאָהן איז אין די ערשטע יאָרען פון'ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט געשאפען געווָארען אן אימיגראנטען געזעלשאפט. דער אָרדען פון די "סאנס אָף בענדזשאמין" האָט געהאט פיעלע אפטיילונגען און אפילו געהאט א געלָד דעפאָזיט ביי דער קוויבעקער רעגיערונג, אלס גאראנטיע, צו קענען טון די פארזיכערונגס־געשעפטען פון אירע מיטגלידער.

עס האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו ארגאניזירען די אידישע פרויען אין ארגאניזאציעס און קלובען, און אין'ם חודש אפריל 1902, האָט שוין די מאָנטרעאלער "לידים היברו בענעוואָלענט" געפייערט איר 25 יאריגע עקזיסטענץ.

מיט די ניי געקומענע אידען איז אויך אויסגעברייטערט געווָארען דאָס אידיש־רעליגיעזע לעבען, עס זענען צוגעקומען נייע שולען, און עס האָבען זיך אויך פארמערט די אידישע כלי קודש. צו די ספרדישע און אשכנזישע שולען איז אין מאָנטרעאל צוגעקומען די בני יעקב שול

פיעלע פון די רומענישע אידישע אימיגראנטען זענען למשל אוועק ארבייטען אין די מינען אדום סידני, גלעיס בעי, און אנדערע פלעצער פון קייפ ברעטאן. און אין 1902 האבע די דאזיגע אידישע מיטגלידער פיעל מיטגעהאלפען צו דער ארגאניזירונג פון א ציוניסטישער ארגאניזאציע אין גלעיס בעי.

פיעלע פון די ניי־געקומענע האבען זיך מיט'ן לויף פון יארען שטארק באפעסטיגט עקאנאמיש, און אנגעהויבען צו ווערען לייטענ־דע גייסטער אין די פארשיעדענסטע עקאנאמישע פאכען און ארבייטס־צווייגען פון לאנד, אזוי אז די זין און אייניקלאך פון אמאליגע אי־מיגראנטען געפינען זיך היינט צווישען די רייכע פון לאנד, טראצדעם וואס די גרויסע אידישע מאסע איז געבליבען אן ארבייטענדע אדער געהערט טייל־וויז צום מיטעל־און קליינהענדלער קלאס.

קאנאדע, וועלכע ווערט פארעכענט פאר'ן ווייץ־שפייכלער פון דער וועלט, איז נאך היינט צו טאג הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, וואו פארמערי און די לאנדווירטשאפט שפיעלט די הויפט־ראלע, אבער די אידישע איינוואנדערונג איז הויפטזעכליך געווען א שטאדטישע, די אידישע מאסען האבען אויסגעקליבען די גרעסערע אדער קלענערע שטעדט, וועלכע זענען אויך די אינדוסטריעלע צענ־טרען פון לאנד. איינצעלנע אידען זענען צוואוארפען דא אין דארטען איבער'ן גאנצען קאנאדער שטח, דער רוב אבער האט זיך באזעצט אין די גרעסערע שטעדט. ווי דער צענזוס פון 1911 גיט אן, האבען אידען געוואוינט אין די קאנאדער שטעדט, ווי פאלגט:

מאנטרעאל 27,622; טאראנטא 18.143; וויניפעג 8,934; וואנ־קאווער 967; אטאווא 1,745; האמילטאן 1691, קוויבעק 396; האליפאקס 236; לאנדאן 569; קאלגארי 613; סט. דזשאהן 641; ווינקטאריא 139, רידזשיינע 129; סידני 162; עדמאנטאן 182; ברענטפארד 151, און קינגסטאן 234 — אלץ גרעסערע אינדוסטריעלע שטעדט און האנדלס־צענטרען.

די פארמערונג פון אידען אין קאנאדע האט אויך געבראכט צו דעם אז דאס אידישע לעבען זאל זיך בכלל אנהויבען אויסצובריייטערען, אי געזעלשאפטליך און אי קולטורעל. אויב אין דער ערשטער צייט

1911—1912	5,322
1912—1913	7,387
1913—1914	11,252
1914—1915	3,107
סך הכל	75,743

די אידישע איינוואנדערונג פאלט און שטייגט לויט די פארשיעדענע יאָרן אלס רעזולטאט פון די פאסירונגען און רדיפות אויף אידן, הויפטזעכליך אין מזרח־אייראפע, און די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז הויפטזעכליך באשטאנען פון רוסיש־פוילישע און גאליציש־רומענישע אידן האט ניט נאר פארגרעסערט דעם אידישען ישוב אין קאנאדע אין צאלען, נאר אויך אין איכות, אין די נייע לעבנס־פארמען, אריינברענגענדיג א פולשטענדיגע ענדערונג אינ׳ם גאנצען אידישען לעבען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון די ספרדים האט געבראכט מיט זיך א רייכען קלאס אידן, די צווייטע איינוואנדערונג פון די דייטשע און ענגלישע אידן איז באשטאנען מערסטענס פון א מיטלען און קלענערען האנדלס־קלאס, די דריטע איינוואנדערונג פון די מזרח־אייראפעישע אידן אבער, געאָגט און געטריבען פון דער ארעמקייט און די פארפאלגונגען, האט געבראכט מיט זיך דעם אישדישען ארבייטער, דעם אידישען קליינהענדלער און דעם אידישען פערדלער.

פאר די נייע אידישע אייגוואנדערער, וועלכע האבען זיך מערסטענס באזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, איז גאנץ שארף געשטאנען די פראגע פון איינארדנען זיך, פון פארנעמען א פאזיציע אין לעבען, דורך וועלכע זיי זאלען זיך קענען איינארדנען אין דער נייער היים. טיילען זענען אוועק צום קליין־האנדל, אלס פערלער אדער קליינע קרעמער, טיילען זענען אוועק ארבייטען אין די פארשיעדענע פאבריקען און אינדוסטריעס, און מיט זייער הילף זענען געשאפען געוואָרען נייע אינדוסטריעס אדער ענטוויקעלטער די שוין עקזיסטירענדע אינהוסטריעלע צווייגען, ווי די פראָדוצירונג פון פרויען און מענער קלייַדער, אדער די אנדערע אפטיילונגען פון דער נאדעל־אינדוסטריע.

הערינקייט צו דער אידישער רעליגיע), און מיר געפינען שוין א גאנצע נעץ פון באדייטענדע אידישע קהלות איבער'ן גאנצען לאנד.

לויט דערזעלבער פאלקס צעהלונג האבען די פאלגענדע צאל אידען געוואוינט אין די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען : —

אלבערטא 1,207; בריטיש קאלאמביא 1,384; מאניטאבא 10,636; ניו בראנזוויק 998; נאווא סקאשיא 1,170; אנטאריא 26,767; פרינס עדווארד איילענד 36; קוויבעק 30,268; סאסקא־טשעוואן 2,060; יוקאן 38.

ווי גרוים עס איז געווען די אידישע איינוואנדערונג אין קא־נאדע קען מען אויך האבען א באגריף פון פאלגענדען פאקט. אין די ערשטע יארען ווען קאנאדע איז געווארען אן אימיגראציאנס־פונקט, פלעגען געוועהנליך די אייראפייאישע איינוואנדערער ניט קלאסיפיצירט ווערען לויט די נאציאנאליטעטען אין די פארשיעדענע רעגיערונגס־באריכטען, פון דעם יאר 1900 אבער ווערט שוין די קלאסיפיקאציע יא געמאכט, אזיי אז פון די באטרעפענדע רעגיערונגס באריכטען ווערען איינוואנדערונג קען מען זעהן, אז פון דעם ערשטען יולי 1900 ביז מערץ 1915,31, ווען די איינוואנדערונג בכלל האט זיך אין נאנצען אפגעשטעלט צוליעב דער וועלט מלחמה, האבען זיין קאנאדע איינגעוואנדערט 75,743 אידען :

עס האבען איינגעוואנדערט אין די יארען : —

1900—1901	—	—	—	—	—	2,765 אידען.
1901—1902	—	—	—	—	—	1,015
1902—1903	—	—	—	—	—	2,066
1903—1904	—	—	—	—	—	3.727
1904—1905	—	—	—	—	—	7,715
1905—1906	—	—	—	—	—	7,127
1907 (ניין חדשים	—	—	—	—	—	6,584
1907—1908	—	—	—	—	—	7,712
1908—1909	—	—	—	—	—	1,636
1909—1910	—	—	—	—	—	3,182
1910—1911	—	—	—	—	—	5,146

איז ארייננעטרעטען א צייטווייליגע פערפֿעדע פון שטילשטאנד, איז עס נאָר געווען ווי פאר א נייעם שטורם, א שטילשטאנד פאר א נייעם אויסברוך. נאָך די פאָגראָמען פון קיעוו און וואַרשע, זענען אין די שפעטערדיגע יאָרען געקומען די פאָגראָמען פון קישינעוו, האָמעל, ביאליסטאק, שעדליץ, און אנדערע. אויך די אנדערע פאר־פאָלגונגען זענען ניט אָפּגעשטעלט געוואָרען, און אָנהויבענדיג פון די אכציגער יאָרען איז ביז דעם אויסברוך פון ו"ם וועלט־קריעג פאָר־געזעצט געוואָרען אויף לאנגע קייט פון פארפאָלגונגען, וואָס האָט געטריבען די אידען צום וואנדער־שטאק. דורך דער אידישער אייני־וואנדערונג פון מזרח־אייראפּע איז געוואקסען און האָט זיך ענט־וויקעלט דער אמעריקאנישער־אידישער ישוב, און פון דער זעלבער איינוואנדערונג האָט אויך זיך ענטוויקעלט דער שכנה'שער קאנאדיש־אידישער ישוב.

צום סוף פון ו"ם נייַנצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אין אייראפּע שטארק אנטוויקעלט די אנטיסעמיטישע באוועגונג, און אידען־שנאה איז געוואָרען אן אפּטע ערשיינונג אפילו דאָרטען, וואו מען פלעגט פריהער אידען טאָלערירן, און די דאָזיגע פארפאָלגונגען האָבען איבעראל אונטערגעגראָבען די אידישע עקזיסטענץ. עס זענען אונ־טערגעגראָבען געוואָרען די עקאָנאָמישע פאָזיציעס פון די אידען אין גאליציען, און אין רומענין האָבען די אידען־פארפאָלגונגען אָנגענו־מען אזא שטארקע פאָרמע, אז פאר די אידען פון ביידע פלעצער איז אויך נאָר געבליבען צו אויסוואנדערען.

און פון יעדען אידישען עמיגראנטען שטראָם איז א טייל אויך גע־נאנגען נאָך קאנאדע, וואו די אידישע באפעלקערונג האָט צוליעב דער איינוואנדערונג געהאלטען אין איין וואקסען.

דער רעגיערונגס־צענזוס פון 1891 וויסט שוין צו פארצייכענען 6,414 אידען, כמעט דריי מאל אזוי פיעל אידען ווי מיט צען יאר פריהער. צען יאר שפעטער, אין ו"ם צענזוס פון 1901 ווערט שוין די צאָל אָנגענעבען אלס 16,401, און אין דער פאָלקס־צעהלונג פון דעם יאָר 1911 איז שוין די צאָל 75,681 אָדער 1,03 פּראָצענט פון דער גאנצער באפעלקערונג (74,564 האָבען אָנגענעבען זייער אָנגע־

די געפענגנישען, אין סיביר, אויף קאטאָרגע און צו דער תליה זענען די אלע פרייהייטס־קעמפער איבערגעגעבען געוואָרען, און די רעוואָלוציאנערען און פרייהייטס־קעמפער האָבען אפגעענטפערט מיט דעם, וואָס דעם ערשטען מערץ, 1881, איז הורך א רעוואָלוציאנערער באָמבע אויפגעריסען געוואָרען דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער. אָבער דורך דעם דינאמיט, געוואָרפען פון די רוסישע טעראָריסטען, איז נאָר געטויט געוואָרען איין צאר, אויפ'ן טראן איז דאן אריין זיין יורש, אלעקסאנדער דער דריטער, און וויעדער זענען די פאר־פאלגונגען אויף די רעוואָלוציאנערען באנייט געוואָרען, און אלס א צוגאָב איז די גאנצע אידישע "טשערטא" איבערגעגעבען געוואָרען צום ווילקיר פון די פאָנראָמען־משחיתים.

אונטער'ן אויסרייד אז די אידען זענען שולדיג אין דעם צאר'ס טויט, האָבען געהיימע און אָפענע ארגאניזאציעס געמאכט ארגאניזי־רען די פאָגראָמען אויף אידען, און אָנהויבענדיג זיך אין יעליזאוועט־גראד, קיעוו און אדעס, האָבען זיך די אידען־שחיטות שנעל פאר־שפרייט איבער אלע טיילען פון חוסלאנד, פוילען אריינגערעכענט, און וואָס די פאָגראָמען האָבען איבערגעלאָזט אינ'ם אידישען לעבען, האָט געמאכט אויף זיך צו פארניכטען אלעקסאנדער דעם דריטען'ס אינערען־מיניסטער, ניקאלאי פאוולאָוויטש איגנאטיעוו, וועלכער האָט געזאָגט צו באגרענצען אלץ מער די רעכטען פון די אידען. דורך זיינע אזוי גערופענע "צייטווייליגע באגרענצונגען". באראָוויבט און באָגזל'ט פון יעדער מעגליכקייט צום לעבען, אין שטענדיגער שרעק און ניט זיכערקייט. האָבען אידען אָנגעהויבען צו פארלאָזען הוס־לאנד, פוילען, ליטע, און אלע אנדערע פלעצער פונ'ם תחום המושב. הויפטזעכליך האָט זיך די דאָזיגע אויסוואנדערונג געצויגען נאָך אמעריקע, נאָך די פאראייניגטע שטאָטען, אָבער קליינע טיילען פון דעם דאָזיגען שטראם זענען אויך געגאנגען קיין קאנאדע, וועלכע זענען אלץ גרעסער געוואָרען מיט דעם וואָס קאנאדע האָט אָנ־געהויבען בכלל פאָפולערער צו ווערען אויף דער וועלט, און ווערען אויס "טעררא אינקאָגניטא".

די פאָגראָמען און די פארפאלגונגען אויף אידען אין רוסלאנד זענען מיט די יאָרען 1882—1881 ניט אָפגעשטעלט געוואָרען, אין

דאָס זיבעטע קאפיטעל

די אידישע איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע

די פּאָגראָמען און רדיפות אויף אידען אין רוסלאנד, — די אי־
דישע אויסוואנדערונג, — דער אנטיסעמיטיזם אין אי־
ראפּע. — דער וואוקס פון דער צאָל אידען אין קאנאדע, —
אידישע באשעפטיגונגען, — די געזעלשאפטליכע אויס־
ברייטונג, — אנטיסעמיטיזם אין קאנאדע: ראבילאירד;
דער דרייפוס פראָצעס, — דער קוויבעקער קאָנגרעס פון
דער קאטוילישער יוגענד, — דער "דיילי וויטנעס".

אין די אכציגער יאָרען פון דעם לעצטען יאָרהונדערט, האָט זיך דאָס גאנצע בילד פון מזרח־אייראפּיאישען אידענטום פול־
שטענדיג געביטען. אין רוסלאנד און אין אלע לענדערייען איבער וועלכע דער רוסישער אדלער האָט דאמאָלס געהערשט זענען פאָרגע־
קומען די שרעקליכסטע פּאָגראָמען אויף אידן, און חוץ די פיעלע בלוט־פארגיסונגען האָבען זיך אויף די אידישע קעפּ דאָרטען א שאָט
געטאָן א גאנצע רייע פון די אונמענשליכסטע פארפאָלגונגען, וואָס די טייפעלשע פאנטאזיעס פון די דאמאָלסדיגע צארישע באאמטע
האָבען נאָר געקענט אויסטראכטען. פּאָגראָמען, בלבולים, רעכטלאָ־
זיגקייט, דאָס אוועקרויבען די עלעמענטארסטע רעכטען, באגרע־
נצונגען אויף יעדען געביעט — דאָס איז דאָרטען געווען דער גורל פון די מיליאָנען אידן, פאר וועמען עס איז געבליבען נאָר איין
אויסוועג, אויסצואוואנדערען פון דעם לאנד, וואו אידישע לעבענס
זענען נעווארען הפקר, און וואו דער באָדען פון אונטער די פיס איז
זיי ארויסגעריסען געוואָרען.

רוסלאנד, די דאמאָלסטיגע רוסלאנד פון די זעלבסטהערשענדע צארען און זייערע דיענער, האָט גרויזאם פארפאָלגט די אלע עלע־
מענטען וועלכע האָבען געקענט פאר א פרייהייטליכע רוסלאנד. אין

קיין קאנאדע, וואו ער האָט זיך באזעצט אין וויקטאריא, פארטרע־ טענדיג די שטאדט אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאלאמביא אין די יאָרען 1871—1870, וועלכער איז אין די נאָוועמבער וואלען פון 1871 ערוועהלט געוואָרען אלס ליבעראלער פארטרעטער צום פערעראלען הויז.

דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן אין אָנהויב פון דעם יארהונדערט, און וועלכער האָט זיך געענדיגט זיענרייך מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג האָט דאָרום די קאנאדער אידען גע־ געבען אין די זיבעציגער יאָרען זייער ערשטען אידישען פארטרעטער אין פארלאמענט.

עס האָבען אויך אָרום יענער צייט אָנגעהויבען צו ענטשטעהן פיעלע ארגאניזאציעס ביי די קאנאדער אידען, אזוי איז אין 1848 — 1847 געגרינדעט געוואָרען אין מאָנטרעאל די "היברו פילאנטראפיק סאָסייטי", אָדער חברה עזרת אביוני ישראל, און אין 1863 די "יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי", פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער דאָרטיגער "באראן הירש אינסטי־ טוט", און וועלכע אין יאָר 1871 איז אין ענגלאנד ענטשטאנען די "אנגלא דזשואיש אסאסיאיישאן" א געזעלשאפט צו ארבייטען פאר אידישער עמאנסיפאציע און שטיצען אידען, זענען אויך געגרינדעט געוואָרען אפטיילונגען אין די ענגלישע קאלאָניעס, קאנאדע אריינגע־ רעכענט, וועלכער טאראנטער "ברענטש" איז געגרינדעט געוואָרען אין 1882, מיט מארק סעמיועל אלס פרעזידענט.

בריידערליכע ארגאניזאציעס און ליטעראריש פראיינען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין עטליכע אנדערע אידישע צענטרען, און ביז די אכציגער יאָרען איז דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע געפלאָ־ סען גאנץ רוהיג און נארמאל, לויט די ראמען פון יענער צייט. מיט די אכציגער יאָרען אָבער האָט זיך אָנגעהויבען די נייע אידישע אויס־ וואנדערונג אין לאנד, הויפטזעכליך פון רומעניען, רוסלאנד, פוילען און גאליציען, און דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע האָט דאן אי־ בערגעמישט א נייי בלאט אין איר ענטוויקלונג.

פונ׳ם כבוד אנצונעמען פאליטישע עמטער, ווי אין דער לעגיסלאטור א. ד. נ., דערפאר אבער האבען אנדערע אידען זיך ניט ענטזאגט פון דעם כבוד.

מאנטרעאל האט אויך ארום יענער צייט געהאט א אידישען פארטרעטער אינ׳ם ״סיטי קאונסיל״ אין דעם פערזאן פון שמואל בענדזשאמין, א אידיש־ענגלישע פאמיליע פון עטליכע בריידער, וועלכע האבען פאר א לענגערער צייט געלעבט אין קאנאדע, אבער וועלכע האבען זיך צום סוף פונ׳ם יארהונדערט צוריקגעקערט נאך ענגלאנד.

עדווין מאררים (געבוירען אין לאנדאן אין 1824, געשטארבען אין מאנטרעאל אין 1899) וועלכער איז אלס אינגעל אריבערגעקומען קיין קאנאדע, און דא געוואָרען א רייכער פוטערוואָרג סוחר, האט פארנומען עמטער ביי די ״פרי מיסאָנס״, זייענדיג אויך ״דעפיוטי גרענד מאסטער״ פאר׳ן מאנטרעאלער דיסטריקט.

זיגמונד מאהר (געבוירען אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, געשטארבען אין קוויבעק אין 1893), אן עלעקטרישער אינזשעניר, א גראדואירטער פונ׳ם ברעסלויער אוניווערזיטעט, איז געקומען קיין קאנאדע ארום דעם יאר 1871, און האט זיך באזעצט אין קוויבעק. ער איז געווען פון די ערשטע איינצופירען אין לאנד היידראָ־עלעקטריק, גרינדענדיג די ״קוויבעק און לעווי עלעקטריק קא.״, וועלכע האט עלעקטריזירט קוויבעק און אומגעגענד, באנוצענדיג פאר דעם צוועק די וואסערען פון ״מאנטמארענסי פאלס״, 12 מיל ווייט פון שטאדט, און פאר דעם דאָזיגען אויפטו איז ער שפעטער אפיציעל באדאנקט געוואָרען פון דער שטאדט־פארוואלטונג. ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער ״סיטי און דיסטריקט טעלעגראף קא״.

וען די פראָווינץ בריטיש קאלאמביא האט זיך אין 1871 אננעשלאסען אין דער ״דאמיניאן אף קענעדע״ און געשיקט אירע פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט, איז צוויישען דער ערשטער גרופע פארטרעטער פון דער פאסיפישער פראָווינץ אויך געווען דער איד הענרי נייטען דזשוניאר פון וויקטאריא, ב. ק.

הענרי נייטען איז געווען א געבוירענער פון לאנדאן, ענגלאנד און נאך זיין ענדיגען דעם לאנדאנער אוניווערזיטעט איז ער געקומען

אין 1852 האָט רעווערענד דע סאלא חתונה געהאט מיט אסתר דזשאָזעף, די אינגסטע טאכטער פון הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, און נאָך זיין טויט איז זיין עלצטער זון רעוו. מעלדאלא דע סאלא באשטימט געוואָרען אלס זיין נאכפאָלגער, אלס רב פון דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער שול.

א פּראָפעסאר שטעלע צו יענער צייט האָט אויך פארנומען דר. אהרן הארט דייוויד, געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1817, און וועל־כער איז אויך פיעל מאל געוועזען פּרעזידענט פון דער "שארית ישראל" שול.

א זון פון שמואל דייוויד און אייניקל פון לאזארוס דייוויד איז ער ערצויגען געוואָרען צוערשט אין א מאָנטרעאלער שול, און אין א שול אין נאָרטהעמפּטאן, מאַסאטשוסעטס, איז ער שפּעטער אָפּגעפאָרען אינ'ם עדינבורגער אוניווערזיטעט צו פארפאָלקאָמען זיך אין דער מעדיצין, גראדואירענדיג פון דאָרטען אין 1835. ער איז דאן צוריקגעקומען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט באקומען א גרויסע מעדיצינישע פּראקטיק, און האָט אויך אָנגעהאלטען די פּראָפעסאר שטעלע פון פּראקטישער מעדיצין, אין דער מעדיצינישער אפטיילונג פון "בישאפ'ס קאלעדזש", פון וועלכער ער איז אויך געוועזען דער "דיען".

צוזאמען מיט זיין מעדיצינישער קאפעדרע איז ער אויך געווען טעטיג אין פיעלע וויסענשאפטליכע און מעדיצינישע געזעלשאפטען, אמעריקאנישע און קאנאדישע, און האָט אויך געדיענט אלס מיליטער־רישער דאָקטאר, זייענדיג אָנגעשלאָסען אין א מאָנטרעאלער רעגי־מענט, און אלס דאָקטאר האָט ער זיך אויך אקטיוו באטייליגט אין דער ארמיי, ווען עס זענען אין 1866 פּאָרגעקומען די פּיניען־אָנ־פאלען, דיענענדיג דאן אלס דאָקטאר אין דער "האטשיליעגע לייט אינפענטרי". ער איז געשטארבען אין 1882.

יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האָט אויפגעטון אזוי פיעל פאר קאנאדע דורך דער אויסבויאונג פון באן און טעלעגראפען־לינייעס, אין די גרינהונג פון עטליכע בענק־הייזער, האָט זיך עטליכע מאל ענטזאגט

פרומען שטייגער, מיט א צוגעדעקטען קאָפּ, זייענדיג אן ענגלישער אונטערטאָן, איז ער שפּעטער באדאנקט געוואָרען פון דער ענגלישער רעגיערונג פאר דער דאָזיגער טאט.

נאָך זייענדיג אין לאָנדאָן האָט ער ארויסגעגעבען א זשורנאל "קול יעקב", און אויך דאָ אין קאנאדע האָט ער פאַרגעזעצט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, ארויסגעבענדיג אין 1848 אן אפּהאנדלונג וועגען "די איידען אין פּערסיען". שפּעטער האָט ער פארעפענטליכט ארבייטען איבער "זאָאָלאָגיע אין דער ביבל", "מאזאאישע קאסמאגראפיע", "א קאָמענטאר איבער שמואל הנגיד'ס מבוא התלמוד", "סאניטארישע אינסטיטוציעס בייַ איידען", "בהמות טמאות", און פיעלע פון זיינע ווערק זענען אויך ערשיענען איבערזעצט אין עטליכע שפּראכען.

אין 1854 איז אויך ערשיענען "א אידישער קאלענדאר פאר פופציג יאָר", מיט אן אפּהאנדלונג וועגען דעם אידישען לוח, צוזאמענגעשטעלט פון אים בשותפות מיט דושאק דזשיי, לייאנס, רב פון דער "שארית ישראל" שול אין ניו יארק, דער קאלענדאר, וועלכער איז ערשיענען אין מאָנטרעאל, האָט אויך פיעלע אינפאָרמאציעס וועגען די אידישען שולען און חברות, וועלכע האָבען צו יענער צייט עקזיסטירט אין דרום, און צפון אמעריקע. ער האָט אויך געשריבען וועגען מעדיצינישע פראגען אין שייכות מיט די אידישע דינים, אידיש־היסטארישע טעמעס וווי "שבתי צבי" און איבער דער העברייאישער און אראמייאישער שפּראך.

זייענדיג פאראינטערעסירט אין וויסענשאפט, איז ער ענג פארבונדען געווען מיט דער "נייטשורעל היסטארי סאסייטי", אי אלס מיטגליעד און אי אלס פרעזידענט, ווי אויך מיט א רייע אנדערע וויסענשאפטליכע און ליטעראַרישע געזעלשאפטען.

נאָך אין די לעצטע יאָרען פון זיין לעבען האָט ער באוויזען צו פארעפענטליכען ארבייטען איבער "יהודה אלחרזי און דער תחכמוני", "סעדיה גאון און זיין לעבען", זייענדיג אקטיוו ביז די לעצטע טעג, וען ער איז געשטארבען אין ניו יארק דעם 5־טען יוני, 1882, וואוהין ער איז געפאָרען אויף א קורצען באזוך צו זיין שוועסטער, און קומענדיג צו קבר ישראל אין מאָנטרעאל.

אויך מיט ליטעראַרישע אַרבייטען, פּאַר וועלכען ער איז באַערט געוואָרען פון דעם אוניווערזיטעט מיט'ן טיטעל ל. ל. ד. (אין 1858), זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע, וועמען אזא כבוד איז צוגעטיילט געוואָרען.

אין זיין צייט איז רעווערענד דע סאלא באטראכט געוואָרען אלס א וויכטיגער זייל פון'ם ארטאדאקסישען אידענטום אין קאנאדע און

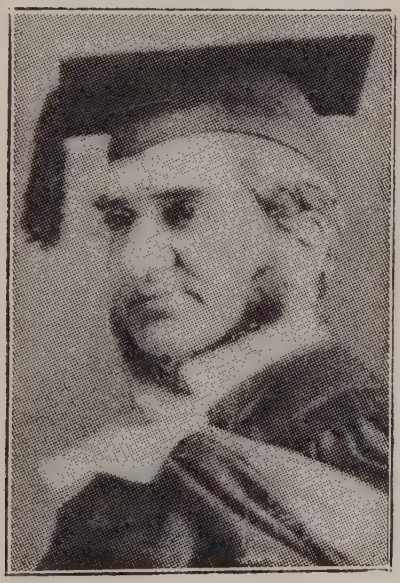

רעוו. אברהם דע סאַלא
(1825 — 1882)

אין אמעריקע, און א געגנער פון רעפארם־אידענטום. אין 1872 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פון'ם אמעריקאנער פּרעזידענט נענראל גרענט, צו עפענען דעם וואשינגטאנער קאָנגרעס, מיט א צערעמאָניע און תפלה וועלכע ער האָט דורכגעפירט אויפ'ן אידישען

הויפטזעכליך קאָנצענטרירט ארום דער שול, און ענליכע ארגאניזא־ציעס. אינ׳ם עקאָנאָמישען לעבען האָבען זיי געהערט צום הענדלער־קלאס, אי אלס באדייטענדע סוחרים, אָדער אלס פערדלער. פיעלע פון די אידען זענען אויך געווען צווישען די רייכע פון לאנד, און אנ־דערע האָבען אויך פארנומען באדייטענדע ציווילע און רעגיערונגס־שטעלעס.

די ״שארית ישראל קאָנגרעגיישאן״, אלס די עלצטע שול, איז אויך פאר א צייט כמעט פאר׳ן גאנצען יאָרהונדערט געבליבען די באַ־דייטענדסטע אין לאנד, און נאכדעם ווי רעווי. יעקב רפאל קאָהען האָט אויפגענעבען די דאָרטיגע רבנות־שטעלע, איז די דאָזיגע שטעלע פארנומען געוואָרען צו פארשיידענע צייטען פון די חזנים ר. דע לארא, מ. ליוואי, יצחק וועלענטיין, און רעווערענד דוד פיזא, וועל־כער האָט פארנומען די דאָזיגע שטעלע אין די יאָרען 46—1840, שפעטער אָננעמענדיג א רבנות־שטעלע אין לאָנדאָן, ענגלאנד, און אין יענעם יאָר (1846) איז אלס רב פון דער שפאניש־פאָרטוגעזישער שול ערוועהלט געוואָרען רעווערענד אברהם דע סאלא, א מיטגליעד פון א שפאניש־אידישער פאמיליע און פון גרויסען יחוס, און וועלכער איז אויך געווען א וויכטיגער אריענטאליסט געלערנטער אין זיין צייט.

געבוירען אין לאָנדאָן, ענגלאנד, דעם 18־טען סעפטעמבער. 1825, א זון פון דוד אהרן דע סאלא, רב ביי די לאָנדאָנער פארטו־געזישע אידען, און זייענדיג דורך דער מוטערס צד אן אייניקעל פון דר. הפאל מעלדאלא, הויפט רבי פון ענגלאנד, האָט ער צו זיין יחוס געהאט א קייט פון צוועלף דורות רבנים. ער האָט באקומען אן אל־זייטיגע ערציהונג און בילדונג, ספעציאליזירענדיג זיך אין טעאלאגיע און אין אריענטאליסש לערען, און קומענדיג פון ענגלאנד אין 1847, צו פארנעמען די רבנות שטעלע, איז ער יארען שפעטער(אין 1853) אויך באשטימט געוואָרען אלס פראָפעסאָר פון העברייאיש און אריענטאליסש ליטעראטור אין דעם מעקגיל אוניווערזיטעט, אָנ־האלטענדיג די פראָפעסאר שטעלע ביז צו דער ענד פון זיין לעבען אין 1882, אויפטוענדיג פיעלעס אין דער צייט פאר׳ דער ענטוויקלונג פון דעם אוניווערזיטעט, און אפגעבענדיג זיך צו דערזעלבער צייט

וואוקס פון דער באפעלקערונג איז אויך די עקזיסטענץ פון דער ״קאָנגרעגיישאן״ געוואָרען א פארצווייגטערע. אין 1874 האָט שוין די שול געהאט איר אייגען הויז אויף ריטשמאנד גאס, און זי האָט פונקציאנירט מיט לואים סעמיועל אלס פרעזידענט. זי האָט אויך אין גיכען אָנגעשטעלט א שטענדיגען חזן (דער ערשטער חזן איז געווען מר. פיליפס) וועלכער פלענט אויך האלטען פון צייט צו צייט ״סוירמאָנס״ און אין די נייניציגער יאָרען איז אויך אָנגעשטעלט געוואָרען א ״ראביי״ דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט אייניגעפירט דעם ענגלישען נוסח התפלה אין דער שול.

אידען האָבען געוואוינט אין קוויבעק זייט דער ענגלישער אקופאציע, און אין די פופציגער יאָרען פון 19־טען יאָרהונדערט איז דאָרטען אויך געגרינדעט געוואָרען א שול, די פערטע אין לאנד.

די ענטדעקונג פון גאָלד אין בריטיש־קאָלאָמביא, אינ׳ם יאָר 1857, וואָס האָט צוגעצויגען אהין א גרויסע צאָל מענשען, האָט אויך געהאט אירע אידישע גאָלד־זוכער, און אזוי איז ענטשטאנען און געשאפען געוואָרען א אידישע קהלה אין ווִיקטאריא, וואו א שול איז אויסגעבויט געוואָרען אין 1862. די צווייטע העלפט פון׳ם יאָרהונדערט האָט אויך צוגעזעהן די ענטשטעהונג פון אידישע קהלות אין האמילטאן, האליפאקס, אטאוואַ, ווינניפעג, און א רייע אנדערע שטעדט. אין יאָר 1862 איז שוין אין טאראנטא געווען א באדייטענדע צאָל אידען, אזוי אז אין יענעם יאָר איז געגרינדעט געוואָרען נאָך א ״קאָנגרעגיישאן״, די ״נואל צדק״ שול, מיט ה׳ אלבערט, אלס איר ערשטען פרעזידענט. געגרינדעט איז זי געוואָרען אין גאנצען מיט אכט מיטגלידער, און ניט קיין קלייניע ראָלייע האָט דערביי געשפילט דאָס וואָס אירע גרינדער זענען געווען פרומע אידען פון מזרח־אייראפע, פאר וועמען דאָס גאנצע ״ענגלישקייט״ פון דער ״האלי בלאָסאָם״ איז געווען טיילווייז פרעמד אין יערען הינזיכט.

אין דער צווייטער העלפט פון׳ם נייניצענטען יאָרהונדערט האָבען די פארשיידענע קאנאדער שטעדט געלעבט עטליכע טויזענד אידישע נפשות, וועמענס גאנצעם געזעלשאפטליך לעבען האָט זיך

וואָס זאָל צופריעדענשטעלען ביידע טיילען, אָבער פון דער זאך איז גאָר ניט געווארען. דעם 21-טען אקטאבער, 1885, האָט דער פּרעזידענט, דושאָהן עדוואַרד מאָס, הירּ מאָס׳ס א זון, געלענט דעם גרונדשטיין פאר דער שול אויף מעקגיל קאָלעדזש עוועניו, און מען האָט דער שול א נאָמען געגעבען—״שער השמים״.

אין דער ערשטער העלפט פון׳ם נייַנצענטען יאָרהונדערט האָבען זיך אידען אויך אָנגעהויבען צו באזעצען אין אנטאריא, און ארום דעם יאָר 1845 איז שוין געווען אין טאראנטא א צאָל אידען, וועלכע האָבען געזוכט צו אייַנאָרדנען פאר זיך א שול. די ערשטע עטלעכע יאָר איז עס אָבער צוגעגאַנגען שוואָר, ווייל די אידען, מערסטענס פּערלער און העגדלער פלעגען גאָנצע וואָכען זיין ווייט פון שטאָדט און צושפּרייט איבער דעם ארומיגען ישוב. אָבער אין 1852 איז ענדליך געלונגען צו קויפען א בית עלמין און צו גרינדען די ״האָלי בלאָסאָם״ שול, מיט א מיטגליעדערשאפט פון ארום פופציג מענשען איינגעפינענדיג זיך צוערשט אויף ריטשמאנד און ווילטאריא, און שפּעטער כייט׳ן וואוקס און אויסברייטונג פון טאָראָנטא בכלל, איבערציהענדיג זיך מיט יאָרען שפּעטער אויף באָנד גאס (דער גרונדשטיין פאר דער יעצטיגער שול איז געלענט געווארען אין 1896). אין נעגענוואַרט צו די ערשטע צוויי שולען אין מאָנטרעאל, איז די נייע שול אין טאראנטא מערסטענס באשטאנען פון אן ענגליש־אידישען עלעמענט, ווי מארק סעמיועל, לואיס סעמיועל, אלעקסאנדער מילער און אנדערע, און דאָס האָט געבראכט דערצו, אז אנשטאָט עס זאָל זיין א שטרענג ארטאָדאָקסישע שול, זענען דאָרטען איינגעפירט געווארען ענגלישע ״סוירוויסעס״ און ״סוירמאָנס״, און דער נוסח התפלה איז פארקירצט געווארען, אזוי אז די האָט זיך מיט יאָרען שפּעטער פארוואנדעלט אין א רעפאָרם טעמפּעל, נעפּינענדיג זיך אין נאָענטע באציהונגען מיט דער גאנצער רעפאָרם־באוועגונג אין אמעריקע, וועמענס גייסטיגער צענטער עס איז די ראבינער־שול פון סינסינעטי, אהייא.

צוערשט האָט די שול מיט גרויס שוועריגקייטען געקעמפט האָבען א מנין, און דאָס נאָר שבתים און די יום טובים, אָבער מיט׳ן

דעם 17־טען סעפטעמבער, 1922 (כ״ד אלול, תרפ״ב) איז זייער יעצטיגע נייע שול ערעפענט געוואָרען, און לכבוד דעם, האָבען זיי פארעפענטלייכט א קלייניע בראשורע, וואו עס ווערט אויך איבערגענגעבען די געשיכטע פון דער דאָזיגער צווייטער שול אין קאנאדע, און זייער געשיכטע־שרייבער האָט דאָרטען פאָלגענדעס צו דערצאָלען:

״עס איז אויסגעוואקסען אן איינפלוסרייכע קאָלאָניע פון אידען, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, דייטשלאנד און פוילען, פאר וועמען די ספרדישע רימואלען זענען געווען פרעמד, עס איז דארום ענטשטאנען די נויטיגקייט פאר א געבעט־הויז לויט׳ן אשכנזישען נוסח. אין 1846 איז באוויליגט געוואָרען א טשארטער, און פאר א צייט איז דער מנין געווען אין א צייטווייליגען פלאץ. דעם 12־טען סעפטעמבער, 1858, איז פארגעקומען א פארזאמלונג, און מען האָט אפגעלירט פאר א פאנד צו בויען א שול. דער עכטוזיאזם איז געווען גרויס, און הוד און עדוואָרד מאָס האָבען יעדער בייגעשטייערט צו פינף הונדערט דאָלאר. דרייי וואָכען שפעטער האָט דער קאָמיטעט באריכטעט, אז זיי האָבען שוין דעם פלאץ און אז אלץ פלענער זענען פארטיג, דאָס לאנד האָט געזאָלט קאָסטען 275 פונט. דעם 12־טען יולי, 1859 איז דער ווינקעל־שטיין געלעגט געוואָרען, און דער כבוד צו לעגען אים איז צוגעטיילט געוואָרען צו הוד מאָס.

די ערשטע בעאמטע פון דער שול זענען געווען, מר. אלעגדאָרף פארזיצענדער, עדוואָרד היימס קאסירער, און א. האָפנונג ערען־סעקרעטאר. די גרינדער האָבען שטארק שטאלצירט מיט דעם וואָס זיי זענען געווען די ערשטע צו בויען אן אשכנזישע שול אין דער בריטישער צפון־אמעריקע, א זאך פאר וועלכען עס איז געקומען א גרויסען דאנק דער מאָס פאמיליע.

די ״קאָנגרעגיישאן״ איז שטארק געוואקסען צוזאמען מיט׳ן גאנצען וואוקס פון דער אידישער באפעלקערונג אין מאָנטרעאל, אזוי אז דער פלאץ איז געוואָרען צו קליין. די שפאניש־פּארטוגעזישע שול האָט זיך צו יענער צייט מיט אונז געוואָלט פאראייניגען, כדי מען זאָל אויסבויען א גרעסערע פאראייניגטע שול, מיט א נוסח התפלה

נרופע אריין די ענטפערס וועגען מלוכה־אנגעהעריקייט. אדער בורטס־לאנד, אין דעם צענזוס אבער טרעפען מיר שוין אויך 125 אידען, וועלכע האבען זיך אנגענעבען ניט נאר אלס אידען לויט דער רעליגיע, נאר אויך אלס אידען לויט דער נאציאנאליטעט.

אין די קומענדע צען יאר איז וויכטער די אידישע באפעלקערונג געוואקסען און איז מער ווי פארטאפעלט געוואקסען. אין דעם צענזוס פון 1881 געפינען מיר שוין אין דער גרופע פון דער אידישער רעליגיע 2,393, און 667 אידען האבען אויך אנגענעבען זייער אידישע נאציאנאליטעט. אידען געפינט מען שוין צו יענער צייט אין כמעט יעדען דיסטריקט פון דער גרויסער און ברייטער "דאמיניאן". לויט דעם ווי דער באטרעפענדער צענזוס אינפארמירט, זענען די אידען אין יענער צייט צוטיילט געווען צווישען די פאלגענדע פראווינצען: נאווא סקאשיא 19; ניו בראנזוויק 55; קוויבעק 989; אנטאריא 1,193; מאניטאבא 33 און בריטיש קאלומביא 104.

די צאל אידען אין קאנאדע איז אלזא לאנגזאם געוואקסען. אין זיך פארגרעסערט, אזוי אז נאך אין די פערציגער יארען פונ'ם נייונצענטען יארהונדערט, איז שוין אין מאנטרעאל געווען א צאל אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, ענגלאנד, און פוילען. וועלכע האבען ניט געוואלט מתפלל זיין צוזאמען מיט די ספרדישע אידען פון דער "שארית ישראל" שול וועלענדיג דאוונען לויט זייער אייגענעם נוסח — נוסח אשכנז, און אין יאר 1846 האבען זיי זיך דארום אינקארפארירט אלס "די קאנגרעגיישאן פון ענגלישע, דיימשע און פוילישע אידען" (די יעצטיגע "שער השמים" שול אין וועסטמאונט, מאנטרעאל). פאר צוועלף יאר צייט האבען זיי געהאט א באזונדערען מנין אין א געדונגענעם צימער, אבער אין 1858 האבען זיי באשלאסען צו בויען אן אייגענע שול, אן אונטערנעמונג אין וועלכער די "שארית ישראל" שול האט זיי פיעל מיטגעהאלפען. זיי האבען געשאפען א פאנד, צו וועלכען די צוויי ברידער, אידען פון ענגלאנד, הוד און עדווארד מאס, האבען בייגעשטייערט גרעסערע סומען, און אויסגעבויט א שול אויף סט. קאנסטענט גאס (די יעצטיגע קעדזשר גאס) מיט 150 זיץ־פלעצער פאר מענער, און א פרויען־גאלעריע מיט פופציג פלעצער.

לויט דעם באטרעפענדען צענזוס איז דאמאלס די באפעלקערונג אין אויבער און נידער קאנאדע באשטאנען פון 1,842,265 נפשות, פון זיי זענען אין נידער־קאנאדע (קוויבעק) געווען 248 אידען, אין אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) 103, א סך הכל פון 351 אידען, וועלכע האבען געוואוינט אין די פאלגענדע שטעדט און דיסטריקטען:

אויבער־קאנאדע: קינגסטאן 2, סטארינגטאן 5, וואלדינג־העם 7, אקסבריזש 1, דאמפריעס נאָרט 3, גאלט 3, טאראלד 1, טאראנטא און אומגעגענד 77, האמילטאן 4.

נידער־קאנאדע: דער דארף סט. דזשאהן 5, דע ראזיער 6, טהרי ריוועדס און אומגעגענד 15, סט. זעפירען 1, מאנטרעאל 181, קוויבעק 40.

אין די קומענדע צען יאר איז די צאל אידען כמעט ווי פאר־דרייפאכט געוואקסען, און דער רעגיערונגס צענזוס פון 1861 גיט שוין אן אלס די צאל אידען 1,186, פון וועלכע 572 האבען זיך געפונען אין נידער־קאנאדע, און 614 אין אויבער־קאנאדע. א גרעסערע צאל אידען האבען דאמאלס געוואוינט אין פאלגענדע פלעצער: מאנטרעאל 403; קוויבעק 110; טהרי ריוועדס 14; האמילטאן 77; טאראנטא 153; לאנדאן 3; קינגסטאן 5; אטאווא 4.

צווישען דעם צענזוס און דעם קומענדען יאר 1871, האט קאנאדע דורכגעמאכט א וויכטיגע פעריאדע. אין 1867 איז געשאפען געוואָרען די פאראייניגטע "דאמיניאן אף קאנאדע", אבער אין די צען יאר איז ניט נאר די צאל אידען ניט געוואקסען, נאר פארקערט, נאך זיך אויך עטוואס פארקלענערט. אזוי גיט אן דער צענזוס פון 1871 די צאל אידען אלס 1,115, צוטיילט לויט די באזונדערע פראָווינצען ווי פאלגט:

אנטאריא 518; קוויבעק 549; ניו בראָנזוויק 48; (די פערטע דאמאלסדיגע פראָווינץ נאָוואָ סקאשיא, האט צו יענער צייט קיין איין אידישען איינוואוינער ניט געהאט).

אלס אידען ווערען געוועהנליך אין די קאנאדער צענזוסען באַ־צייכענט די יעניגע וועלכע גיבען זיך אן אלס אנגעהעריגע צו דער אי־דישער רעליגיע, פארקערט וויעדער געהען אין דער נאציאנאליטעטען־

האָבען די אידען אין מערב־אייראפּא באקומען גלייכבארעכטיגונג אין אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד און עסטרייך, פון דער צווייטער זייט אָבער זענען אָפּגעשוואכט געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס זייערע, און אויך א דאנק דער טיילווייזער רעאקציע, וועלכע איז אריינגעטרעטען ארום דער צווייטער העלפט פון י׳ם יארהונדערט, האָט זיך דאהום אָנגעהויבען א גרויסע אויסוואנדערונג צו דער נייער וועלט — די פאראייניגטע שטאָטען און קאנאדע.

אויב אין די ערשטע 80—70 יאָר פון י׳ם אידיש־קאנאדישען ישוב, איז די איינוואנדערונג געווען מערסטענס א ספרדיש־פּארטיגעזישע, און זיך קאָנצענטרירט הויפּטזעכליך ארום און אין מאָנטרעאל, איז אָבער דער נייער אידישער עמיגראנטען־שטראָם, וועלכער איז מערסטענס געקומען פון דייטשלאנד, עסטרייך, ענגלאנד, אין פּויל׳ן, באשטאנען פון אן אשכנזישען עלעמענט, און ניט נאָר איז דער דאָזיגער שטראָם געגאנגען נאָך מאָנטרעאל אליין, נאָר ער איז אויך אריינגעהונגען אין די פּארשיידענע קאנאדער ווינקלען, געהענדיג האנט אין האנט מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין לאנד.

די ערשטע קאנאדער צענזוסען, געמאכט אינ׳ם אָנהויב פון׳ם נייצענטען יארהונדערט, וי אין נידער־קאנאדע און אי אין אויבער־קאנאדע רעדען בכלל וועגען א וויסער באפעלקערונג אין אונטערשייד צו דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג, אזוי אז מען קען ניט וויסען דעם פּלאץ וואָס די אידישע גרופּע האָט צו יענער צייט פּארנומען אינ׳ם לעבען. אזוי איז אויך מיט די סטאטיסטישע דאטען וועגען דער איינוואנדערונג, וועלכע זענען מערסטענס וועגען דער צאָל איינוואנדערונג בכלל אין יענער צייט, אזוי אז מען קען ניט וויסען גענוי די צאָל פון אידישע איינוואנדערער, אָבער זיכער איז אז מערערע אידישע פּאסיליעס האָבען דאן איינגעוואנדערט. אָבער די רעגיערונגס־צענזוסען, אָנהויבענדיג פון׳ם יאָר 1851-2, טיילען שוין אויס די אידישע רעליגיע אין א באזונדער קאטעגאָריע, און פון דאמאָלס אָן קענען מיר באקומען א גענוי בילד וועגען דער צאָל אידען אין קאנאדע און זייער וואוקס, שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע רעגירונגס־ציפערען.

דאָס זעקסטע קאפּיטל

די אינוואַנדערונג פון אַן אשכנזי־שען עלעמענט

דער נייער אידישער עמיגראנטן שטראם. — דער אשכנזישער עלעמענט גרינדעט א שול פאר זיך. — די ״קאַנגרעגיישאן״ פון ענגלישע, פוילישע און דייטשע אידן. — די ערשטע אידישע ״קאַנגרעגיישאן״ אין טאראנטא. — די קהלות אין קוויבעק, ווינקטאריא און אנדערע שטעדט, — רעווערענד אברהם דע סאלא, — אידען באקליידן פיעלע עפענטליכע עמטער, — די ״יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״, — די ״אנגלא־דזשואיש אסאסיאיישאן״.

פאר א גאנצער רייע פון יאָרן (ביז די פערציגער יאָרן פון׳ם נייניצענטן יארהונדערט), איז די ספרדישׂ־פאָרטוגעזישע שול ״שארית ישראל״ געווען די איינציגע ארגאניזירטע קהלה ביי די קאנאדער אידן, אָבער מיט דעם אָנהויב פון א פארגרעסערטער אשכנזישער איינוואנדערונג, וועלכע האָט אָנגעהויבן ארויסצוקומען אין לאנד פון אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד, ענגלאנד, די ענגלישע קאָלאָניעס, און אנדערע מלוכות, האָט זיך דאָס אידישע לעבן אויך אָנגעהויבן אויסצובריטערן, אויסצושפּרייטן אויך אויסער דער פּראָווינץ קוויבעק, און די צאָל אידישע קהלות האָט אָנגעהויבן פאר־גרעסערט צו ווערן אי אין צאָל, און אי אין זייער באדייטונג.

פון דעם ערשטן אָנהויב פון אן ארגאניזירטן אידישן ישוב, פון דער ספרדישׂ־פאָרטוגעזישער קהלה, איז דורך דער נייער אויס־וואנדערונג, דאָס אידישע לעבן אין קאנאדע איבערגעאנגען צו א נייער פעריאָדע אין איר געשיכטע, צו דער פעריאָדע פון אויסברייטונג און פארשטארקונג.

דער נייניצענטער יארהונדערט האָט געבראכט מיט זיך פאר׳ן אידישן לעבן אין אידאפא צוויי נייע ערשיינונגען. פון איין זייט

טיאישקייט און אין איבערטרעטען זיין ריכטערלעכע אויטאריטעט, און אז אין ענגליכע פראצעסען זאל ער האבען ארויסגעגעבען פאר־שיידענע אורטיילען.

א בריטע אגיטאציע איז אנגעפירט געוואָרען, אזוי אז די "אסעמבלי" האט געפונען פאר נויטיג צו באשטימען אן אונטערזוכונגס־קאמיסיע, און די לעצטע האט נאך א ענויער אונטערזוכונג רעקאמענדירט, אז ריכטער באוען זאל זיין פאַרזיכטיגער מיט זיינע אורטיילען, איינגעפינענדיג אז עס איז דאָ גענוג פלאץ פאר באשולדיגונגען געגען אים.

ריכטער באוען האט וויזט אויס זיך געפונען געטראפען פון דעם באשלוס, און עטליכע יאָר שפעטער האט ער רעזיגנירט פון זיין ריכטער־אמט.

אידישע פראצעסען און קלאגעס זענען ניט געווען קיין זעלטענהייט אין יענער פעריאָדע. חוץ דעם פראצעס געגען דוד סיילסבי פרענקס, וועגען וועלכען מיר האבען שוין גערעדט אין דעם דריטען קאפיטעל, דערמאָנט אויך דער קאנאדער היסטאריקער, וויליאם קינגספארד אין זיין קאנאדער געשיכטע וועגען אן עלטליכער קרי־גערי צווישען א פראנצויז לאפעליע און א איד סאלאמאן (באנד 5, זייט 254), און אין בריטישען מוזעאום געפינט זיך אויך א קאפיע פון אן אפיעל פון עלזיער ליוואי פון מאָנטרעאל געגען דניאל ראַ־בערטסאן, ראָבערט בוירטאן און די מיליטערישע אויטאריטעטען ("רעפארט אן קענעדיען ארכיוועס" — 1881).

האָט מיר געראטען אנצושלִיסען זיך אין די וואלונטירן, און צו מאַכען די אויבונגען דריי מאָל א וואָך, אָבער דעם ראט האָט ער מיר נעגעבען, וועו איך בין געווען קראנק, און זיך ניט געקענט באנוצען מיט דער געלעגנהייט. מען האָט מיר לעצטענס אויך מודיע געווען, אז איך בין א ניט־נעווינשטער, ווייל איך בין א איד, דאָך האָב איך אייך צוגעשיקט א צאָל נעמען פון דער מיליץ, וועלכע זענען ווילִיג צו דינען מיט מיר צוזאמען.''

דער סוף פון דער אפערע ווייזט אויס צו האָבען זיך געענדיגט אן רעזולטאטען, דער מעמאראנדום וועגען דעם, קען זיין, איז פאַרלוירען געוואָרען (אפשר בכיון) צוויישען די פארשיעדענע רעגיערונגספאפיערען. ראבִי חושלִיום פריים, וועלכער האָט געשריבען וועגען דעם אין דעם 23־טען באנד פון די ''פובלִיקאציעס פון דער א. א. ה. ג.'' שרייבט האָרטען, אז ער האָט אונטערזוכט די רעקאָרדען וועגען די פארשיעדענע עמטער, אויסגעטיילט אין די יאָרען 1840־1811, אָבער ער האָט ניט געפונען דעם נאָמען בנימין האָרט צווישען זיי.

חוץ די צוויי עפיזאָדען מיט יחזקאל און בנימין האָרט, איז נאָך פאַרגעקומען א דריטע פאסיזונג, אויך פון אלעמיינער וויכטיגקייט, ביי וועלכער א מיטגלִיעד פון דער האָרט פאמיליע האָט געשפיעלט די הויפט־ראָלִיע.

אדאלפוס מרדכי האָרט, א יוריסט אין קוויבעק, (יחזקאל האָרט'ס א זון, און דער פארפאסער פון א געשיכטע פון דעם מיסיסיפי טאל) האָט נאָך אלס סטודענט אָנגעקלאָגט א דאָרטיגען ריכטער באוען, אז די מערסטע אורטיילען וואָס דער ריכטער גיט אויס זענען אומגערעכט, באווייזענדיג עס דורך פיעלע פון די פראָצעסען, וועלכע זענען פאָרגעקומען פאר'ן באטרעפענדען ריכטער, אז די אורטיילען זענען געווען אונגעזעצלִיכע, און אז פריינט פונ'ם ריכטער פלעגען שטענדיג באקומען גינסטיגע אורטיילען. די זאך האָט אָנגעהויבען אהויסצורופען צו זיך א ברייטען געזעלשאפטלִיכען אינטערעס, אין מיט דער הילף פון פריינט האָט ער צוגעשטעלט צו דער ''אסעמבלִי'' א שריפט (יאנואר 7, 1836) אָנקלאָגענדיג ריכטער באוען אין פאר־

מעמאריאליסט דערמאנען אייער עקסעלענץ, אז ערשט ניט לאנג צוריק איז מר. יצחק פינעאס דערהויבען געווארען צו "אינספיין" אין דער דיוויזיע אונטער קאָ. קאפען, אבוואל ער איז פון דערזעלבער רעגיע ווי אייער בריף־שרייבער.

אויב קאלאנעל קאפען האט רעקאמענדירט געגען מיר, האט ער עס דארום געטון צוליעב א פריוואטע אורזאכע געגען דעם בריף־שרייבער.

אייער מעמאריאליסט פארלאנגענדיג די דאזיגע שטעלע, ווערט נאר באוועגט דורך דער איבערגעבענהייט און לאיאליטעט צו שטיצען די זאך פון זיין קעניג און לאנד, און וואס עס מעג זיין אייער עקסעלענצ'ס פארגעניגען, אייער מעמאריאליסט ווערט זיך פילען באפרידיגט האבענדיג אויסגעדריקט דעם אמת פאר אייער עקסעלענץ.

און אייער מעמאריאליסט ווערט שטענדיג בעטען, **בנימין הארט**, טהרי ריוועדס, אויגוסט 26, 1812."

דער בייגעלענטער סערטיפיקאט (אין פראנצויזיש) לעזט זיך אזן, "מיר די אונטערצייכענער באשטעטיגען, אז מיר האבען ניט קיין אויסזעצונג צו דיענען אין דער ארמיי צוזאמען מיט הער בנימין הארט, אי אלס אפיציער אדער אויף אן אנדער אופן", און איז אונטערגעשריבען פון זיבען און פערציג פערזאן, פראנצויזען און ענגלענדער.

אויף די דאזיגע פעטיציעס האט בנימין הארט דערהאלטען דעם 23־טען סעפטעמבער, 1812, אן ענטפער פון ג'נעווערנאר, אז דער זאך ווערט געגעבען ווערען די נויטיגע אויפמערקזאמקייט, און אז מען ווערט אים מיטטיילען דעם באשלוס עטליכע טעג שפעטער, דעם 29־טען סעפטעמבער, האט בנימין הארט געענטפערט אויף דעם, שרייבענדיג צום גענווערנאר צווישען אנדערעם :

"אייער עקסעלענץ ווייסט גאנץ גוט, אז וואלט איך ניט פארדינט דורך אויסצייכנונג די שטעלע, וואלט איך זיך אנגעשלאסען אלס געווען הנליכער וואלונטיר אידער צו פארלאנגען אן אפיציער־אמט אבער אזוי ווי איך בין א זעהר לאיאלער אונטערטאן, זוך איך דארום אן אמט. איך בין אינפארמירט געווארען, אייער עקסעלענץ, פון עטליכע מיליציאנער, אז קאלאנעל קאפען האט באמערקט אז ער

"צו זיין עקסעלענץ, סער דושאַרדוש פרעוואסט, באראנעט, קא־פיטאן־גענעראל, הויפט גאַווערנאָר איבער די פראָווינצען נידער און אויבער קאנאדע, נאָווא סקאָשיא, ניו בראנזוויק . . . . א. א. וו. !

מעג עס גענעלען אייער עקסעלענץ.

אייער מעמאריאליסט, כאַטש אונטער'ן אייגדרוק, אז עס בלייבט וועניג צייט אייער עקסעלענץ פאר פריוואטע זאכען, דאָך וואגט ער צו דערמאָנען אייער עקסעלענץ וועגען דער אנגעלעגנהייט, צו וואָס אייער מעמאריאליסט האָט לעצטענס געצויגען אייער אויפמערקזאמ־קייט, וועגען דעם אז מען האָט אים דורכגעלאָזט אין דאנג־העכע־רונגען אין דער מיליץ פון טהרי ריווערס, אייער מעמאריאליסט (בריף־שרייבער) איז אינפארמירט געוואָרען דורך אן אונדירעקטער אבער פארלעסליכער קוועלע, אז קאָלאָנעל קאפענ'ס אויסזעצונג ג־גען דער "פראומאוושען" פונ'ם בריף־שרייבער איז דאָס, אז עס וועט זיין ניט־צופריעדענשטעלענד פאר'ן פאָלק אין אלגעמיין, אוז באזונדערס פאר די רוימישע־קאטוליקען, צוליעב דעם וואָס דער בריף־שרייבער איז א איד. אייער מעמאריאליסט האלט עס פאר זיין פליכט מיטצוטיילען אייער עקסעלענץ, אז די אויסזעצונג (אויב געמאכט) איז אָן שום גרונד און א מיסרעפרעזענטירונג.

אייער מעמאריאליסט ציהט די אויפמערקזאמקייט פון אייער עקסעלענץ צום בייגעלעגטען סערטיפיקאט פון האָנ. ל. סי. פאושעי, ריכטער פונ'ם דיסטריקט און ליוטענאנט־קאָלאָנעל פון דער דיוויזיע, פון רעוו. פרענסוא נואַזעי, גראנד־וווייקאר פונ'ם דיסטריקט, פון רעוו. דאקטאר שארט, און אויך צום אונטערגעשריבענעם סערטי־פיקאט פון די אפיצירען און סאָלדאטען פון דער שטאדט.

צו באישטעטיגען ווי ניט אויפריכטיג קאָלאָנעל קאפען איז געווע־זען אין באטראכטען די זאך, ווייל אייער מעמאריאליסט באווייזען אייער עקסעלענץ דורך דעם פאקט, אז אייער מעמאריאליסט'ס ברו־דער, יחזקאל הארט, איז צווי מאָל ערוואהלט געוואָרען אלס מיט־גליעד פון דער "אסעמבלי", און איינמאָל אפילו געגען קאָלאָנעל קאפען אליין. צו צייגען אייער עקסעלענץ ווי ניט שטאנדהאפט עס איז קאָלאָנעל קאפען אפילו מיט זיין אויפפירונג גופא, ווייל אייער

שטויסען. אין דער רעבעליאן איז אויך געווען אקטיוו יעקב הענרי דזשאזעף, וועלכער האט געשפיעלט אזא ראליע אין דער באן און טעלעגראף ענטוויקלונג אינ'ם לאנד, פארטרעטענדיג דעם אמט פון שליח, פירענדיג די וויכטיגע מיטטיילונגען צווישען די ענגלישע גע־ נעראלען דזשאהן קאלבאר און גענעראל וועטעראל, אן אמט וואס איז געווען פארבונדען מיט גרויס לעבענס־געפאר, און וואס האט נאר געקענט געטון וועלען אין די פינסטערע נעכט, וועו די געפאר ענט־ דעקט צו וועלען פונ'ם שונא איז געווען א קלענערע. ער האט אויך פארנומען אן אפיציר־שטעלע אין א רעגימענט, און זיך נעמאכט נוצליך אויף די פארשיעדענסטע געביטען פון ארמיי־דיענסט.

אין דער מלחמה פון 14־1812 האט אויך יחזקאל הארט, וועמען מען האט ניט דערלאזען פארנעמען א פארלאמענט־פלאץ, נעדיענט אלס מיליץ־אפיצער.

דאך ווייזט אויס, אז אויך אין דער ארמיי־דיענסט, האבען זיך אידען אנגעשטויסען אין פארוורטיילען געגען זיי.

בנימין הארט, אהרן הארט'ס דריטער זון (געבוירען אין מאנט־ רעאל אין 1779, געשטארבען אין 1855), אויך אים, ווי זיין ברודער יחזקאל'ן, איז אויסגעקומען צו קעמפען פאר אידישער גלייכבארעכ־ טיגונג אין לאנד.

דעם 12־טען פעברואר, 1811, האט בנימין הארט צוגעשיקט א בריף פון טהרי ריוועלס, אדרעסירט צום הויפט־גאווערנאר, בעטענ־ דיג אים, אז מען זאל אים ערלויבען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ, און זיין פארלאנג איז דאמאלסט איבערגעגעבען געווארען צום קאלאנעל קאפען, ער זאל די זאך באטראכטען.

א גאנץ יאר, האט דער קאלאנעל אפגעצויגען דעם ענטפער, און ערשט אינ'ם זומער פון 1812, האט ער געענטפערט דעם גאווערנאר, אז הארט'ס אנשליסונג קען נאך אויפרייצען די סאלדאטען און אפי־ צערען פון די אנדערע גלויבענס. אז מען האט עס געלאזט וויסען הארט'ן, האט ער האן אפגעשיקט צום גאווערנאר א צווייטע בקשה, וועלכע געפינט זיך צווישען די קאנאדער שטאאטס־פאפירען, און וועלכע האט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאלגט :

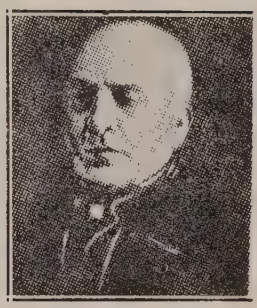

בנימין הארט

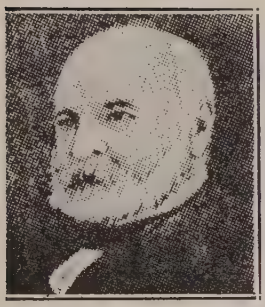

יעקב הענרי דושאזעק

שמואל דייוויד

בען אין 1824), האָט טראץ זיינע גרויסע האנדעלס־פארבינדונגען זיך אָנגעשלאָסען אין דער בריטישער ארמיי, ווען די מלחמה מיט אמעריקע האָט אויסגעבראָכען אין 1812, און האָט געוואונען מילי־טערישע אויסצייכנונגען. צוויי פון זיינע זין האָבען שפעטער אויך געדינט אלס קאוואלעריע אפיצערען אין דער רעוואלוציע פון 8–1837, און האָבען זיך אויסגעצייכענט ביי עטליכע צוזאמען־

דאָס פינפטע קאפיטעל

אידען און אַרמיי דיענסט

די אידען אקטיוו אין דער אַרמיי און אין דער מיליץ — די מלחמה פון 1812–14 און דער אויפשטאנד אין קאנאדע — דער פאל מיט בנימין האַרט, — אדאלפוס מרדכי האַרט׳ס קלאגע.

פיעלע פון די ערשטע קאנאדער אידען זענען געווען פארבונדען מיט דער אַרמיי. אָבער זיי זענען עס געווען נישט נאָר אלס פּראָוויאַנט־צושטעלער אַ. ד. ג., נאָר זיי זענען אויך געווען אקטיוו באטייליגט אי אין דיענסט פון דער שטענדיגער ארמיי אין אי אין דער מיליץ.

פיעל שטורמדיג זענען געווען די יאָרען פון דער ערשטער העלפט אינ׳ם נייַנצענטן יאָרהונדערט, און אין יענער שטורמדיגער פעריאדע, דער קריעג מיט אמעריקע, און דער קאנאדער אויפשטאנד פון 38־1837, אָנגעפירט פון פעפיניו, מעקענזי און אנדערע רעוואָלוציאָנערע פירער — אין די צוויי בלוטיגע פאסירונגען אין לאנד זענען די אידען געווען שטארק באטייליגט. וועג בייַם אויפשטאנד זענען די בירגער פון לאנד געווען צוטיילט אין צוויי גרופּעס, אין לאָיאַליסטען און אין רעבעלען, איז צוזאמען מיט זיי, אויך צוטיילט געווען די קליינע גרופּע אידען, וועלכע האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער ״קאָנגרעגיישאן״, וועלכע האָבען זיך אויך אקטיוו באטייליגט אינ׳ם קאמף. מיטגליעדער פון די פאמיליעס דייוויד, האַרט, דושאָזעף און אנדערע האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אויף דער לאָיאַלער זייט, און די ״קאָנגרעגיישאן״ איז שפּעטער געלויבט געוואָרען פאר דער דאָזיגער טאט.

שמואל דייוויד, דער צווייטער זון פון לאזארוס דייוויד און אהרן האַרט׳ס אן איידים (געבוירען אין מאָנטרעאל, 1766, געשטאר־

דערע דריי אדער פיער קאנדידאטען, און דאס בלויז פון דער קא־טוילישער געמיינדע. נאך דער אויפלעזונג פונ'ם פארלאמענט איז ער וויעדער ערוועהלט געווארען אין 1809, טראץ זיין פריהערדיגער אויסשלוסונג.

איך קען אייך פארזיכערען, אז דעם רעספעקט וואס ער האט געהאט ביי די איינוואוינער פון טהרי ריוועךס, צו יענער צייט, האט ער עס אויך געהאט די גאנצע צייט, און אז עס איז ניטא קיין איין פערזאן אין דער געמיינדע, וועלכער זאל ניט קענען עדות זאגען וועגען זיין ערענהאפטען כאראקטער, וואס ער האט שטענדיג פאר־מאגט.

ער איז געווען איינער פון די לעבען־געבליבענע קינדער פון דעם פארשטארבענעם אהרן הארט, וועלכער איז געקומען אין לאנד צוזאמען מיט געניראל האלדימאנד, גלייך נאכ'ן זיג אין דעם יאר 1759 און איז זיין לעבענס־לאנג געווען א פארערער פון די פרינציפען, געפרעדיגט פון אייער צייטונג, און איך גלויב אז איר ווט געפינען זיין נאמען אויך אייער אבאנענטען־ליסטע, זייענדיג פון די עלצטע, אויב ניט דער עלצטער צו אבאניירען זיך אויף אייער צייטונג.

איר וועט מיר ענטשולדיגען פאר דעם אייליגען אופן, ווי אזוי איך האב די פאקטען געשיקט ארט אויף פאפיער. פון דער טיעפער געטראפענער לאגע, אין וועלכער עס געפינען זיך יעצט זיין איבער־געבליבענע פאמיליע פון זיבען, קענט איר קוים ערווארטען, אז מיינע געפילען זאלען מיר ערלויבען אפצושטעלען זיך לענגער וועגען זיין זכרון.

איך פארבלייב מיין טייערער הער מיט דער גרעסטער אכטונג, אייער זעהר ערגעבענסטער

אהרן יחזקאל הארט.

צו האנאריבל דזשאהן נעלסאן, קווויבעק.

צו דושאהן נעילסאן פון קוויבעק, רעדאקטאר פון דער ״קוויבעק נא־זעט״, וועלכער האט א היסטאריש באדייטונג ניט נאר צוליעב דער הארט־אפערע נופא, נאר וועלכער דיענט אויך אלס באווייז, אז צו יענער צייט זענען די אידען און די ענגליש־שפרעכענדע מינאריטעט געווען אין די נאענטסטע און פריינדליכסטע באציהונגען. דער בריף (אויך פארעפענטליכט אין באנד 26 פון די פובליקאציעס פון דער אמעריקאנישער אידישער היסטארישער געזעלשאפט) לעזט זיך:

״טהרי ריוועדס, סעפטעמבער 18, 1843.

מיין טייערער הער: —

עס איז מיט טיעפען טרויער וואס איך דארף אייך מיטטיילען די טרויעריגע ידיעה וועגען דעם טויט פון מיין פאטער, יחזקאל האדט, עסקווייער, סעיניאר פון ביקאנקאור, אלט 73 יאר, וועלכער האט זיך אפגעשיידט פונ׳ם לעבען לעצטען שבת. איך נעם מיר די פרייהייט אייך עם מיטצוטיילען, וויל איך גלויב אז איר זייט אויינער פון מיין פאטער׳ס טייערסטע פרייַנט, און פון די פיעלע מאל וואס ער האט דערמאנט אייער נאמען, קען איך אורטיילען, אז איר זייט געווען פון זיינע ערשטע באקאנטע אין קאנאדע.

איר געדענקט זיכער די פראמינענטע ראלע, וואס ער האט געשפילט אין דער פראווינצ׳ס אנגעלעגנהייטען אין די יארען 9־1808, וואס האט געבראכט צו זיין אויסשליסונג פון דער פראווינציעלער לעגיסלאטור, וועו סער דושיימס ה. קרעיג, דאן דער גאווערנאר האט זיך ענטזאגט אונטערצושרייבען א נייעם ״ריט״ פאר דער ערוועהלונג פון אן אנדער מיטגליעד פאר דער שטאדט, אנגעבענדיג אלס איינע פון די אורזאכען פאר דער אויפלעזונג פונ׳ם פארלאמענט אין יענער צייט, אז די מיטגליעדער פון דער ״אסעמבלי״ האבען געזוכט אוועק צונעמען די רעכט ביי א רעספעקטירטען טייל פון זיין מאיעסטעט׳ס אונטערטאנען אין דער פראווינץ.

מיין פאטער איז אין 1808 ערוועהלט געווארען געגען זיין ווילען, און דורך דער כמעט איינשטימיגער בירגערשאפט פון טהרי ריוועדס, וועלכע האט דוקא געוואלט, מיט א טאג פריהער, אז ער זאל קאנדידירען ניט קוקענדיג אויף דעם, וואס ביי די וואלען זענען געווען אנ־

אזוי ווי עס זענען ענטשטאנען ספקות צו פערזאנען פון דער אי־דישער רעליגיע זענען בארעכטיגט צו פיעלע פון די פריוועלעגיעס, וואס עס געניסען אין דער פראווינץ די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט: ווערט דאדורם דערקלערט אוז אינגעפירט פון זיין קעניגליכער אויסגעצייכענטסטער מאיעסטעט, דורך אוז מיט דעם ראט אוז צושטימונג פון דעם לעגיסלאטיוועז קאונסיל אוז ״אסעמבלי״ פון דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטואירט אוז פארזאמלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט אנגענומען פונ׳ם בריטישען פאר־לאמענט, טיטולירט ״אן אקט צוריקצוהופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ׳ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיע־רען, מיט׳ן נאמען אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער די פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע, אוז צו מאכען ווייטערדיגע פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע״, אוז עס ווערט דערמיט ערקלערט אוז איינגעפירט פון דער אויבענדערמאנ־טער אויטאריטעט, אז אלע פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע זייענ־דיג נאטירליך געבוירענע בריטישע אונטערטאנען, וואוינענדיג אין דער פראווינץ, זענען בארעכטיגט אוז זאלען פאררעכענט ווערען צו די פולע רעכט אוז פריוועלעגיעס ווי אלע אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט, זיינע יורשים אוז נאכפאלגער, אוז אז זיי זאלען קענען געניסען אוז פארנעמען יעדען אמט אדער פלאץ פון צוטרויען אין דער פראווינץ.״

לויט אלע פריהערדיגע געזעצען ווערען נאטוראליזירטע בירגער געשטעלט אויף איין שטופע ווי געבוירענע, אוז דאס האט דאדורם פולשטענדיג געלעזט די פראגע. דער קאמף אנגעהויבען פון יחזקאל הארט׳ן איז ערפאלגרייך פארענדיגט געווארען אין 1832, ווען די קא־נאדער אידען האבען זיך דערשלאגען צו גלייכבארעכטיגונג נאך פריער ווי די אידען אין ענגלאנד.

א בריף וועגען יחזקאל הארט׳ס טויט

צוויישען די מאנוסקריפטען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכי־ווען געפינט זיך פאלגענדער בריף, געשריבען פון אהרן יחזקאל הארט

"אסעמבלי" פון דער פראווינץ, פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטואירט אין פארזאמלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט, אנגענומען חורכ'ן בריטישען פארלאמענט, טיטולירט "אן אקט צוריקצוהופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ'ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערען, מיט'ן נאמען, אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער דער די רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע", און צו מאכען ווייטערע פראווויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ. מיט'ן אויטאריטעט פון דעמזעלבען ווערט דאמיט באשלאסען, אז די הויפט־נאטאריוסען פון די געריכטען פון "קינג'ס בענטש" פאר די דיסטריקטען קוויבעק, מאנטרעאל, און טהרי ריוועךס, רעספעקטיוו, זאלען זאפארט נאכדעם ווי דער אקט ווערט אנגענומען ווערען, עפענען און האלטען, אין יעדען פון די באטרעפענדע דיסטריקטען, א רעגיסטער צו פארשרייבען יעדען פער־זאן ווועלכער וואוינט אינ'ם דיסטריקט, און א בריטישער אונטער־טאן פון אידישען גלויבען, איבער דעם עלטער פון איין און צוואנ־ציג יאר, זאל קענען רעגיסטרירען זיין נאמען, עלטער, צונאבען, און וואוין־ארט, נאכדעם ווי ער ווערט שווערען ביים נאטאריוס, אז ער גלויבט שוין צו זיין פון פולען עלטער."

אינ'ם פערצענטען באנד פון די "פראווינשעל סטעטיוטס אף לאוער־קענעדע" איז אויך פארעפענטלעכט דער צווייטער אקט, וועל־כער לעזט זיך :—

"אן אקט צו דערקלערען פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אלע רעכטען און פריוועלעגיעס פון די אנדערע אונ־טערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער פראווינץ.

מערץ 31, 1831 — פרעזענטירט פאר זיין מאיעסטעט'ס גוט־הייסונג און רעזערווירט "פאר דהי סיגניפיקיישאן אף היז מעדזשים־טי'ס פלעזשור טהעראן".

אפריל 12, 1832 — גוטגעהייסען דורך זיין מאיעסטעט און קאונסיל.

יוני 5, 1832 — די קעניגליכע צושטימונג ערקלערט דורך דער פראקלאמאציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפט־גובערנאטאר.

ריבער בעט דער פּעטיציאנער ביים הויז אויפצונעמען זיין פּאל, אין צו באפרייען אים אזוי גוט ווי זיינע ברידער פון יעדער שטערונג אונטער וועלכען זיי זענען יעצט אונטערוואָרפען דורך די אומלענאלע אקטען פון דעם עקזעקוטיוועז ראט.

באשלאסען, אז די פּעטיציע זאל איבערגענעבען ווערען צום קאָמיטעט פאר קלאנגעס.

באשלאסען, אז הונדערט און פופציג קאפיעס פון דער פּעטיציע זאלען אפּגעדרוקט ווערען פאר'ן געברויך פון די מיטגליעדער פון דעם הויז".

די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג

אין די פראָווינציעלע סטאטוטען פון נידער־קאנאדע זענען אפּגעדרוקט אין ענגליש און אין פראנצויזיש די אנגענומענע געזעצען וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע זענען אנגענומען געוואָרען אין די שפעטערע יאָרען א דאנק דער יחזקאל הארט אפערע

דער געזעץ וועגען רעגיסטראציע פון געבורטען ביי אידען איז נידער־קאנאדע, לעזט זיך ווי פאלגט :

"אזוי ווי די פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע קומט אויס אויסצושטעהן גרויס אומבאקוועמלעכקייט, אונטער די עקזיסטירענדע געזעצען, טראצדעם וואס זיי זענען בריטישע אונטערטאנען און איינוואוינער פון דער פראָווינץ, צו האָבען פארלעסליכע רעגיסטרען פון געבורטען, חתונות און קבורות, וועלכע קומען פאָר צוויישען זיי, און דאס קען אויך שערליך אפעקטירען די אינטערעסען פון די אנדערע בירגער פון זיין מאיעסטעט, איבער דער גאנצער פראָווינץ, און באזונדערס די פון אזעלכע מענשען, וועלכע באקומען זייער רעכט אויף אומבאוועגליך אייגענטום פון פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע, און אזוי ווי עס איז ווינשענסווערט, אז עס זאלען זיין אין יעדען דיסטריקט פון דער פראָווינץ פאסיגע פלעצער פאר געבעטהייזער און בית־עולמ'ס, פאר'ן געברויך פון אזעלכע פערזאָנען — וועלט דאָרום איינגעפירט פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט, דורך און מיט דער ראט און צושטימונג פון'ם לעגיסלאטיוו־קאונסיל אין

קוואליפיצירען צו האנדלען אלס אזעלכער אונטער דער פראָוויזיע פון אן אקט, אנגענומען ביי דער לעצטער סעסיע פון דער פראָווינ־ציעלער לעגיסלאטור, און באקאנט מאכענדיג דעם פעטיציאנער, אז אויב ער איז גרייט פאר דעם, וועט זיין נאָמען צוגעגעבען ווערען צו דער נייער ״קאָמישאן אף דהי פיעס״ : און אויפן בריעף האָט דער פעטיציאנער געענטפערט, דעם אכט און צוואנציגסטען פונ׳ם זעלבען חודש יולי, אז ער איז וויליג צו אונטערנעמען די רעגולארע פליכטען און דורכפירונג פון א מאגיסטראט און וועט קוואליפיצירען אלס אזעלכער, אויב עס וועט געפעלען זיין עקסעלענץ צו פארלאנגען זיין דיענסט : און אז זיין גרויסער און שמערצליכער איבערראשונג האָט דער פעטיציאנער דערהאלטען א בריעף פונ׳ם זעלבען ליוטענאנט קאָלאָנעל יארק, דאטירט דעם פארגאנגענעם נייַנצענטען אקטאבער. אינפאָרמירענדיג אים, אז זיין עקסעלענץ דער אדמיניסטראטאר פון דער רעגיערונג האָט געפונען פאר פאסיג פאָרצולעגען פאר׳ן עקזעקו־טיוון ראט די ליסטע פון פערזאָנען, פאָרגעשלאָגען אריינצושטע־לען אין דער נייער ״קאָמישאן אף דהי פיעס״ פאר דעם דיסטריקט פון טהרי ריוועריס, אין וועלכער ליסטע זיין נאָמען איז געווען, א קאָמיטעט פונ׳ם גאנצען ראט האָט אָבער באריכטעט צו זיין עקסע־לענץ זייער מיינונג, אז א פערזאָן פון דער אידישער רעליגיע, קען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאר קוואליפיצירונג, און דאהום קען ער ניט אריין אין דער קאָמיסיע, און אזוי ווי זיין עקסעלענץ האָט מען גראטען דאָס זעלבע הורכ׳ן הויפט בעאמטען פון דער קרוין, מוז ער דאהום אויסלאָזען דעם פעטיציאָנער׳ס נאָמען פון דער קאָמיסיע, און דאהום איז זיין נאָמען אויסגעלאָזען געוואָרען, בלויז צוליעב דעם וואָס דער פעטיציאנער גלויבט אין דער רעליגיע פון זיינע עלטערען; די רעליגיע אין וועלכער ער איז געבוירען און ערצויגען ge־וואָרען, וועלכע לערנט די הייליגע פליכטען פון מורא האָבען פאר גאָט, און זיין טריי דעם קעניג, און דאָס אין א צייט פון ליבעראַ־ליטעט און אוניווערסאלע טאלעראנץ, און אין א לאנד ווואו אן אויס־לענדישער איד נאטוראליזירט דורך וואוינען זיעבען יאָר איז באערב־טיגט צו ירשען אמט, און ווי דער פעטיציאנער איז אינפאָרמירט, אן אונגעוצליכקייט פון ענגלאנד קיינמאָל ניט פראָסטיצירט, דא־

שמואל הארט'ס פעטיציע

(פון די פראטאקאלען פעברואר 7, 1831, זייטען 103-102).

א פעטיציע פון שמואל ביקאנקאור הארט, פון דער שטאדט טהרי ריוועדס, וועמענ'ס נאמען עס איז דא אונטערגעשריבען, איז פרעזענטירט געוואָרען פאר'ן הויז הורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען ווי פאלגט: אז דער פעטיציאנער איז אן איינוואוינער פון דער שטאדט טהרי ריוועדס, אז ער גהערט צו דער אידישער רעליגיע, און אז ער האט א באדיי־טענדע צאל לאנד־אייגענטום אין דער פראווינץ, אז ער שטאמט פון אהרן הארט, עסקווייער, א בריטיש־געבוירענער אונטערטאן, וועלכער איז געקומען פון ענגלאנד, וועו קאנאדע איז באזיצט געוואָרען פון גהויס־בריטאניע'ס וואפען: אז די פאמיליע פון דעם פעטיציאנער זענען שטענדיג געווען פון אן ערענהאפטען כאראקטער אלס לאי־יאלע אונטערטאנען און אלס נוצליכע און איינפלוסרייכע מיטגליי־דער פון דער געמיינדע פון טהרי ריוועדס: אז דאס רעכט פון הא־בעס לאנד איז קיינמאל ניט אפגעלייקענט געוואָרען פאר פערזאנען פונ'ס אידישען גלויבען, און אז זייער לעגאלע רעכט צו האלטען עמטער איז ביז יעצט ניט געווען קיין געגענשטאנד, צום דיסקוטי־רען: אבער אזוי ווי עס איז געווען די שמערצליכע פליכט פונ'ס פעטיציאנער צו באקלאגען זיך פאר'ן הויז וועגען געווסע אקטען פין דער עקזעקוטיוו רעגירונג פון דער פראווינץ, לויט וועלכע ער און אלע פערזאנען פונ'ס אידישען גלויבען, זענען אויסגעשלאסען פין עמטער אין אופן וואס איז זהר באליידיגענד און עפענטליך, און וואס דער פעטיציאנער קען ניט פארשווייגען צוליעב זיין כבוד און גוטע מיינונג פון זיינע מיטבירגער, הויפטזעכליך זיינע ברידער פין דער אידישער רעליגיע: אז דעם פארגאנגענעם זעקס און צוואנציג־סטען יולי, האט דער לוטענאנט־קאלאנעל יארק, סעקרעטאר צו סער דזשיימס קעמפ, דאן דער רעגירונגס־אדמיניסטראטאר, געשריבען דעם פעטיציאנער א בריעף, אנפרענגדיג אויב דער פעטיציאנער איז גרייט צו אונטערנעמען די רעגולארע ערפילונג פון די פליכטען אלס א מאגיסטראט אינ'ס דיסטריקט טהרי ריוועדס, און צו וועט ער

בית־תפלה, און א וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע. אלעס אונטער אזעלבע רעגולאציעס און באדינגונגען, ווי דער פאר־לאמענט פון דער פראווינץ וועט געפינען פאר פאסיג."

די פעטיציע פאר גלייכבארעכטיגונג

די פראטאקאלען פארן דאטום יאנואר 31, 1831, (זייטען 38־37) גיבען איבער די פאלגענדע פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, אין וועלכער עס ווערט פארלאנגט גלייכבארעכטיגונג:

"א פעטיציע פון די אונטערגעשריבענע פערזאנען פון דער אי־דישער רעליגיע, ווענמענס נעמען עס ווערען דא צוגענעבען איז פרעזענ־טירט געוואָרען פאר'ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען, ערקלערענדיג: אז די גערעכטע און לויבאלע באציהונג פון דער רעגיערונג פון גרויס־בריטאניע בנוגע די אידען, ווי עס האט זיך ארויסגעצייגט פון די צוויי פארלא־מענטארישע אקטען, איינס אין דעם דרייצענטען יאר אינ'ם קעני־גען פונ'ם פארשטארבענעם קעניג געאָרג דער צווייטער, קאפיטעל 7 און דער אנדערער אינ'ם דרייצענטען יאר אינ'ם קעניגען פונ'ם פארשטארבענעם קעניג געאָרג דער דריטער, קאפיטעל פינף און צוואנציג, ערמוטיגען די פעטיציאנערען צו גלויבען אז זייערע רע־ליגיעזע געפילען און פרינציפען וועלען ניט געפינען קיין נעגנערשאפט צו קענען פארנעמען און געניסען פון יערען אמט אדער פארטרויאונגס פלאץ, ציווילן אדער מיליטעריש, אין דער פראווינץ: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען זענען ביז יעצט געווען אונטער־וואָרפען צו א סיסטעם פון אויסשליסונג און בארויבט פון זייערע ציווילע רעכטען, וואס זיי גלויבען זענען די ירושה פון יעדען בריי־טישען אונטערטאן אין זיין מאיעסטעט'ס קאלאניעס אין אמעריקע — די פעטיציאנערען בעטען הארום, אז דאס הויז זאל ערנסט באטראכ־טען זייער פאל, און געבען זיי די הילף, ווי עס וועט געפונען ווערען פאר פאסיג".

חתונות, און טויטענפאלען צווישען די פונ׳ם אידישען גלויבען אינ׳ם דיסטריקט פון מאנטרעאל, וויל דאס איז נויטיג פאר׳ן וואוילזיין פון דער געמיינדע בכלל, אלס א מיטעל צו באזייטיגען די שווערי־קייטען וועלכע קענען ענטשטעהן אין דער צוקונפט אין פאל פון ירושה פון לאנד און אנדער אייגענטום צווישען די אידישע אייגוואוינער פון דער פראווינץ, און צו פארהיטען סכסוכים, וואס קענען אין פיעלע פאלען ווערען געפערליך פאר׳ן אייגענטומס־רעכט־באשטעטי־גונג פון אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין שייכות מיט די פעטיציאנערען אדער זייערע יורשים: אז די פעטיציאנערען וועלכע האבען ניט קיין רעליגיעזע אינקארפאריטע קערפערשאפט, קענען ניט האבען קיין לאנד פאר א בית עלמין אין דער פראווינץ, וואו צו באגראבען זייערע טויטע קרובים און פריינט, און אז דאס שטיק לאנד אין מאנטרעאל, וואס ווערט זינט דריי דורות, זינט די פעטיציאנערען און זייערע אורעלטערען האבען זיך באזעצט אין דער פראווינץ, געווען פאר דעם צוועק, איז אפגעשריבען אויף יחידים צוליעב דאס פעהלען פון א קארפאראציע, און די פעטיציאנערען פילען דאהום אן אונזיכערהייט ווען זייערע מתים, א צושטאנד וואס באי־רירט שטארק די רעליגיעזע טעראריזעס פון די פעטיציאנערען, און עס רויבט ביי זיי אין א געוויסער מאס די באקוועמליכקייט און גליק: אז די פעטיציאנערען וועלען האבען די מעגליכקייט צו קענען האבען דורך א קארפארציע, חוץ א בית הקברות פאר זייערע טויטע, געווע לאנד אין דער שטאדט מאנטרעאל אדער אומגעגענד, וואו זיי זאלען קענען בויען א בנין צום דאוונען, און א פאסיגע וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אוז אום צו באזיצען דאס, וואס איז אזוי נויטיג פאר׳ן גליק און וואוילזיין פון די פעטיציאנערען און זייערע יורשים, מוזען זיי זיך וועגדען צום הויז, און זיי בעטען דאהום, אז א געזעץ זאל אנגענומען ווערען אינ׳ם פארלאמענט, וואס זאל ערלויבען די פעטיציאנערען און אנדערע פון דעמזעלבען גלויבען, אין דעם דיסטריקט פון מאנטרעאל, דעם בענעפיט פון האבען אן עפענטליכען רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות, און טויטע־פאלען, און צו ערמעגליכען זיי דורך טראסטים אדער אנדערע, צו באזיצען לאנד פאר א בית הקברות און פאר דער אויסבויאונג פון א

די בקשה פאר א רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות

אין די פראטאקאלען פון די "אסעמבלי" זיצונגען פון נידער־קאנאדע (זייטען 85-84) פאר'ן דאטום דעצעמבער 4, 1828, ווערט צוויישען אנדערעם אויך באריכטעט וועגען דער פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, פארלאנגענדיג אן אייגענעם רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות. אין יענע פראטאקאלען לעזען מיר:

"א פעטיציע פון געווייסע איזראעליטען פונ'ם דיסטריקט מאנטרעאל, וועמענס נעמען זענען דא אונטערשריבען, איז פרעזענטירט געוואָרען פאר'ן הויז דורך דעם ענגראלס־סאליסיטאר, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען, ערקלערענדיג: אז די פעטיציאנערען, וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, זענען לויט די יעצטיגע געזעצען פון דער נידער־קאנאדער פראווינץ בארויבט פון די בענעפיטען פון עפענטליכע רעגיסטערס, צו רעקארדען די געבורטען, חתונות און טויטענפאלען, וועלכע פאסירען צווישען זיי, און פון אזא ניט־זיכערהייט קומט ניט נאר זיי אליין אויס צו לוידען, נאר די ערנסטע אומבאקוועמליכקייט און דער מאנגעל פון אזעלכע באווייזען, באריכט אויך די אונטערטאנען פון אנדערע רעליגיעס: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען פארמערען זיך אינ'ם דיסטריקט פון מאנטרעאל און זיי באזיצען וועלטפול אומבאוועגליך אייגענטום אין דער פראווינץ, פארגרעסערענדיג עס נאך אפט דורך נייע קניות, האבען זיי מורא, אז דער מאנגעל אין פארלעסליכע געשריבענע באווייזען פון געבורטען, חתונות און טויטענפאלען צווישען זיי, וועט קענען וועלען געפערליך אי פאר זיי און אי פאר זייערע שכנים: אז די ערזאנען פונ'ם אידישען גלויבען, זייענדיג לויט'ן גזעזע פון דער אימפעריע בארעכטיגט צו פארמאגען "רייעל עסטייט", זענען זיי אבער געשטעלט אין א באזונדערער לאגע ווי די אנדערע מיטגליעדער פון דער גזעזלשאפט און זייערע בריידער אין ענגלאנד און ירלאנד; זיי בעטען דאהם דאס הויז עס זאל עטאבלירט ווערען א געווייסע פארמע פון אן עפענטליכען רעקארד פאר א מער באשטימטערען און דויערנהאפטען באווייז פון די געבורטען,

זייערע אנגעלעגנהייטן. אין דער הארט פאסירונג האבן זיי גע־זוכט באווייזט וועגן דעם אופן, ווי ער האט געגומען די שבועה, און עס איז באשטעטיגט געוואָרען, אז ער האט עס געגומען לויט'ן שטייגער פון יעדען מיטגליעה. זיי פארלאנגען ניט פון אים, אז ער זאל פארלייקענען זיין רעליגיע, און פון זייערע פראטאקאלען קען אפילו הארט פארעבענט וועלען פאר א קריסט, שווערענדיג איבער'ן נייעם טעסטאמענט. דער עקזעקוטיוו קאונסיל איז מיט דער מיינונג אז ער איז פאסיג צו פארגעמען זיין פלאץ, און אז ער האט געשוואוי־רען לויט'ן אקט ווי פארלאנגט פון דעם פארלאמענט."

אין א צווייטען בריף שרייבט קרעיג צום קאָלָאניאל־מיניסטער.

דער "ספיקער" האט געזאגט, אז איך וועל ניט וואגען זיי אויפ־צולעזען. הארט'ס אויסשליסונג איז אין דירעקטער פארלעצונג פונ'ם בריטישען פארלאמענט אקט, און איך האב באשלאסען ניט נאר צו שליסען, נאר אפילו אויפצולעזען די אסעמבלי. האבענדיג דאס באַ־שטימט, האב איך עס געהאלטען פאר נויטיג צו פארהיטען יעדע נא־רישע געגנערישע שטעלונג זייערע, וואס מען האט געקענט ערוואַרטען און איך האב אנגענומען מיינע מיטלען אזוי, אז זיי האבען ניט גע־האט דעם קלענסטען פארדאכט וועגען דעם, ביז וואנען מען האט ניט געהערט אפפייערען דאס סאלוטירען מיין אריינקומען אינ'ם הויז."

אויף קרעיג'ס בריף האט אים קעסלריע געענטפערט צוויישען אנדערעם: —

"אין באצוג הארט'ס אויסשליסונג, איז קלאָר, אז אן אמת'ער איד וואלט ניט קענען זיצען אין דער "אסעמבלי", וויל ער וואלט ניט געקענט שווערען איבער'ן עוואנגעליום. די "אסעמבלי" האט דא־רום געהאט א רעכט צו אונטערזוכען אויב מר. הארט איז נאכגעקומען אלע פונקטען, נויטיג צו באשטעטיגען זיין איבערגעהן צום קריסטען־טום, און אז ער האט געשוואוירען אהן שום גייסטיגער צוריקהאל־האלטונג." *)

*) די אויסצוגען פון די בריף האבען מיר ענטנומען פון דער דאקומענטען זאמלונג רעדאקטירט פון וו. פ. מ. קענעדי, — דאקי מענטס אף דהי קענעדיען קאנסטיטושאן 1915—1759.

דער קאמיטעט נעפינט אויך, אז יחזקאל הארט איז אויסגעשלאָסען געווארען פון דער לעצטער "אסעמבלי", ווייל "ער איז געווען פון דער אידישער רעליגיע", אז דאָס הויז האָט געהאט א סאנקציאנירונג פון די פריערדיגע זיצונגען.

דער קאמיטעט איז מיט דער מיינונג, אז א מיטגליעד אויסגעשלאָסען פון דער "אסעמבלי", וועלכער איז ניט לענגאל דיסקוואלפיצירט, אדער האָט ניט לענגאל פארלוירען זיין "סיט", איז בארעכטיגט צוגלייך מיט אלע אנדערע אונטערטאנען, וועלכע זענען אונגערעכט געקריוודעט געווארען, צו דער גערעכטיגקייט און שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערונג, אזוי ווייט ווי עס קען אים געגעבען ווערען אן שום פארטיי צו די אינטערעסען פון די איבעריגע פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען בכלל, און זיי זעהען ניט איין אז אזא שוץ זאל קענען געגעבען ווערען דורך אנדערע מיטלען ווי אויפלעזונג (אונטערשריבען)

דזשיי. סיוועל, פארזיצענדער.

קאונסיל-טשעמבער, בישאפ'ס פעלעס,
מאי 9, 1809.

אין צוזאמענהאנג מיט קרעיג'ס שטעלונג צו דער הארט געשיכטע איז אויך אינטערעסאנט די אפיציעלע קארעספאנדענץ צווישען קרעיג'ן און ראָבערט סטיוארט, וויקאונט קעסלריע, וועלכער איז דאמאלט גענועזען דער ענגלישער קריעגס און קאלאניאל מיניסטער.

אין איין בריעף, וואו קרעיג טיילט אים מיט וועגען זיין צוזאמענשטויס מיט דער "אסעמבלי", שרייבט ער אים פאלגענדעס

"דורכפאלענדיג מיט'ן פארזוך אויסצושליסען די ריכטער, און ניט מאכענדיג קיין פארשריט אין דער אנגעלעגענהייט, ווילען זיי אויסשליסען א אידען הארט און דאָס האָבען זיי דורכגעפירט דורך אן אפשטימונג, "אז יחזקאל הארט פון דער אידישער רעליגיע קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז". וועגען בויידע פראגען (די ריכטער און די הארט-געשיכטע) ווילען זיי ניט הערען קיינע ארגומענטען, און זיי לייקענען פשוט אפ די אויבערהערשאפט פון דעם בריטישען פארלאמענט, טענה'נדיג אז זיי זענען די אייניגיע ריכטער איבער

דער באריכט.

צו זיין עקסעלענץ סער דושיימס קרעיג, ק. ב., הויפט־גובערנאטאר פון דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע א. א. וו. א, א. וו.

מען עם גענעלען אייער עקסעלענץ.

דער קאמיטעט איז פון דער מיינונג, אז א איד קען ערוועהלט ווערען צו דער "אסעמבלי" פון דער פראווינץ, און מען זיצען און שטימען נאכדעם ווי ער שוועדט לויט'ן געזעץ און לויט'ן געוועהנליכען אופן

די מיינונג איז באגרינדעט לויט די פאלגענדע אורזאכען: —

סטאטוט 13, טיטל 7 — עס ווערט ערקלערט אז אלע נאטוראליזירטע אויסלענדער זאלען פאררעכענט ווערען ווי זיין מאיעסטעט'ס געבוירענע אונטערטאנען אין אלע הינזיכטען, פונקט ווי זיי וואלטען געווען געבוירענע, און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די אידען געהן אהינטער אונטער דעם געזעץ.

סטאטוט 31 פארארדענט אז אין יעדער פון די פראווינצען, נידער און אויבער־קאנאדע, זאל זיין אן "אסעמבלי" און א לעגיסלאטור־קאונסיל, צוזאמענגעשטעלט לויט'ן אופן ווי דארטען פארגעשריבען.

לויט סעקציע 14 פונ'ס זעלבען אקט, קען זיין מאיעסטעט אויטאריזירען דעם גובערנאטאר צו פארדופען אן "אסעמבלי", אפצוהיטען די דעמאלען א. ד. ג. ווי אז די ערוועהלטע פערזאן זאל ניט זיין באשולדיגט אין שווינדעל, פארראט א. א. וו. — דער קאמיטעט איז דארום מיט דער מיינונג, אז דער שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערונג דארף פונ'ס גובערנאטאר געגעבען ווערען גלייך צו אלע אונטערטאנען, און דארף פארבאטען דער "אסעמבלי" צו וועלען זיך נעמען מער רעכט ווי גראנטירט לויט דער קאנסטיטוציע. דער קאמיטעט איז דארום געגען דער אויסשליסונג פון וועלכען עם איז מיטגליעד, און אז די "אסעמבלי" דארף דערווייל ניט אויפגעלעזט ווערען, אויב זיי ווילען אויסשליסען א איד, נאר צוליעב זיין אידישקייט, ניט אנגע־בענדיג קיין אנדער אורזאכע (דא קומען א רייע געזעצליכע ערקלע־רונגען).

אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, ווי עס צייגט דער רעקארד פון 17-טען פעברואר, 1808, אין די זשורנאלען פון דער לעצטער סעסיע, און אזוי ווי ער האט ביי דער ערעפענונג פון דער יעצטיגער סעסיע געשוואוירען איבערן הייליגען עוואנגעליום, וועלכעם קען אים ניט בינדען, און ער האט דערפאר פארשוועבט די רעליגיעזע אינסטיטוציע דערפון, קען ער דארום ניט פארנעמען זיין "סיט", אדער זיצען אין שווערען אינ'ם הויז.

מר. בעדארד, אונטערשטיצט פון מר. פעפיניו, האט פארגעשלאגען אן אויסבעסערונג, אז נאכ'ן ווארט "רעליגיע" זאלען אלע ווערטער אויסגעמעקט ווערען, און עס זאל נאר צוגעשטעלט ווערען דאם פאלגענדע, "קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז".

די אויסבעסערונג איז אנגענומען געוואָרען, און די אפשטימונג האט געגעבען :

יא, 18.

ניין, 8.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז.

דער באשלוס פון דער "אסעמבלי" אויסצושליסען יחזקאל הארט'ן, און ניט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין פלאץ, איז פינף טעג שפעטער באטראכט געוואָרען פונ'ם אויבערשטען הויז — דער "קאונסיל", (מיטוואך, מאי 10, 1809). דאס ווייטערדיגע איז א פארקירצטער אויסצוג פון די "קאונסיל" פראטאקאלען וועגען דער יחזקאל הארט אפערע און זייער באשלוס :

דער "קאונסיל"-צימער אין 'נאָווערנאר דזשענעראל'ס הויז. עס זענען אנוועזענד געווען, זיין עקסעלענץ סער דזשיימס ה. קרעיג, ק. ב.: דער הויפט-ריכטער; דער לארד בישאף פון קוויבעק; טאמאס דאנן, פרענסוא בייבי; פיער א. דעבאנן, דזשאהן יאנג, און דזשענקין וויליעמס עסקווייער. זיין עקסעלענץ האט מיטגעטיילט צו די פארזאמעלטע דעם באריכט, אנגענומען ביים "קאונסיל" קאמיטעט, וועלכען מען האט גוט געהייסען און באשלאסען צו פראטאקאלירען.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, וועלכער זיצט אין יעצטיגען פארלאמענט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון מהרי ריווערס איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג צו זיצען אין הויז און שטימען, ווייל ער איז פון אידישען גלויבען.

געשטימט —

יא, 35.

נייז, 5

די רעזאלוציע איז אנגענומען געווארען.

פריטאג, מאי 5, 1809.

אויפ'ן טאג־ארדנונג ווערט געשטעלט דאס פארלעזען וועגען דער רעליגיע פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מאנדעלעט שלאגט פאר, אונטערשטיצט פון מר. ראביטעל צו באשלוסען, אז די מיטגליעדער פון דעם הויז, אין וועמענם אנווענהייט יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געזומען די שבועה ביי דער ערעפענונג פונ'ם פארלאמענט, זאלען דערצעהלען ווי אזוי ער האט געזומען די באטרעפענדע שבועה.

לויט'ן באשלוס האט דאס הויז אויסגעהערט די אינפארמאציע.

מת. באורדאזשעי און מר. הושעסנעי האבען דערצעהלט דאס הויז, אז זיי זענען אנווועזענד געווען, וועו יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, אז זיין קאפ איז ניט געווען צוגעדעקט, און זיין האנט האט ער גהאלטען אויף א בוך. וועו מען האט דעם באטרעפענדען בוך געגעבען צו מר. בלעקוואוד, איינער פון די מיטגליעדער, וועמען מען האט אייגנגעשוואוירען צוזאמען מיט יחזקאל הארט, האט ער, מר. בלעקוואוד, געפרעגט די קאמיסארען, באשטימט צו געבען די שבועה צו די מיטגליעדער — וואס פאר א בוך עס איז ? אז זיי האבען געענטפערט, "עס איז דער נייער טעסטאמענט"; אז מת. בלעקוואוד האט געזאגט, זעהר גוט; האט עס א קוש געטון, און האט עס איבערגעגעבען מר. הארט, וועלכער האט עס אויך געקושט.

מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מת. מארטינעאו, האט פארגעשלאגען צו באשלוסען :

ריכטער פאושעי, אונטערשטיצט פון מר. קארטיע, האָט פאר־
געשלאָגען אז עס זאָל געגומען ווערען די אפשטימונג וועגען דער רע־
זאָלוציע. עס האָבען געשטימט —

יא 21

ניין 5.

באישלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען,
קען ניט זיצען אָדער שטימען אין הויז.

מיטוואך, אפריל 19, 1809.

מר. מאָנדאָלעט, אונטערשטיצט פון מר. טרעסטלער האָט פאָר־
געשלאָגען — באישלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט
אלס איינער פון די פארטרעטער פון דער בארא טהרי ריווערס, צו־
דיענען אינ׳ם יעצטיגען פּראָוויניציעלען פּארלאמענט, און וועלכער
זיצט יעצט אינ׳ם הויז, איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז
ערוועהלט געוואָרען צו דיענען ביי דער פערטער סעסיע פונ׳ם פּראָ־
וויניציעלען פּארלאמענט אויפ׳ן פּלאַץ פונ׳ם פארשטארבענעם האנא־
רייבל דושאָהן ליעס, פאר דער באטרעפענדער בארא.

אויפ׳ן פארשלאג פון מר. באורדאושעי, אונטערשטיצט פון מר.
טודגעאן איז באישלאָסען געוואָרען, אז דער פּאָרשלאג זאָל אויס־
געבעסערט ווערען ווי פאלגט :

נאָכ׳ן וואָרט ״באישלאָסען״ זאָל אריינגעשטעלט ווערען, ״אז
דאָס הויז זאָל יעצט אויפנעמען אינפארמאציע וועגען יחזקאל הארט,
אז דאָס איז דערזעלבער וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע
ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג צו זיצען אוז שטימען.״

מען האָט אייננעשטימט צו דער אויסבעסערונג, און מר. מאנ־
דעלעט, מר. מיור, און מר. באורדאושעי האָבען אינפארמירט דאָס
הויז אז דאָס איז דערזעלבער יחזקאל הארט וועלכער איז ערקלערט
געוואָרען פאר אומפאסיג ביי דער לעצטער סעסיע.

פּראָגעשלאָגען פון מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מר. דו־
ראשעי :

ריכטער פאושעי האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז ער ווייסט זיכער, אז יחזקאל׳ס הארט איז א גלויביגער איד: אז ער קען אים אלס א אידען זינט דעם יאָר 1803; אז מת׳ הארט היט אָפּ די אידישע מנהגים, און אין געריכט האָט ער קיינמאָל ניט געשוואוירען אנדערש ווי נאָר עם שוועדען אידען. ריכטער פאושעי האָט ווייטער צוגעגעבען, אז אלס ריכטער ווייסט ער אויך זיכער אז הארט איז א איד, וויל ער האָט זיך לעצטענס צו אים פערזענליך געוועדט מיט א בקשה, אז ער זאָל ניט דארפען ערשיינען אין געריכט אין די שבתים, וואָס איז זיין רוה־טאג, און דער רוה־טאג פון אלע אידען.

באשלאסען, אז דאָס הויז איז מיט דער מיינונג, אז יחזקאל׳ס הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס מיטגליעד פאר דער בארָאה פון טהרי דיוועדס, איז פון דער אידישער רעליגיע, און אז מען זאָל אים קומענדען פרייטאג אויסהערען ביי דער ״באר״ פון הויז, אדער דורך א פארטרעטער אויב ער וועט עס געפינען פאר נויטיג, וועגען דער לעגאליטעט פון זיינע פרעטענזיעס צו פארנעמען זיין ״סיט״ אונ׳ם הויז, דאָרט זיצען און שטימען, ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז פון דער אידישער רעליגיע, און דאָס וואָס ער האָט געשוואירען לויט דעם אופן פון דער רעליגיע. א קאָפּיע פון די רעזאָלוציעס און אינפארמאציע זאָל צו אים צוגעשטעלט ווערען דורכ׳ן געהילפס־סעקרעטאר.

שבת, פעברואר 20, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען אויפצולעזען זיך אין א ״קאמיטי אף דהי האוס״, דער ״ספיקער״ האָט פארלאָזען זיין פארזיץ, און מר. וויג, האָט עס פארנומען. נאָך די פארהאנדלונגען האָט דער פאָרזיצענדער וויעדער פארנומען זיין פלאץ, און מת׳ וויג האָט באריכטעט אז דער קאָמיטעט האָט באשלאָסען איבערצוגעבען דורך אים דעם באריכט, וועלכער דאָס הויז וועט געפינען פאר נויטיג.

באשלאָסען, אז דער רעפאָרט זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דער באריכט איז געוועזען: — באשלאָסען, אז עס איז די מיינונג פונ׳ם קאָמיטעט, אז יחזקאל׳ס הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט פארנעמען זיין פלאץ, אדער שטימען.

כער ער באהויערט דעם באשלוס פונ'ם הויז, וואס מען האט אים מיטגעטיילט, אז ער האט ניט געגומען די שבועה לויט'ן געוועהנלי־כען שטייגער; אז דעם 29־טען טאג אין יאנואר האט ער געשוואוירען אין אייגקלאנג מיט'ן סטאטוט 31 פון זיין מאיעסטעט'ס געזעץ, קא־פיטעל 31, טיילּ 29; אז די שבועה איז אים געגעבען געוואָרען אויף א געוועליכען אופן, ווי דירעקטירט פון זיין מאיעסטעט'ס קאמי־סארען, און אז ער באטראכט פון זיין זייט די שבועה פאר געזעצליך, בינדענר און היילּיג; אז ער וועט אויך ניט האבען דאגעגען, אז ער זאל שווערען נאכאמאל אין דער געוועהנליכער פארם, אבוואל ער האלט אויך זיין ערשטע שבועה אין ריכטיגען אויסקלאנג מיט'ן קאנ־סטיטוציאנעלען געזעץ פון דער פראווינץ, און ער האפט דארום אז דאס הויז וועט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין "סיט".

מיטוואך, פעברואר 17, 1808.

באשלאסען, אז די רעקאָרדען אין דיכער וועגען דעם אופן ווי יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, זאלען יעצט געלעזען וועי־רען — און די באטרעפענדע רעקאָרדען זענען געלעזען געוואָרען.

באשלאסען, אז דער אופן, אין וועלכען דער באטרעפענדער יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געזומען די זעלבע שבועה ווי זי ווערט פראקטיצירט אין די געריכטס־הייזער, וועו מען גיט די שבועה צו פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע.

באשלאסען, אז דאס הויז זאל יעצט אויסהערען אינפארמאציע פון די מיטגליעדער, וועגען זייער באקאנטשאפט מיט דער אמונה פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מיור האט דאן באקאנט געמאכט דאס הויז, אז עטליכע טעג צוריק, האט אים מר. הארט פערזענליך אינפארמירט, אז ער איז ערצויגען געוואָרען לויט דער אידישער רעליגיע, און אז ער ג־הערט אויך יעצט צו דעם גלויבען.

און מר. מאנדעלעט האט באקענט דאס הויז, אז אין א ג־שפראך מיט מר. הארט, האט ער אים געזאגט, אז ער קען ניט אפליי־קענען, אז ער איז א איד; אז ער גלויבט אין דער אידישער אמונה.

מר. טורגאן האָט אינפארמירט דאָס הויז, אז ער איז געווען אנוועזנד מיט מר. בערטהעלאט, וועז האָרט האָט געשוואוירען לויט'ן אופן ווי מר. בערטהעלאט האָט דערצעהלט.

מאָנטאג, פעברואר 1, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען, אז די פראגע אויפנעהויבען דעם 29־טען יאנואר וועגען יחזקאל האָרט, עסקווייער, זאָל יעצט פאָרגעבראכט ווערען.

מר. בערטהעלאט האָט דאן באקאנט געמאכט, אז דעם 29־טען יאנואר האָט ער איבערגעגעבען אז יחזקאל האָרט האָט געזומען די שבועה, אָבער ניט די שבועות.

אויפ'ן פארשלאג פון'ם אטוירני דושענראל, אונטערשטיצט פון ריכטער דע באָנן, איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס איז די מיינונג פון'ם הויז, אז יחזקאל האָרט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטירען די בארָאה פון טהרי ריווערס, האָט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער און פארָדענט הארום אז דער געהילפ סעקרעטאר פון'ם פארלאמענט זאָל איבערגעבען דעם באטרעפענדען יחזקאל האָרט, עסקווייער, א קאָפּיע פון די פארהאנדלונגען, כדי ער זאָל קענען נעמען אזא וווייטערדיגע שטעלונג ווי דער פארלאמענטא־רישער וועזען וועט פאָדערן.

פרייטאג פעברואר 12, 1808.

א פעטיציע פון יחזקאל האָרט, עסקווייער, ערוועהלט צו פאר־טרעטען די בארָאה פון טהרי ריווערס, איז געלעזען געוואָרען פון מר. מיזור, וועלכער האָט פארגעשלאגען, און איז אונטערשטיצט געוואָרען פון מר. בערטהעלאט, אז די באטרעפענדע פעטיציע זאָל יעצט אויפ־גענומען ווערען.

דאָס הויז האָט דאן באשלאָסען, אז די אינפארמאציע געגעבען דעם הויז דעם 29־טען יאנואר, וועגען דעם אופן ווי מר. האָרט האָט געשוואוירען, און אויך די פעטיציע פון טאמא קאפען, עסקווייער, געגען יחזקאל האָרט'ס ערוועהלונג, זאָל יעצט געלעזען ווערען. די באטרעפענדע אינפארמאציע, רעזאָלוציע, און פעטיציעס זענען געלע־זען געוואָרען. מען האָט געלעזען יחזקאל האָרט'ס פעטיציע, אין וועל־

א זון, אין וועלכער זיי האָבען פארלאנגט גלייכע ציווילע רעכטען. דאָס מאָל האָט עס שוין קיין געגנערשאפט נית באגעגענט. דעם 16-טען מערץ, 1831, איז אריינגעטראגען געוואָרען א געזעץ־פראָיעקט, לויט וועלכען די אידען וועלען באווילינגט זיי זעלבע פאָליטישע רעכטען ווי קריסטען. דער "ביל" איז שנעל דורכגענאנגען אלע נויטיגע פארמאליטעטען איז אָנגענומען געוואָרען פון דער "אסעמבלי" און פון דעם "קאונסיל", און דעם פינפטען יוני 1832 האָט דער געזעץ באקומען די קעניגליכע צושטימונג. די קאנאדער אידען זענען דאדורך געשטעלט געוואָרען אין זייער רעכט אויף דערזעלבער מדרגה ווי די אנדערע קאנאדער בירגער.

די פאַרהאַנדלונגען אין דער „אַסעמבלי"

אין צוזאמענהאנג מיט יחזקאל הארט'ס קאמף צו קענען פיר־נעמען זיין "סיט" אינ'ם פארלאמענט, נאכדעם ווי ער איז געזעצליך ערוועהלט געוואָרען, זענען אינטערעסאנט די פארהאנדלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען וועגען דעם אין דער "אסעמבלי". דאָס ווייטער־דיגע זענען אויסצוגען פון די באטרעפענדע פראטאקאלען וועגען די פארהאנדלונגען פון דעם ענין: *)

פרייטאג, יאנואר 29, 1808.

מר. בערטהעלאט האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטירען די בארהה פון טהרי ריוועךס, האָט גענומען די שבועה, און אז ער וואָרט אויף יענער זייט "באר" (די אפציומונג אינ'ם פארלאמענט, וועלכע טיילט אפ די פארלאמענט מיטגליעדער פון די איבעריגע טיילען פון דעם זאל), צו קענען אריינקומען, און אויף דער פראגע פון א מיטגליעד האָט מר. בערטהעלאט צוגעגעבען, אז הער הארט האָט געשוואוירען איבער דער ביבעל מיט א צוגעדעקטען קאָפּ.

---

*) די באטרעפענדע פארהאנדלונגען זענען אויך פארעפענטליכט געוואָרען אינ'ם 23-טען באנד פון די "פובליקאַניעס" פון דער אמעריקאנישן אידיש־היסטארישער געזעלשאפט — פארעפענטליכט דורך ראביי דזשוליוס דזשוי. פריז.

יאָרען פון אניטאציע פאר און געגען אידישער גלייכבארעכטיגונג האָבען דאן נאכגעפאָלגט, אָבער דער פּארטיי־קאמף, ווי אויך דער קאמף צוויישען די צוויי ראסען — די ענגלענדער און די פראנצויזען איז מיט דער צייט אויסגעשטילט געוואָרען, פארלוירען א סך פון זיין שארפ־קייט, און ממילא אויך אָפּגעשוואכט די געגנערשאפט צום גערעכטען אידישען פארלאנג. אין דעצעמבער 1828 *) האָבען א גרופּע אידען זיך געוועדעט צום פארלאמענט מיט דעם פארלאנג, מען זאָל זיי ערלויבען צו רעגיסטרירען די געבורטען, טויטענפעלע און חתונות, און אין 1829 איז דער פארלאנג באוויליגט געוואָרען, און איז סאנקציאנירט געוואָרען דורך א קעניגליכער פראקלאמאציע דעם 13־טען יאנואר, 1831. ערמוטיגט פון דעם ערפאָלג, האָבען די אידען באשלאָסען צו מאכען א וויטערדיגען פּרואוו און אָפּגעשיקט אין דעמזעלבען יאָר (יאנואר 31 און פעברואר 7 —1831) צו דער לעגיסלאטור א פּעטיציע, אונטערגעשריבען אויך פון שמואל הארט, יחזקאל הארט'ס

קלערט געגען דער צולאָזונג פונ'ם אידען צו דער אסעמבלי, זענען אין 1808 פאָרגעקומען נייע וואלען, ביי וועלכע די איינוואוינער־פון טהרי ריוועדס האָבען ערווועהלט די הערען הארט און בעדארד געגען די הערען וועסינא און פאושעי. דער פארלאמענט איז וויי־דער אויפגעלייזט געוואָרען, און דער גאָווערנאר איז פערזענליך גע־קומען קיין טהרי ריוועדס אונטערצושטיצען הארט'ס וואלען (אין אק־טאבער 1909), אָבער דער לעצטער האָט אויפגענעבען דעם קאמף, און די הערען בעל און באדאו זענען ערווועהלט געוואָרען.

אין דער זעלבער געשיכטע (זייטען 524־519) ווערען אויך גע־בראכט די נעמען פון די שיללערינס, וועלכע האָבען גלעלערנט אינ'ם פּענסיאנאט פונ'ם דאָזיגען מאָנאסטיר, און צווישען זיי געפינען זיך אויך די קינדער פון בנימין הארט, און הענרי יהודה.

"Les Ursulines des Trois Rivieres depuis leur etablissement jusqu'a nos jours.

---

*) די אידיש־ענגלישע ענציקלאָפּעדיע גיט אָן דאָס יאר 1823, אָבער ווי די אטאוואר ארכיוון צייגען איז עס געווען דעם 4־טען דע־צעמבער, 1828.

געבען דעם געזעץ־פּראיעקט די געזעצליכע דריטע פּאַרלעזונג, וועלכע האָט געדארפט פּאַרקומען דעם 15־טען מאי 1809.

"איר האָט פּארברענגט אייער צייט אננעמענדיג געזעצען, וועלכע זענען אן אונקאָנסטיטוציאנעלע פּארלעצונג פון די רעכטען פון די אונטערטאנען, און וועלכע זענען בוכשטעבליך דערווידער די געזעצען פון׳ם בריטישען קעניגליכען פּארלאמענט, אונטער וועמענם יורים־דיקציע איר זייט, אייערע פּארהאנדלונגען זענען געגען די ערשטע פּרינציפּען פון נאטירליכע געראכטיגקייט", — אזוי האָט סער קרעיג געשריבען אין זיין "מעסעדזש", אין וועלכען ער האָט אויפגעלעזט די אסעמבלי, און אזוי געטויט דעם שענדליכען געזעץ גלייך ביי זיין געבורט. *)

---

*) וועגען קרעיג׳ס שטעלונג צו דער הארט־אפערע געפינען מיר אויך דאָס פּאלגענדע אין דער געשיכטע פון "די אורסולין שוועסטער אין טהרי ריוועדם" (זייט 380).

"אינ׳ם זומער פון 1809, זענען אונזערע קלאסען באזוכט געוואָרען פון א בארימטען גאסט, זיין עקסעלענץ גאוועדנאר קרעיג, און ער האָט אויך גרויסמוטיג איינגעוויליגט צו באזוכען אונזער הייליגען פּאָטער, דעם גייסטליכען און די געמיינדע. זייענדיג אין שטאדט איז ער געוועזען דער גאסט פון הער יחזקאל הארט, וועלכער האָט געוואוינט אויף דער ריו דע פּארדזש. דאָס לאנד הינטער זיין וואוינונג האָט פּארמירט א פּראכטפולע טעראסע, וואו דער אר־קעסטר פון׳ם "קענעדיען" רעגימענט האָט געשפּיעלט בשעת דעם מיטאג פּאר׳ן געהויבענעם גאסט. עם איז געווען אין זכרון פון דעם באזוך, וואָס מר. הארט האָט געגעבען דעם נאָמען קרעיג אייגעם פון זיינע זין, וועלכער איז געבוירען געוואָרען יענעם זומער. דאָס קינד האָט מען א נאָמען געגעבען דזשיימס הענרי־קרעיג הארט.

דער באזוך פונם גאָווערנאר האָט אויך געהאט א פּאָליטישע זייט, און פּאר א לאנגע צייט האָט מען וועגען דעם געדעדט אין דער פּרעסע. הער הארט איז ערוועהלט געוואָרען אין 1807 פון די פּראָגרעסיוויסט־קאנאדער אין טהרי ריוועדם, געגען די הערען קאפּטן, וועסינא און בעל, אבער אזוי ווי א געוויסע פּארטיי האָט זיך ער־

האָט די מאיאריטעט ענדליך באשלאָסען, אז יחזקאל הארט קען ניט פאָרנעמען זיין פלאץ אין דער ״אסעמבלי״, און זיין ״סיט״ איז ערקלערט געוואָרען אלס ״לויזינג״. אָנגעהויבען פון זיינע פאָליטישע געגנער אלס א זאך, צו קענען שלאָגען דערפון קאפיטאל פאר זיך, און צו טרעפען די ענגלישע פראָטעסטאנטען, האָט זיך עס פאר־וואנדעלט אין א פראגע פון רעליגיעזער טאלעראנץ און גלייכבארעכ־טיגונג. דאָס געזעץ בנוגע אידען וואָס איז ביז יעצט ניט דעפינירט געווען, האָט יעצט ענטוזיאסטישע קלאָר באשטימט ווערען, און יחזקאל הארט האָט געזוכט אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגנהייט פאר דעם צוועק. ער האָט געטענה׳ט, אז זיין שבועה איז אין אייניקלאנג מיט׳ן געזעץ, און איז אין דעם אונטערשטיצט געוואָרען פון דער ענגלישער מינאָריטעט, אָבער די קאטוילישׂ־פראנצויזישע מאיאריטעט איז גע־וועזען געגען דעם, דעם נייגצענטען פעברואר 1808 האָט דאָס הויז אים אויסגעשלאָסען פון מיטגליעדערשאפט, און עס האָבען ניט געהאָלפען הארט׳ס פראָטעסטען און אויך ניט די פראָטעסטען פון זיינע אונטערשטיצער און מיטקעמפער. ער האָט דארום באַ־שלאָסען ארויסצושטעלען נאכאמאל זיין קאנדידאטור, און אויך דאָס מאל איז ער ערוועהלט געוואָרען מיט א גרויסער מאיאריטעט, א זאך וואָס האָט געצייגט, אז די וועהלער האָבען וועגען דעם ענין גאנץ אנדערש געדענקט ווי די פראנצויזישע פאָלקס־פארטרעטער. אָבער די ״אסעמבלי״ איז געבליבען איינגעשפארט, זיי האָבען אים דאן וויעדער ניט געלאָזט פארנעמען זיין פלאץ, און זיי האָבען נאָך געוואָלט הורכפירען א געזעץ וואָס זאָל פארבאָטען א אידען צו קענען ערוועהלט ווערען.

״אידען זענען דיסקוואליפיצירט פון צו קענען זיצען אין דער אסעמבלי״, האָט געלויטעט דער געזעץ־פראָיעקט, וועלכער האָט שוין געהאט דערגרייכט די צוויטע פאָרלעזונג, די פראגע וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג איז דארום גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געוואָרען, און סער דזשיימס קרעיג, וועלכער האָט ניט געשטימט מיט א סך פראָיעקטען פון דער ״אסעמבלי״, איז אויך געוועזען געגען הארט׳ס אויסשליסונג, און אום צו מאכען א סוף צו דער געשיכטע, האָט ער די ״אסעמבלי״ אויפגעלעזט, אידער זי האָט נאָך צייט געהאט צר־

קומען 41 שטימען, דער צווייטער, מעטיו בעל, נאר 10 שטימען, און יחזקאל הארט האט באקומען פופציג שטימען. און דאן האבען זיך אנגעהויבען א רייע הרייד־לאך, הערך וועלכע די פראנצויזישע נאציאנאליסטען האבען דורך הארט'ן זיך געוואלט אפרעכענען מיט דער גאנצער גרופע ענגלענדער. איידער יחזקאל הארט האט געקענט פארנעמען זיין פלאץ אלס אסעמבלי־מיטגליעד, האט ער געמוזט אפגעבען די נויטיגע שבועה, וועלכע איז געווען־נליך געווען א קריסט־ליכע שבועה, און מען האט נעדארפט שווערען טרייהייט: "לויט

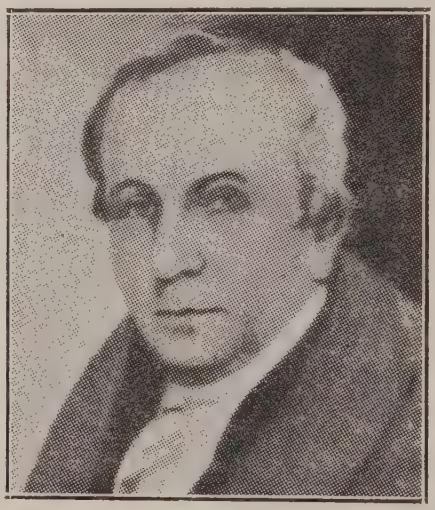

יחזקאל הארט.

דעם רייכטיגען גלויבען פון א "קריסט". הארט האט זיך פון אזא שבועה ענטזאגט, און דער באטרעפענדער בעאמטער האט אים ער־לויבט אפצוגעבען א אידישע שבועה לויט'ן אידישען נוסח, מיט א צוגעדעקטען קאפ, און איבער א תנ"ך. אבער זיינע פאליטישע אפאנעטען האבען זיך אנגענאפט אין דער דאזיגער געלעגענהייט, אין אויפגעהויבען א שטורם וועגען דעם, און נאך א לאנגער דעבאטע

אין יענער צייט (אין 1808) איז קיין קאנאדע ארויסגעקומען אלם גאווערנאר סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער פינפטער קאנאדער גאווערנאר אונטער'ן ענגלישען רעזשים (1811—1807), און מיט זיין אנקומען איז דער קאמף נאך מער פארשטארקט געווארן. ער האט חושד געווען, אז די צייטונג ווערט אונטערשטיצט פון די אנטי־בריטישע עלעמענטען אין די פראייניגטע שטאאטען, און אזוי ווי עס זענען שוין געווען זענוג סמנים ווען קומענדען קריעג צווישען אמעריקע און ענגלאנד, האט ער הארום אונטערדריקט דעם "עלע קענעדיען", ארעסטירט דעם הרוקער, ווי אויך די גרינדער ווי פיער בעראד און אנדערע.דאם האט נאך מער אויפגערעגט די פראנצויזישע געמיטער, כאטש קרעיג האט געדענקט אז מיט דעם וועט ער אונטערדריקען דעם פראנצויזישען נאציאנאליזם.

קרעיג איז געווען א סאלדאט, און ניט קיין פאליטיקער, און דאריבער האט ער זיך גענומען אונטערצודריקען די פראנצויזישע אומצופריעדענהייט מיט א שטארקער האנט. די פראנצויזען האבען פארלאנגט אז די ריכטער זאלען ניט האבען קיין רעכט צו זיצען אין דער "אסעמבלי", און אז די פראווינץ זאל האבען די פולע פראנטווארטליכקייט פאר די הוצאות און די הכנסות, און ביידע פאדער חונגען זענען באקעמפט געווארען פון קרעיג'ן, וועלכער האט אין דעם געזעהען א באווענונג פון "נידער קאנאדע פאר די פראנצויזען".

די 'אסעמבלי" האט אנגענומען א באשלוס אויסצושליסען די ריכטער, אבער דער גאווערנאר און דער "קאונסיל" האבען עס פארווארפען, און די "אסעמבלי" האט דאהום באשלאסען זיך אפצורעכענען אויף אן אנדער אופן, און אלם שעיר לעזאזל איז אויסגעקליבען געווארען א איד, אבווא זיי האבען געמיינט מיט דעם גאר צו טרעפען די ענגלענדער.

יחזקאל האארט, אהרן הארט'ס צווייטער זון (געבוירען אין טהרי ריוועדס אין 1767, געשטארבען אין 1843) האט געירשנ'ט זיין פאטער אלם "סיניאר פון ביקאנקאור", און ווען אין טהרי ריוועדס זענען אין 1807 פארגעקומען וואלען פאר אן אסעמבלי מיטגליעד, איז יחזקאל האארט געווען א קאנדידאט. דריי קאנדידאטען זענען געווען פאר'ן אמט, אבער דער קריסט טאמא קאפען האט בלויז באַ־

צאל קאנדידאטן אין דער ״אסעמבלי״, און אין די ערשטע וואלן האבן זיי טאקע מער ניט געקענט ערווארטן ווי זעכצען מיטגלידער פון די פופציג, פון וועלכע די ״אסעמבלי״ איז באשטאנען.

עס האט זיך ניט געזעהן קיין וועג פאר אן אויסגלייך, פארקערט נאך, די אורזאכן פאר צוזאמענשטויסן זענען מיט דער צייט נאך אלץ שארפער געווארן, הויפטזעכלעך אין די ערשטע יארן פון ס׳ניינצענטן יארהונדערט, און באזונדערס שארף איז עס געווארן צוליעב דעם פאלגענדן אינצידענט.

די ״אסעמבלי״ האט אנגענומען א באשלוס, אז אלע תפיסות זאלן געבויט ווערן פון דער הכנסה פון דער פראווינץ. די פראנצויזן האבן נאך דאמאלט קיין אייגענע צייטונגן ניט געהאט, פארקערט וויעדער דער ענגלישער טייל האט געהאט צווויי ארגאנען דעם ״קווייבעק מוירקורי״ און די ״מאנטרעאל גאזעט״. ביידע צייטונגען האבן רעפרעזענטירט דעם קאמערציעלן עלעמענט פון וועלכן דאם הויפט ענגלישע זענען באשטאנען, און אזוי ווי אזא באשלוס האט געמיינט גרעסערע שטייערן, האבן זיי אנגעהויבן אנצופירן א העפטיגן קאמף געגן דעם, פארלאנגענדיג אז די לאסט פון בויען תפיסות זאל פאלן אויף די לאקאלע פלעצער, און ניט אויף דער גאנצער פראווינץ. די פאלעמיק איז געווען אזעלכע אז די ״אסעמבלי״ האט די באטרעפענדע רעדאקטארן געהופען צו פארנטוואָרטליכקייט, אבער דאם האט נאך מער אויפגערעגט דעם ענגלישען טייל, וועלכע האבן שוין יעצט אפען געטענה׳ט, אז נידער קאנאדע איז צופיעל פראנצויזיש. די פראנצויזן האבן אויף די טענות ניט געשווויגן, און אין חודש נאוועמבער 1806 האט אנגעהויבן צו ערשיינען די ערשטע פראנצויזישע וואכן־צייטונג אין קאנאדע ״לע קענעדיען״, און ווי מען האט דאמאלט געגלויבט איז די צייטונג קאנטראלירט געווארן פונ׳ם ״ספיקער״ פון דער ״אסעמבלי״ און אנדערע פארלאמענט־מיטגליעדער. די צייטונג האט גלייך באקומען א גרויסע פארשפרייטונג צווישען דער פראנצויזישער באפעלקערונג, און יעדער נומער אירער האט ענטהאלטן שארפע רייד געגן דער רעגיערונג און די בעאמטע, וועלכע זענען מערסטענס געווען ענגלענדער.

מאלט געווען בכלל וועניג אין צאל. אז עס האט זיך דאָרטען אָנ־
געהויבען די באווענונג פאר אן ערווועהלטען פארלאמענט, פאר אן
"אסעמבלי", א זאך וואס איז ענדליך באוויליגט געוואָרען. האבען די
אידען שטארק געשטיצט די דאָזיגע באווענונג. טראץ דעם ענגלישען
זיעג איז נאָך אלץ קאנאדע געבליבען א פלאץ וואו צווויי נאציעס הָא־
בען געקעמפט צוויישען זיך, און אין דעם קאמף איז אויך אריינגע־
שלעפט געוואָרען דער דאמאלסדיגער קליינער אידישער ישוב.

די מלחמה מיט אמעריקע איז געווען צו ענד, אָבער אין דער
נייער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאטען איז געוואָרען דער
באָדען אן אונפריינדליכער פאר פיעלע ענגלישע לָאיאליסטען, וועל
כע האָבען דאָרום אָנגעהויבען אויסצוואוואנדערען קיין קאנאדע. די
לעצטע יאָרען פונ'ם אכצעטען יארהונדערט האָבען א גרויסע אויס־
וואנדערונג צוגעזען. עס זענען דאמאלט קאָלאָניזירט געוואָרען נייע
פלעצער און עס זענען געוואקסען די שטעדט. דער ענגלישער טייל פון
דער פראטעסטאנטישער באפעלקערונג איז א דאנק דער דאָזיגער
"יוניטער עמפּיער לָאיעליסט" אויסוואנדערונג שטארק אויסנע־
וואקסען, און צווישען די צווויי נאציאנאליטעטען איז דער קאָנפליקט
נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. קיין צד האָט ניט צופריעדענ־
געשטעלט די רעגיערונג דער ענגלישער טייל האָט געטענה'ט, אז
זייערע אינטערעסען ווערען פארבויגען צוליעב די אינטערעסען פון
דער מאיאריטעט, די פראנצויזען וויעדער האָבען זיך באטראכט
פאר די אונטערדריקטע, און אין לָאנדאָן האָט מען אנגעהויבען
אייגצוזעהן, אז מען וועט מוזען מאכען ענדערונגען אין דער רעגיע־
רונגס־פארם, אין דער פארוואלטונג פאר קאנאדע — פאר אויבער
און נידער — קאנאדע איז באוויליגט געוואָרען אן "אסעמבלי" און
עס זענען אייגעפירט געוואָרען אנדערע קאָנסטיטוציאנעלע ענדע־
רונגען, באקאנט אין דער קאנאדער קאָנסטיטוציאנעלער געשיכטע אלס
דער "קאָנסטיטושאנעל עקט 1791", אָבער דאָס איז אלץ געווען
וועניג צו קענען באזייטיגען דעם צוזאמענשטויס, מיט דער אויסנאם
פון עטליכע פלעצער, ווי קוויבעק, מאָנטרעאל, טהרי ריווערס א. ד. נ.
זענען די ענגלענדער געווען אין אזא מינאריטעט אין נידער־קא־
נאדע, או זיי האָבען ניט געקענט האָפען דורכצופירען א געניגענדע

דאס פערטע קאפיטעל

דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג.

די ניט־קלאריקייט פונ׳ם פראנצויזישן געזעץ בנוגע אידן — דער קאמף צווישן דער פראנצויזישער מאיריטעט און די ענגלישע מינאריטעט, — סער דזשיימס העניר קרעיג, — יחזקאל הארט׳ס ערוועהלונג צו דער ״אסעמבלי״ — די קריסטליכע שבועה און דער קאמף נעגען אים, — דער נעפלאנטער נעזעץ־פראיעקט נעגען אידן, — די שטעלונג פונ׳ם גאווערנאר — דאם היסטארישע יאר 1832 — אויס־צוגען פון אפיציעלע בריעף און דאקומענטן.

אז אידן זאלן אנהאלטן און פארנעמען עפענטליכע עמטער אין קאנאדע, איז צו יענער צייט קיין נייעס ניט נעווען. אזוי האט נאך אינ׳ם יאר 1778 א איד יעקב קוהן, אנגעהאלטן אין מאנטרעאל דעם אמט פון הויפט־פאליציי־קאמיסאר און שפעטער האט דעמזעלבן אמט נעהאלטן דער איד משה העים, א זון פון איינעם פון די ערשטע אידישע ״סעטלערס״. אידן האבן אויך נעהאלטן חוץ ציווילע שטעלעס, אויך פארשיעדענע מיליטערישע שטעלעס, און עס זענען אויך נעווען אידישע אפיצירן אין דער מיליץ, דאך האט אינ׳ם אנהויב פונ׳ם נייניצענטן יארהונדערט פאסירט אן אינצידענט, וואס קען באצייכענט ווערן אלס דער קאמף פאר פולער אידישער גלייכ־בארעכטיגונג אין לאנד, און וואס האט זיך ענדליך נעענדיגט מיט ערפאלג פאר דער אידישער גלייכבארעכטיגונג.

ווען ״ניי פראנקרייך״ איז אריבער צו ענגלאנד, איז די רעניע־רונג פון קוויבעק נעווען אין די הענט פון דעם גאווערנאר און זיין ״קאונסיל״, און דער פראנצויזישער ציווילער קאדעקס איז נעבליבען דאס הערשענדע נעזעץ אינ׳ם לעבען. קיין ספעציעלע נעזעץ־פונקטן וועגען אידן האט דער קאדעקס ניט נעהאט, ווייל אידן זענען דע־

פיעלע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין קאנאדע האָבען דאָרום פיעל בייגעשטייערט פאר קאנאדע'ס וואוקס און ענטוויקלונג, זייענדיג טעטיג אויף יעדען מעגליכען געביעט.

אזוי איז באוואוסט, אז א געוויסער סעמיועל דזשייקאָבס, א רייכער פּראָווייזיאנס־סוחר פון סט. דענים, קוויבעק, האָט ניט נאָר אָננעהאלטען דעם אמט פון פאדריאטשיק פאר דער בריטישער ארמיי, פאר די יאָרען 1790־1760, נאָר איז אויך געווען א גרויסער וויין סוחר, און איז רעספעקטירט געוואָרען פון אלע וועלכע זענען נאָר געקומען מיט אים אין האנדעלס־באציהונגען, אזוי אז ער איז פיעלע מאל געלויבט געוואָרען פון די ענגלישע אויטאריטעטען פאר זיין אר־בערגעבענקייט.

וועז עס האָט אין 1764 פאסירט אין מאָנטרעאל אן אינצידענט, וועז א גרופּע אָפיצערען זענען ארעסטירט געוואָרען פאר באפאלען אין אטאקירען דעם פריעדענס־ריכטער טאָמאס וואקער, איז אונטער דער פּעטיציע, וועלכע האָט געבעטען זייער באפרייאונג אויך געווען אונטערגעשריבען סעמיועל דזשייקאָבס, און עטליכע אנדערע אידען. (״רעפּאָרט אָן קענעדיען ארקיוום״ 1888).

סעמיועל דזשייקאָבס האָט ניט נאָר געטון גרויסע געשעפטען אין קאנאדע, נאָר אויך אין אלבאני, ניו יארק, און פילאדעלפיע. ער־פלעגט אויך אויסלייען געלט אויף קליינע פּראָצענטען, און וועז די הלואות פלעגען פעליג ווערען, פלעגט ער אָפט לאָזען אויסרופען אין די קירכען, אז די ״גוטע קריסטען״ זאלען באצאָלען זייערע שולדען צו אים, ערשט וועז דאָס פלעגט ניט העלפען, פלעגט ער זיי מודיע זיין, אז ער וועט זיי משפּט'ן. ביז זיין טויט אין 1790, איז ער באטראכט געוואָרען פאר אויגעם פון די רייכסטע אידען אין לאנד.

די אידישע פאמיליעס זענען געווען קליין אין צאָל, אָבער זיי האָבען פיעל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס אויסבויאונג און ענט־וויקלונג.

אינ'ם יאָר 1764, האָט ער שנעל דערגרייכט צו שטעהן אויף דער שפיץ פון א גרויס און פארצווייגט געשעפט, און וועו אין 1817 איז געגרינדעט געוואָרען די "בענק אף מאָנטרעאל" קאנאדע'ס היינטיגע גרעסטע באנק־הויז, איז ער געווען ניט נאָר איינער פון די גרינדער, נאָר ער איז אויך ערוועהלט געוואָרען אלס דירעקטאר, אז אמט וואָס ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1824.

דוד דיוויד.

חוץ דוד דייוויד'ן זענען צווישען די ערשטע אקציאנערען פון דער "בענק אף מאָנטרעאל" אויך געווען אנדערע אידען, ווי משה האָרט, יחזקאל האָרט, חנה דזשאָזעף און מ. העיס (די הונדערט יאר ריגע פייערונג פון דער "בענק אף מאָנטרעאל" 1917—1817, זייטען 79-80).

"באנק נאסיאנאל", און איז פאר זיינע פיעלע פארדיענסטען הויפט־זעכליך פאר'ן האנדעל מיט בעלגיען, באשטימט געוואָרען אלס דער בעלגישער קאנסול אין קאנאדע, אן אמט וואָס ער איז געווען דער ערשטער צו האלטען עס, פארטרעטענדיג בעלגיען אין קאנאדע ארום פערציג יאָר, און פאר וועלכען ער איז דעקאָרירט געוואָרען פון'ם בעלגישען קעניג.

גרשון דזשאָזעף איז געווען איינער פון די ערשטע אידישע סטודענטען אין טאראנטא (אויב ניט דער ערשטער). זיינע עלטערען האָבען פאר אים באשטימט א פראָפעסיאנעלע קאריערע, און זיי האָבען אים דארום געשיקט קיין טאראנטא, וואו ער האָט געלערנט צו ערשט אין דעם אריסטאקראטישען "אפער קענעדע קאָלעדזש", און שפעטער אינ'ם טאראנטער אוניווערזיטעט, פון וואנען ער האָט גראָדואירט אין "ארטס" מיט'ן טיטול מ. איי. און אין געזעץ אלס בי. סי. ל. נאָך זיין שטודיום האָט ער באריזט אייראפע, און דאן זיך באזעצט אלס אדוואָקאט אין מאָנטרעאל, אָבער וען אין 1849 איז פאָרגעקומען דער געיעג נאָך גאָלד אין קאליפארניע, איז ער צוואמען מיט אנדערע אוואנטיוריסטען אויך אוועק צו די פאסיפישע ברעגעס, וואו ער האָט פארברענגט א לענגערע צייט אין דער גאָלד־זוכעריי, צוריקקומענדיג שפעטער קיין מאָנטרעאל, און זיך צוריק געמומען צו דער אדוואקאטור, זיך אויך אָפגעבענדיג מיט אידישער טעטיגקייט.

אן אנגעזעהענע פאמיליע איז אויך געווען די פאמיליע דייוויד.

לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע אידישע "סעטלערס" איז געווען א גרויסער לאנד'ס באזיצער, און זיין עלצטער זון, דוד דייוויד איז געווען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער "בענק אף מאָנטרעאל".

אינ'ם אָנהויב פון'ם נייניצעהנטען יארהונדערט האָט מאָנטרעאל פארמאָגט א באפעלקערונג פון קנאפּע צוואנציג טויזענט מענשען, אָבער שוין דאמאָלט האָט זיך געפילט די נויטיגקייט פון א באנק־אינסטיטוציע פאר'ן האנדעל, און דורך דער איניציאטיווע פון א קלייניער גהופּע מענשען איז עס געשאפען געוואָרען. דעם 23־טען יוני, 1817, איז געגרינדעט געוואָרען די "מאָנטרעאל בענק", און צוויישען די גרינדער איז אויך געווען דוד דייוויד. געבוירען אין מאָנטרעאל

דער ״בענק אף בריטיש נאָרט אמעריקע״ (יעצט פאראייניגט מיט דער ״בענק אף מאָנטרעאל״) און די ״אנטאריא בענק״, און איז געווען איינער פון די גרעסטע אקציאנערען פון דער ״מאָנטרעאל עלעווייטאר קאָמפּאני״, פון וועלכער ער איז אויך געווען פאר א צייט דער פּרעזידענט, און טראץ זיינע פיעלע געשעפטליכע אינטערעסען האָט ער נאָך אויך צייט געהאט צו זיין פּראָמינענטער־עסירט אין א רייע געזעלשאפטליכע ארבייטען און אינסטיטוציעס.

דורך הייראט איז ער פארבונדען געווארן מיט דער בארימטער אמעריקאנישער־אידישער פאמיליע גרעץ, חתונה האָבענדיג מיט א קוזינע פון רבקה גרעץ, יענע בארימטע אמעריקאנישער־אידישע שענהייט, וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט, אז סער וואָלטער סקאט האָט איר פּראָפּייביגט אין זיין ראָמאן ״אייוועננהא״, שילדערענדיג איר אלס זיין העלדין ״רבקה פון יאָרק״.

ווי זיין ברודער יעקב הענרי, איז אויך אברהם דושאָזעף, וועלכער האָט געוואוינט אין קוויבעק געווארן א פּראָמינענטע פיגור, אין ער איז געווארן פּראָגרעסירט אין א רייע געשעפטען, זייענדיג פּרעזידענט פון דער ״דאָמיניאן באָארד אף טרייד״, פּרעזידענט פון דער ״סטאדאקאנא בענק״, א דירעקטאר פון דער ״באנק נאסיאנאל״, א דירעקטאר פון דער ״קוויבעק ענד גאָלף סטימשיפ קאָמפּאני״, און האָט זיך אויך באטייליגט אין דער שטאדטישער פּאָליטיק.

הענרי דושאָזעפ׳ס דריטער זון, דושעסי, וועלכער האָט נאָך אלס קליינער איינגעלאָ איבערגעצויגען פון בערטיע קיין מאָנטרעאל, האָט פיעל אויפגענומען אויף צו ענטוויקלען דעם האנדעל צווישען קאנאדע און בעלגיע, און פונקט ווי זיין פאָטער איז געווארן פון די ערשטע צו שיקען האנדעלס־שיפען נאָך ענגלאנד, אזוי איז ער אויך געווארן פון די ערשטע צו פארבינדען א שיפס־פארקער צווישען קאנאדע און אנטוווערפען, בעלגיע. חוץ אינ׳ם שיפס־געשעפט איז ער אויך געווארן באטייליגט אין פיעלע אנדערע געשעפטען, און איז אין דער צווייטער העלפט פון׳ם נייניצעטען יארהונדערט אויך געווארן דער פּרעזי־זנט פון דער ״מאָנטרעאל סטריט ריילווויי קאָמפּאניע״, און א דירעקטאר אין דער ״מאָנטרעאל טעלעגראף קא.״. ״פיפעלס טעלעגראף קא.״ אין

(וועגן הענרי דושאָזעפ'ן וועלט דערצעהלט, אז ער איז געווען אזוי פרום, דאָס ער האָט זיך אפילו אויסגעלערנט שחיטה, כדי צו קענען שעכטען פאר זיך אליין, און ניט זיך דארפען פאַרלאָזען אויף דער שחיטה פון אנדערע, ווייל אין קאנאדע גופא זענען דאמאלסט קיין שוחטים ניט געווען).

פיער זין און פיער טעכטער האָט ער געלאָזען נאָך זיך, יעקב הענרי, אברהם, דושעסי און גרשון, און אלע דושאָזעפ'ס האָבען פאר־נומען וויכטיגע פלעצער אין דער דאמאלסדיגער קאנאדע.

יעקב הענרי דושאָזעף, איז געבוירען געוואָרען אין בערטיע, אָבער ער האָט זיך שפעטער באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט זיך באטייליגט אין פיעלע געשעפטליכע אונטערנעמונגען, הויפטזעך־ליך אין די ערשטע טעלעגראף־קאָמפאניעס פון לאנד, וועלכע האָ־בען זיך אָנגעהויבען צו גרינדען אין יענער צייט. ער איז געווען איינער פון די ערשטע צו ארגאניזירען דעם טעלעגראף דאָ אין לאנד, האָט זיך אויך באטייליגט אין דער ניופאונדלענד טעלעגראף קאָמפא־ניע, און האָט פיעל צוגעהאָלפען צו שאפען קייבל־פארבינדונגען מיט אייראפע. חוץ אין טעלעגראף־בוי, איז ער אויך פאראינטערע־סירט געווען אין דער בויאונג פון באנען, און ער איז באטייליגט געווען אין דער בויאונג פון א רייע באן־ליניעס, ווי די ''שעמפליין רייל־ראוד קאָמפאני'' וועלכע איז שפעטער געוואָרען א טייל פון דער גרעסר טראנק (יעצט די ''קענעדיען נישאָנעל'') און א רייע אנדערע ליניעס, אייגענעשלאָסען די ערשטע באן־פארבינדונגען מיט די פאראי־ניגטע שטאָטען.

יעקב הענרי האָט אויך צוגעהאָלפען צו דער גרינדונג פון עט־ליכע באנק־הייזער, הויפטזעכליך די ''יוניאן באנק''. וועגען זיין באטייליגונג אין דער גרינדונג פון דער דאָזיגער באנק ווערט דער־צעהלט פאָלגענדער אינצידענט. וועו די באנק איז געגרינדעט גע־וואָרען, איז דער שטאדט מאָנטרעאל צוגעטיילט געוואָרען א געוויסע צאל אקציעס, אָבער פון זיי איז געבליבען 1,400 אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אבאנירט, און אום צו פארזיכערען דעם ערפאָלג פון דער באנק, האָט ער דאן אליין אויסגעקויפט די נאנצע צאל פארבליבענע אקציעס. ער איז אויך פאראינטערעסירט געווען אין

וואו ער האָט עטאבלירט א רייע פון האנדעלס־פאָסטענס, מיט דער הויפט־קוואַרטיר אין בערטיע, און אפטיילונגען אין מאָנטרעאל און קוויבעק. דעם האנדעל זיינעם האָט ער שפעטער פיעל אויסגעברייטערט מיט דער הילף פון זיין שווער ליוואי סאלאמאנס און זיינע שוואָגערס יעקב פרענקס און בנימין סאלאמאנס, און איבער די קאנאדער וואסערען זענען דאן געשוואומען הונדערטער פון זיינע שיפען, געפירט פון פראנצויזישע און אינדיאנישע שיף־פירער, פירענדיג די פארשיעדענע סחורות זיינע. איבער די וואסערען פון סט. לאורענס און די "גרייט לייקס", דערצעהלען די אפּגעהיטע רעקאָרדס, האָבען זיך געצויגען זיינע פלאָטען, און זיינע שיפען זענען אויך געשוואומען איבער די אטלאנטישע וואסערען צווישען קאנאדע און אייראָפּע, זיינע אייגענע ווי אויך געדונגענע. ער איז געוועזען דער ערשטער צו לעגען דעם גרונד־שטיין פאר א קאנאדער האנדעלס פלאָט און זיין שיף "יורעטא" איז געוועזען פון די ערשטע האנדעלס שיפען, וואָס איז געבויט געוואָרען פאר אויסשליסיבע קאמערץ־צווועקען צווישען קאנאדע און ענגלאנד.

פאר דער געשיכטע פון דער קאנאדער אינדוסטריע און קאָמערץ האָט דאָרום הענרי דזשאָזעף פיעל בייגעטראגען, זייענדיג אייגנער פון די גרינדער פון א קאנאדער האנדעלס־פלאָט. וועז אין די יאָרען 1814־1812 איז פאָרגעקומען די ענגלישׂ־אמעריקאנישע מלחמה האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אין די ענגלישע טרופען, און האָט זיך אקטיוו באטייליגט אין עטליכע אטאקעס אין דעם רישעליו דיסטריקט, באזעצענדיג זיך שפעטער אין מאנטרעאל, וואו ער איז דעם 21־טען יוני 1832, נעפאלען אלס קרבן פון דער כאליערע מגפה צוזאמען מיט אייניעם פון זיינע זין.

אין יענעם יאָר האָט איבער נאנץ אייראפּע און אמעריקע די מגפה אוועקגערויבט נענוג מענשליכע לעבענס. הענרי דזשאָזעף איז געוועזען אין מאָנטרעאל, וועז זיין עלטער זון שמואל איז אין בערטיע קראנק געוואָרען, און וועז ער האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער שנעל נעאיילט אהיים, אָבער אהיימקומענדיג איז ער אליין אויך קראנק געוואָרען און נעשטארבען דערפון עטליכע שעה שפעטער, קומענדיג צו קבורה אין מאָנטרעאל.

טען גרויסען מענשען". אין יאָר 1670 איז דער אינזל צום ערשטען מאָל באזעצט געוואָרען פון די פראנצויזען, אָבער אין 1761 איז דער נעגענט פארנומען געוואָרען פון די ענגלענדער, און היינט צו טאג איז עס א טייל פון ס שטאאט מישיגען).

די אלדימאנד פאפיערען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכיוון, וואו עס געפינען זיך אויך די קאָפיעס פון בריעף צווישען האלדימאנד'ן און די קאָמאנדירען אין מישילימעקינעק (בי. 2־97, זייט 577) האָבען אויך א ליסטע פון די דאָרטיגע אייגענטימער פון "דזשענעראל סטארס", און עס ווערט אויך אָנגענעבען די צאָל פון שיפען מיט סחורה וואָס יעדער האָט געהאט, און זייער ווערט. יחזקאל סאלאמאָנס ווערט דאָרטען אָנגענעבען אלס דער אייגענטימער פון א "קענו" אין ווערט פון פופצען טויזענד פראנק. אין יענער ליסטע איז אויך דאָ דער נאָמען בנימין לייאנס, וואָס וויזט אויס צו זיין אידיש, און וועלכער ווערט אָנגענעבען אלס דער אייגענטימער פון איינס און א האלב "קענוס" ווערט 22,500 פראנק. אין א צווייטער ליסטע פון בריטישיערונגען פאר'ן מיסיאנערען פאנד (בי. 1־97, זייט 34) ווערט אָנגענעבען די סומע פון פופציג פראנק וואָס יחזקאל סאלאמאנס און בנימין לייאנס, האָבען יעדער בייגעשטייערט.

חוץ היראט איז פארבונדען געווען די פאמיליע פרענקס און סאלאמאנס, און שפעטער זענען די צוויי פאמיליעס אויך פארבונדען געוואָרען מיט דער פאמיליע האארט, וועז א טאכטער פון ליוואי סאלאמאנס, רחל, האָט חתונה געהאט מיט הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, אהרן האארט'ס א פלימעניק.

די אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע, האָבען אויך געזוכט אריבערצוברענגען זייערע קרובים און נאָענטע, אזוי האָט אויך געטון אהרן האארט, וועלכער האָט באייגנפלוסט זיין פלימעניק אויסצואוואנדערען קיין קאנאדע. געבוירען אין ענגלאנד אין דעם יאָר 1775, איז הענרי דזשאָזעף אריבערגעקומען קיין קאנאדע נאָך אלס אינגעל (אין 1790) און האָט זיך אייגנע־אָרדענט ביי דער ארמיי אין פאָרט וויליאם־הענרי, ביים טייך רישעליו. שפעטער אָבער האָט ער רעזיגנירט פון זיין מיליטערישער שטעלע, אוו האָט זיך באזעצט אין בערטיע, ניט וויים פון ס דאָרטיגען פאָרט,

נישׂ־אידישער היסטאריישער געזעלשאפט) ווערט וועגן אים דערצעהלט דאָס פאלגענדע :

״צווישען די ערשטע אידען (אינ׳ם שטאאט מישיגען וואָס האָט נאָך דאמאלט געהערט צו קאנאדע) איז געווען יחזקאל סאלאמאנס, א סוחר אין 1763 אין מעקינעק, וועלכער ווערט עטליכע מאל דער־מאָנט אין געפאנגענשאפט פון די דאמיניאן ארכיוון אין אטאווא. זיין ערשטער וואוינונגס־ארט איז געווען אין מאָנטרעאל.

וועגן עס איז פאָרגעקומען די שחיטה פון׳ם בריטישען גאריזאן דורך די אינדיאנער, יוני 2, 1763, איז יחזקאל סאלאמאנס געווען אייגנער פון די עטליכע, וועלכע האָבען זיך געראטעוועט, אנטלויפענדיג קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט שפעטער אויסגעשוואירען אן ״אפידייוויט״ וועגען דער שחיטה, כדי עס זאל קענען באנוצט ווערען פון׳ם מיליטערישען געריכט.

זיין לאנגע אייגנוואוינערשאפט אין מעקינעק, זיין מיטגליעדער־שאפט אין דער ״דושענעראל סטאר״, און דאָס וואָס מען האָט אים געגעבען אן ערלויבניש צו האנדלען מיט פולוועך און שיסעריי־מאטעריאלען, צייגט אז ער האָט געהאט א גוטען נאָמען צווישען זיינע שכנים. וועגן די פראנצויזישע קאטוליקען וועלכע האָבען דאָרטען געוואוינט האָבען געבעטען ביים קאנאדער גאָווערנאר, אז מען זאל צו זיי שיקען מיסיאנערען, ווי מען פלעגט עס טאן פריהער אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז סאלאמאָנס אויך געוועזען איינער פון די וועלכע האָבען מנדב געווען צום פאנד.

וועגן מעקינעק איז אפגענעבען געווארען צו די אמעריקאנער נאָך דער מלחמה פון 1812, האָט ער זיך צוריקגעצויגען צוזאמען מיט די ענגלענדער אין דער נייער ענגלישער קאָלאָניע אויף ״דרומאָנד׳ס אייי־לענד״ וואו אפשטאמער פון זיין פאמיליע לעבען נאָך״.

(מעקינעק איז א קלייענער אינזעל צפון מערב ביי ״לייק יוראן״, און איז היינט צו טאג א זומער־פלאץ. דער אריגינעלער נאָמען פון׳ם אינזעל איז געווען מישילימעקינעק, וואָס האָט עמיינט אויף דער שפראך פון׳ם אלגאנקווינער שבט — ״דאָס ארט פון׳ם פארוואונדע־

קאנאדע, האָט ליוואי סאלאמאנס נאָך אלץ געגלויבט, אז עס איז מעגליך א פריינדליכע לייזונג פון ס׳כסוך, און אז די אמערי־קאנער קאָלאָניסטען זאָלען זיך ניט דארפען אָפרייסען פון ענגלאנד.

אָבער טראץ זיין פריינדליכער שטעלונג האָט ער דאָך ניט גע־קענט אויסמיידען פון קומען אלץ אין צוזאמענשטויס מיט די בא־טרעפענדע אויטאריטעטען. בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, איז סאלאמאנס שוין געווען א קאנאדער בירגער, אָבער דער אמערי־קאנער ענגראל מאנטגאמערי האָט זיך ניט גערעכענט מיט דעם, און אזוי ווי סאלאמאנס האָט פריהער געהאט געוואוינט אין שטאָט ניו־יארק, האָט ער אים פאררעכענט פאר אן אמעריקאנער, און געצוואונ־גען אים בשעת דער אינוואזיע אין 1775, אריינצוארדנען שפיטאלען פאר די אמעריקאנער פארוואונדעטע סאָלדאטען. דאָס האָט שפע־טער געפירט צו דעם, אז ניט נאָר זאָלען די ענגלענדער קאָנפיסקירען אָן שום געצאָלט פיעל פראָוויאנט פון סאלאמאנס׳ן, נאָר נאכדעם ווי די אמעריקאנער זענען שוין געווען פארטריבען פון קאנאדע, און מאנטגאמערי איז געווען טויט, האָט מען אים חושד געווען אין סימפאטיע צו די אמעריקאנער, און דער ענגלישער ענעראל בורגאן האָט אים און זיין פאמיליע אויסגעוויזען פון מאָנטרעאל, און ערשט דאן, ווען זיין אומשולד איז באוויזען געווארן, האָט מען אים ערלויבט זיך צוריקצוקערען. וואו ער האָט פארגעזעצט זיינע גרויסע געשעפטען ביז זיין טויט אין חודש מאי 1792.

אן אנזעהענדע ראָלע האָט אויך געשפיעלט יחזקאל סאלאמאנס, ליוואי סאלאמאנס א קוזין, וועלכער איז אין 1779 געווען א מיט־גליעד פון דער ״יונטא״ אין דער מאָנטרעאָלער ספרדישער קאָנגרע־גיישאן.

צווישען מאָנטרעאל און מישילימעקינעק איז אָנגענאנגען א פאר־צווייגטער האנדל און יחזקאל איז צולייב זיינע געשעפטליכע־אינ־טערעסען געווען אן איינוואוינער אין בויד פלעצער.

אין אן אפהאנדלונג וועגען דעם אָנהויב פון׳ם אידישען ישוב אין דעם שטאָט מישיגען (פארעפענטליכט פון דוד אי. היינעמאן אין דעם דרייצענטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריקא־

אז עס איז אויסגעבראכען דער סכסוך צווישען די אמעריקאנער קאלאניעס און ענגלאנד האט ליוואי סאלאמאנס געזוכט די גאנצע צייט צו באאיינפלוסען די באטרעפענדע צדדים, אז עס זאל אויסגעגליכען ווערען אויף א פרידליכען אופן, און ער האט ענערגיש געארבייט

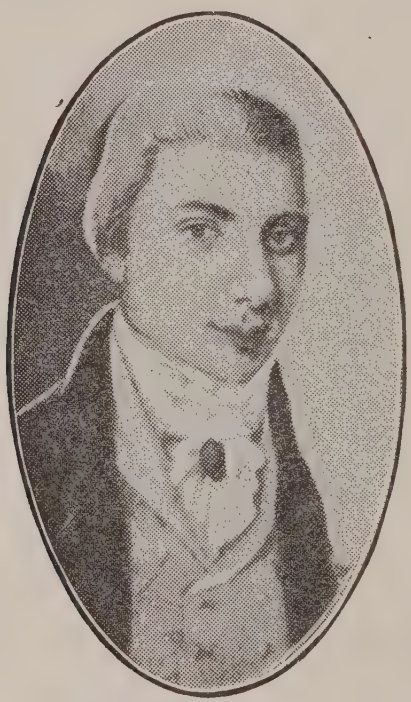

ליוואי סאלאמאנס.

פאר דעם, אז עס זאלען באזייטיגט ווערען די אורזאכען, וועלכע האבען געשאפען אומצופרידענהייט צווישען די אמעריקאנער קאלאניסטען. אפילו ווען די רעוואלוציאנערע מלחמה איז אויסגעבראכען, און נאכדעם ווי די אמעריקאנער ארמיי איז שוין אפילו ארויסגעדרונגען אין

רייכסטע מענשען אין פילאדעלפיע, אבער וועו די מלחמה איז אויסגעבראכען, איז דאָרטען זיין גאנץ פארמעגען קאנפיסקירט געוואָרען, צוליעב דעם וואָס ער איז געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, און אין 1780 איז ער אויסגעוויזען געוואָרען פון די פאראיניגטע שטאטען, מוזענדיג געבען אלס פארזיכערונג א סומע פון צוויי הונדערט טויזענט פונט, אז ער וועט זיך ניט צוריקקערען ביז נאָך דער ענגליש־אמעריקאנער מלחמה. ער האָט זיך דאמאָלט פאר א קורצער צייט באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען דאמאָלט געוואוינט אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, אפּפּאָרענדיג נאָך ענגלאנד אין 1781, אין 1783 איז ער צוריקגעקומען אין פילאדעלפיע. זיך פארנומען די לעצטע יאָרען מיט באנק־געשעפטען, און דאָרטען געשטארבען אין 1793.

קאָלאָנעל יצחק פרענקס, וועלכער איז געווען דזשאָרדזש וואשינגטאָן'ס אן אדיוטאנט, און האָט דערגרייכט אין אמעריקע צו א הויכען מיליטערישען שטאנד (געבוירען אין ניו יארק אין 1759, געשטארבען אין פילאדעלפיע דעם 4־טען מאי, 1822), איז געשטאנען די גאנצע צייט אין פארבינדונג מיט זיינע קאנאדער קרובים, און ער האָט אויך באזוכט מאָנטרעאל, צוהעלפענדיג צו ארגאניזירען די ניי־געגרינדעטע "קאָנגרעגיישאן".

אן אנגעזעהענעם פּלאץ האָט אויך פארנומען די פאמיליע פון ליוואי סאלאמאָנס, וועלכע איז געווען ענג פארבונדען מיט דער פרענקס פאמיליע, דורך דער הייראט פון רבקה פרענקס, אברהם פרענקס א טאכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט מיט ליוואי סאלאמאָנס.

ליוואי סאלאמאָנס האָט געהאט א "האומסטעד" ארום אלבאני, נאָר נאָכ'ן ענגלישען זיעג אין קאנאדע, האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אנגעפירט א באריטענדען האנדעל מיט אינדיאנער און פראנצויזען, א האנדעל וואָס האָט ארומגענומען דעם גאנצען שטח לאנד צווישען דעם סט. לאורענס גאָלף און דעם טייך האדסאן, און אויך מישילימעקינעק, דעם צענטער פאר האנדעל, וואו עס איז היינט דער שטאאט מישיגען.

נעדיקט ארנאלד, און אין דעם פראצעס איז אויך פרענקס פארמישט געווען, אבער ער איז ערענהאפט באפרייט געווארן נאך דער אונטערזוכונג. די אמעריקאנער רעגיערונג האט שפעטער געהאט צו אים אזא צוטרויען אז מען האט אים אין די אינטערעסען פון דער אמעריקאנער רעוואלוציע אנפארטרויט מיט זעהר וויכטיגע שליחות'ן קיין אייראפע, און צוליעב זיינע פיעלע פארדינסטען פאר דער רעוואלוציע, האט אים די אמעריקאנער רעגיערונג אין 1789 (יאנואר 28) באלוינט מיט א מתנה פון פיער הונדערט אקער לאנד, אלס צייכען פון אנערקענונג.

אין א ליסטע וואס געפראל גאי קארלטאן, דער מיליטערישער קאמאנדיר און "גאווערנאר" איבער קאנאדע, האט צוגעשיקט צו לארד דושארדוש געלעזען דעם ניינטען מאי, 1777, ווערען אנגעגעבען דרייסיג נעמען פון פערזאנען, וועלכע זאלען זיין די הויפט־פירער באטייליגט אין פארראט געגען דער ענגלישער רעגיערונג, און צווישען זיי ווערט אויך אנגענעבען דער נאמען דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער איז שוין דאמאלס געווען אין אמעריקע (רעפארטס אן קענדיען ארקייוום, 1888).

פונקט ווי א סך פאמיליעס פון יענער צייט, וועלכע זענען בשעת דער אמעריקאנער רעוואלוציע געווען צוטיילט אין צוויי לאגערן, אין אנהענגער פון דער נייער רעפובליק, און אין די וועלכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אזוי איז אויך געווען מיט דער פרענקס פאמיליע. דוד סיילסבי פרענקס האט געקעמפט פאר אמעריקע'ס אומאפהענגיקייט, אבער אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, זענען ניט נאר געווען לאיאל צו ענגלאנד, נאר אויך פארנומען פארשיעדענע וויכטיגע עמטער אין דער ענגלישער ארמיי. דוד פרענקס, דוד סיילסבי'ס א קרוב, און זיין ברודער משה פרענקס זענען געווען די הויפט אגענטען פון דער ענגלישער רעגיערונג, צוזושטעלען פראוויא ט פאר די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע און די אמעריקאנער קאלאניעס, און זענען שטארק געלויבט געווארן פאר זייער טרייהייט און לאיאליטעט. דוד פרענקס האט צוליעב נע שעפטס אנגעלעגענהייטען געוואוינט אי אין פילאדעלפיע און אי אין מאנטרעאל, און איז געווען פאררעכענט פאר אייגעם פון די

ניט געווען קיין אויסצאל ערשטיגונג, נאר אז א סך ענגליכע קריגע־ריין זענען פארגעקומען, און ער ציטירט דעם היסטאריקער סאנ־גינע וועגען א קריגעריי צווישען איינעם א לעפעלעי און א אידען מיט'ן נאמען סאלאמאן. אלס דעם פראנצויז, וועלכער האט זיך גע־קריגט מיט פרענקס'ן ניט קיינגספארד אן דעם נאמען דע בעלעסטר, א קאפיטאן אונטער'ן פריערדיגען פראנצויזישען רעזשים.

אין דעם צענטען באנד "פובליקאציעס" פון דער אמעריקא־נישי־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, האט אסקאר ס. שטרויס פארעפענטליכט א רייע נאטיצען און בריעף פון פרענקס'ן, און אין יענע בריעף דערצעהלט דוד סילסבי פרענקס וועגען זיך און וועגען דעם אינצידענט. ער שרייבט:

"אנהויב פונ'ם יאר 1774, האב איך זיך באזעצט אין מאנט־רעאל מיט א קליינעם קאפיטאל און א באדייטענדען קרעדיט אלס סוחר. איך בין געווען ערפאלגרייך אין געשעפטן. פרילינג אין 1775 האב איך אריבערגעלעבט א קורצען אבער שטרענגען ארעסט צוליעב מיין סימפאטיע מיט אמעריקע'ס שטרעבונגען (ער מיינט דא אמע־ריקע'ס שטרעבונג צו באפרייען זיך פון ענגלאנד). אזוי שנעל ווי גע־נעראל מאנטגאמערי מיט זיינע סאלדאטען האבען פארנומען מאנט־רעאל, האב איך אלעס געטון אין מיין מאכט, צו העלפען זיי, און איז איין צייט האב איך זיי אפילו אוואנסירט א סומע פון 500 האלבע "יאהאנעס" אין געלט און אין סחורות, וואס מען האט מיר שפעטער אפגעצאלט מיט געפאלענע פאפיער געלט. גלייך נאך דער אומגליק־ליכער אטאקע אויף קוויבעק אין 1776 האט מיר גענעראל וואוסטער באשטימט צום אמט פון צאלמייסטער פון דעם מאנטרעאלער גא־ריזאן".

זיינע סימפאטיען מיט אמעריקע זענען געווען אזעלבע שטאר־קע, אז ווען די אמעריקאנער ארמיי האט זיך צוריקגעצויגען פון קאנאדע, האט ער זיך אנגעשלאסען אלס וואלונטיר און איז מיט זיי מיטגענאנגען. אין דער ארמיי איז ער שנעל געשטיגען, און ער האט פארנומען א רייע פון וויכטיגע עמטער. אין 1779 איז אין אמעריקע פארגעקומען א מיליטערישער פראצעס געגען גענעראל בע־

בער געקומען צו א געשלעג. און די געזעץ־היטער האָבען ארעסטירט פרענקס'ן פאר זיינע ווערטער. פרענקס און זיין פאמיליע זענען געוועזען גאנץ רייך, און מען האָט נ'י בעאמטע פאַרגעשלאָגען צען טויזענד ענגלישע פונט שטערלינג אלס "בעיל", אָבער זיי האָבען אים ניט געוואָלט באפרייען, און ער האָט געמוזט אפזיצען א וואָך צייט.

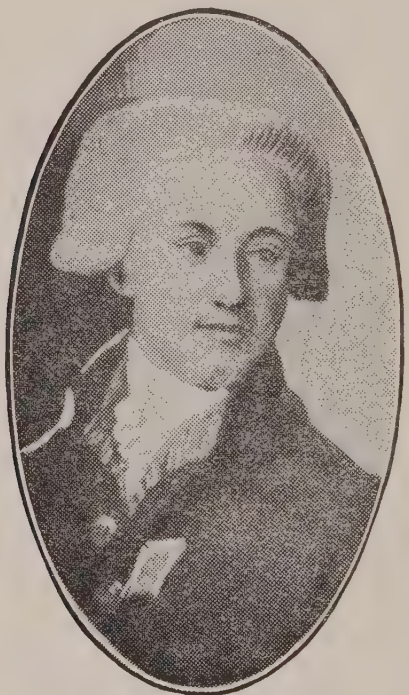

דוד סיילסבי פרענקס.

וויליאם קינגספאָרד, דער קאנאדער היסטאריקער ("געשיכטע פון קאנאדע" באנד 5, זייטען 4-253) רעדענדיג אין זיין ווערק ווענען דער פאסירונג מיט פרענקס'ן דערמאָנט אויך, אז דאָס איז

דוד סיילסבי פרענקס האָט געהאט א שטארקע נייגונג צו דער פאָליטיק, און ווען ער האָט צוליעב האנדעלס־אורזאכען אין 1776 פארלאָזט קאנאדע, און זיך באזעצט אין פילאדעלפיע, האָט ער שפעטער דאָרטען געשפיעלט א באדייטענדע ראָליע אין דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, אָננעהאלטען פארטרויליכע עמטער, און איז שפעטער געווען אייגנער פון די זעקס מארשאלען, וועלכע האָבען זיך באטייליגט אין דער איינשווערונגס־צערעמאָניע, ווען דזשאָרדזש וואשינגטאן איז איינגעשוואירען געוואָרען אלס דער ערשטער פרעזידענט פון דער אמעריקאנער רעפובליק.

בכלל איז דוד סיילסבי פרענקס געווען פון א שטורמדיגער נאטור און כאראקטער. אין מאָנטרעאל האָט ער זיך באזעצט אין 1774, און א יאָר שפעטער, מאי 3, 1775, איז ער שוין דאָרטען פארמישט געווען אין א פראָצעס, ווען מען האָט אים ארעסטירט פאר מאיעסטעט'ס באליידיגונג און ער איז באפרייט געוואָרען ערשט נאכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסען זעקס טעג. אין א לאָנדאָנער זשורנאל פאר'ן יאָר 1776 ווערט דער פראָצעס איבערגעגעבען ווי פאלגט:

דעם 2־טען מאי, 1775, האָט מען אויף די מאָנטרעאלער גאסען אומגעוואָרפען דעם מאָנומענט פון ענגלישען קעניג, באפוצט עס מיט קיין זעהר ניט שעהנע ארנאמענטען, און אָננעשריבען אויף דעם אין פראנצויזיש: "דאָס איז דער פויפסט פון קאנאדע און דער נאר פון ענגלאנד". מען האָט באקאנט געמאכט, אז מען וועט באצאָלען א באלוינונג פון 100 גינעיס (אן ענגלישע גיניע איז 21 שילינג) דעמיעניגען וואָס וועט ארויסגעבען דעם פארברעכער. די פראנצויזען האָבען זיך געפונען שטארק געטראפען פון דער זאך, ווייל מען האָט עס אויסגעטייטשט אז זיי זענען ניט לאָיאל צו ענגלאנד, און כדי אוועקצומאכען מיט'ן חשד, האָט זיך דאָרום געפונען א פראנצויז וועלכער האָט אָפען ערקלערט, אז מען דארף דעם פארברעכער הענגען פאר אזא זאך. פרענקס איז דערביי געשטאנען, האָט געהערט די באמערקונג, און האָט אים אויף דעם געענטפערט אז, "אין ענגלאנד הענגט מען ניט קיין מענשען פאר אזעלכע קלייניע פארברעכענס". דאָס האָט פארדראָסען דעם פראנצויזישען הער, און עס איז דאָרי־

נאָר האָבען זיי אָנגעקניפט האנדעל מיט קאנאדע, נאָר מיטגלידערער פון דער משפחה האָבען זיך אויך באזעצט אין מאָנטרעאל, און אָנגעהויבען צו שפּילען א באדייטענדע ראָלע אינ׳ם נייעם אידישען ישוב.

אברהם פרענקס האָט זיך באזעצט אין קוויבעק נאָך אזוי פרי ווי אינ׳ם יאָר 1767 (געשטאַרבען אין 1797), זיין זון יעקב פרענקס פֿלעגט נאָך פריער קומען פון אמעריקע קיין קאנאדע אין די אינטערעסען פון דער ״האדסאָנ׳ס בעי קאָמפּאניע״, מיט וועלכער ער איז געווען פארבונדען, און ער איז געווען פון די ערשטע אריינצוברינגען טיף אין דער קאנאדישער נאָרט־וועסט וואו ער האָט ענטוויקעלט א בריטען האנדעל, און וואו צווישען זיינע פיעלע אנגעשטעלטע איז אויך געווען דושאָהן דזשיקאָב אסטאר, דער גרינדער פון דער שפּעטער בארימט־געוואָרענער רייכער אמעריקאנער אסטאר פאמיליע.

עטליכע יאָר שפּעטער (אין 1774) איז אויך קיין קאנאדע ארויס־געקומען זיין זון קאָלאָנעל דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער האָט שפּעטער געשפּילט א באדייטענדע ראָלע אינ׳ם פּאָליטישען לעבען פון לאנד. ער האָט זיך צוערשט געהאט באזעצט אין קוויבעק, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די פראנצויזיש־קאנאדישע קאָלאָניסטען, שפּעטער אָבער האָט ער איבערגעצויגען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט גלייך פארנומען א חשוב׳ען פּלאַץ אי אין אידישען לעבען, באקליידענדיג דעם אמט פון פּרעזידענט פון דער ״קאָנגרעגיישאן״, און אי אין אלגעמיינעם פּאָליטישען לעבען.

אין דעם לעצטען פערטעל פון דעם אכצענטען יארהונדערט, איז אייגע פון די וויכטיגסטע פראגען אין דער פראָווינץ קוויבעק געווען די פראגע פון אן ״אסעמבלי״, פון א פּאָלקס־פארטרעטערשאפט, און די ענגלישע רעגירונג האָט געוואָלט וועגען דעם מיינונגען, הויפּט־זעכליך צווישען דעם ענגלישען טייל פון דער באפעלקערונג. אינ׳ם יאָר 1775 איז צו דער ענגלישער רעגירונג צוגעשטעלט געוואָרען א פּעטיציע פאר אן ״אסעמבלי״, און אויף איר זענען אויך געווען אונטערגעשריבען אהרן הארט, אברהם פרענקס, יוסף בינדאנא, יעקב דע מאורארא, ע. לייווי, און א רייע אנדערע.

דאָס דריטע קאפיטעל

קאנאדע׳ס ענטוויקלונג און די בישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס.

די פאמיליעס — פרענקס, סאלאמאנס, דזשאזעף, דיוויד און אנדערע, — איידען צווישען די גרינדער פון דער ״באנק אף מאנטרעאל״ און דעם קאנאדער האנדעלס־פלאט, — א איד העלפט ארגאניזירען דעם ערשטען טעלעגראף אין לאנד.

קליין אין צאל איז געווען דער דאמאלסדיגער אידישער ישוב, נאנץ קליין אין צאל זענען געווען די אידיש־ספרדישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך אין דער דאזיגער פעריאדע באזעצט, מערסטענס אין מאנטרעאל און אנדערע ערטער אין קוויבעק, און פון פיעלע פון די דאזיגע פאמיליעס, זענען שוין היינט צו טאג אויך אלע יורשים פארשוואנדען און אויסגעשטארבען, אבער אין יענער צייט האבען ״׳ נעשפיעלט א באדייטענדע ראליע אינ׳ם לעבען פון לאנד, און פיעל אויפגעטון פאר דער אלגעמיינער ענטוויקלונג פון קאנאדע. די מערסטע אידישע פאמיליעס זענען דאמאלס געווען קרובים צווישען זיך, פארבונדען דורך משפחה־פערדים, און פארגעשטעלט מיט זיך אין געאייניגטען אידישען קריז.

פראמינענט און אנגעזעהען איז געווען די פאמיליע הארט, אבער צו גלויבן אנגעזעהענקייט אין לאנד האבען אויך דערגרייכט א צאל אנדערע אידישע פאמיליעס.

נאך אין שפאניען איז די פאמיליע פראנקא און פראנקא־דא־קאסטא געווען א באריימטע, נאך דעם גיהוש ספרד, האבען זיך טיילען פון דער פאמיליע באזעצט אין דייטשלאנד, האלאנד, און ענגלאנד, און אין לעצטען פלאץ האבען די מיטגליעדער פון דער דאזיגער משפחה פארענגלישט זייער נאמען אויף פרענקס שפעטער צו האבען זיך מיטגליעדער פון דער פאמיליע אויך באזעצט אין אמעריקע, און ניט

ניט אפגעזונדערט איז געשטאנען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן נאָר זי איז געווען אין נאָענטע פארבינדונגען מיט די איבעריגע ספרדישע קהלות אין אמעריקע און ענגלאנד, איבערהויפט מיט דער לעצטער, און וען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרען אין 1768, האָבען זיי די פאָרטוגעזישע אידען פון לאָנדאָן פרעזענטירט מיט צוויי ספרי תורות, וועלכע געפינען זיך נאָך ביז היינטיגען טאג אין דעם ארון קודש פון דער ספרדיש־פאָרטוגעזישער שול אין מאָנטרעאל.

אין דער ערשטער צייט האָט די שול קיין אייגענעם רב ניט געהאט, און וועגען רעליגיעזע ענינים פלעגט מען זיך וועגדען צום רב הכולל אין ענגלאנד דר. רפאל מעלדאלא, אָבער שפעטער האָט די שול באקומען אן אייגענעם רב, וען אין יאָר 1778 איז צו זיי געקומען פון לאָנדאָן רעווערענד דוש. רפאל כהן, אָנהאלטענדיג די דאָרטיגע רבנות־שטעלע ביז'ן יאָר 1782, אָננעמענדיג שפעטער א צווייטע רבנות שטעלע ביי דער ספרדישער קהלה "מקוה ישראל" אין פילאדעלפיע, א שטעלע וועלכע ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1810.

(דער ערשטער פּרנס איז געווען לייוואי סאלאמאנס, גבאי — אוריה יהודה, און די ״יונטא״ איז באשטאנען פון דוד דייוויד, אברהם פּרענקס, און ענדריו העיז.)

אין דעם שוין אויבען ציטירטען פּאמפלעט, וואָס די באטרעפענדע שול האָט ארויסגעגעבען צו איר יובילעאום, און וואָס ענטהאלט אויסצוגען פון זייער ״פּנקס״, ווערט אויך געזאָגט דאָס פּאלגענדע וואָס ווארפט פּיעל ליכט, און צייגט פּאר אונז די באגריפען, דיספּיפּ־לין און די פּסיכאלאגיע פון די דאָזיגע ספּרדיש־פּארטוגעזישע אידען, וועלכע האָבען צו יענער צייט געלעבט אין קאנאדע און זיך קאָנצענ־טרירט ארום דער שול.

״זיי האָבען קיינמאל ניט געקענט פּארגעסען, אז זיי זענען גע־וועזען קאסטילישע ״דאָנס״, און זיי האָבען אָפּגעהיט זייער שפּאנישע באזונדערטקייט. זיי האָבען שטאלצירט מיט זייערע טראדיציעס און זייער בלאָ בלוט, פּונקט ווי זיי פלעגען ארומגעהן אין זייערע גע־פּודערטע שיטלען, הויכע קעלנער, און גרויסע שפּיצען (ראפעלס) וואָס מען האָט געטראגען צו יענער צייט. זיי האָבען געהאט גרויסע אריסטאקראטישע רעכטען און זייערע פּריוועלעגיעס האָבען זיי ער־מעגליכט צו פּירען זיך מיט אליגארכישע מעטאדען, א זאך וואָס שיינט צו זיין כאראקטעריסטיש פּאר די מערסטע אזעלכע קערפּער־שאפטען פון יענער צייט. מען האָט געקענט די מיטגלידער רופען פּאר זיי (די עלצטע) צום משפּט, און אויך זיי שווער באשטראפען. די פּראטאקאלען פון כ״ה אלול ה׳תקלח אדער סעפּטעמבער 1778 צייי־גען, אז אין יענעם טאג זענען יחזקאל סאלאמאנס און ליוואי מייקעלס ערוועהלט געוואָרען אלס ״חתן תורה״ און ״חתן בראשית״ פּאר־ן יאָר, נאכדעם ווי יצחק יהודה, מאיר מייקעלס (אן איידים פון לאזא־רוס דייוויד), און ענדריו העיז זענען יעדער באשטראפט געוואָרען מיט צוויי פונט און צעהן שילינג פּאר אפּזאָגען זיך פון דיעזע עמטער, און שמואל יהודה איז באשטראפט געוואָרען מיט דריי פונט פּאר אפּ־זאָגען זיך צו זיין פּרנס. די אריגינעלע גרינדער פון דער ״קאָנגרעגיי־שאן״ האָבען ביי אלע פּארזאמלונגען געהאט מאפּעלטע שטימרעכט, און די פּריוועלעגיע איז אויך געגעבען געוואָרען צו זייערע עלצטע זין, וועו זיי זענען געוואָרען איין און צוואנציג יאָר אלט.״

ספרדים האָבען געהאט מיטגעבראכט מיט זיך פון שפאניען און פאר־טוגאל, אויך האָט מען אריינגעלאזט עטליכע מעשענע פלאטען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון מאנכע פון די גרינדער. יארען שפעטער האָט מען עס אריבערגעלאזט אינ׳ם גרונד־שטיין פון דעם שול־בנין אויף שענעוויל גאס, און לעצטענס ווען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן האָט אויסגעבויט די נייע שול אויף סטענלי גאס, און עס איז איבערגעלאזט געווארען אינ׳ם דאָרטיגען אבן היסוד, האָט מען נאָך געפונען איבערלעזען פיעלע נעמען פון די אריגינעלע פלאטען פון 1777, ווי ענדריו העיז און זיין פרוי אביגיל דייוויד, די טאכטער פון לאזארוס דייוויד״.

צו יענער צייט, אין 1775, איז פון זיי נעקויפט געווארען א שטיקעל לאנד פאר א אידישען בית־הקברות (אויף סט. דזשענוויעו־גאס, ווען עס איז יעצט דאָמיניאן סקווער), און לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע געקומענע איז געווען דער ערשטער באגראבען צו ווערען אויף יענעם בית עלמין (געשטארבען אקטאבער 22, 1776, איבערלאָזענדיג נאָך זיך דריי זין, דוד, שמואל און משה, און צוויי טעכטער), זיין קבר און מצבה איז שפעטער איבערגעפירט געווארען אויפ׳ן נייעם בית עולם פון דער שול, ווען דער אלטער איז געשלאָסען געווארען, און די מצבה, וועלכע שטעהט נאָך יעצט אויך אויפ׳ן קבר, ווערט באטראכט פאר דער עלטטער אידישער מצבה אין קאנאדע.

אין יאָר 1778 האָבען זיי אויך אויסגעארבייט און אנגענומען זייער ערשטע קאָנסטיטוציע לויט וועלכען די שול האָט זיך געדארפט פירען. געפירט איז די ״שארית ישראל״ קאָנגרעגיישאן געווארען פון א פרנס, א גבאי, און דריי אנדערע מיטגליעדער, וועלכע מען האָט אָנגערופען ״יונטא״. זיי האָבען געבילדעט דעם עקזעקוטיוו קא־מיטעט, און אין שול זענען זיי געזעסען באזונדער אויף א בימה, אנ־געהויבען ״באנקא״. האָט איינער די זכיה געהאט צו זיין א מיטגליעד פון דער ״יונטא״ איז ער פאררעכענט געווארען צווישען די אריס־טאקראטען און יחסנים פון דער שול, און פלעגט אדרעסירט ווערען מיט א באזונדער ערען־טיטעל — ״דזשענטעלמען אף דהי מאהא־מאד״, אדער עלצטער :

פאמיליעס קיין קאנאדע. אין עטליכע יאר האבען זיך שוין געהאט אנגעקליבען א גרעסערע צאל אידישע פאמיליעס אין דער שטאדט מאנטרעאל, אזוי אז זיי האבען געקענט גרינדען די ערשטע אידישע קהלה אדער "קאנגרעגיישאן" אין קאנאדע.

אין יאר 1768 איז פארגעקומען אין מאנטרעאל די ערשטע פאר־זאמלונג פון די דאזיגע ערשטע אידישע "סעטלערס" אין קאנאדע, און עס איז געגרינדעט געווארען די קאנגרעגיישאן "שארית ישראל", א נאמען וועלכער איז צו יענער צייט שטארק פאפולער געווען שע־שען די שפאניש־פארטוגעזישע אידען אין אמעריקע, און מיט וועלכען נאמען זייערע מערסטע קהלות האבען זיך אנגעהויבען.

אין די ערשטע יארען פלעגט זיך די דאזיגע ספרדישע קהלה פארזאמלען אין א פריוואט צימער אויף סט. דזשיימס גאס, אין מאנטרעאל, וואו זיי האבען מתפלל געווען לויט'ן ניסח און לויט דער טראדיציע פון די ספרדים, אבער עטליכע יאר שפעטער, אין יאר 1777, האבען זיי אויסגעבויט די ערשטע שול אין קאנאדע. איי־נער פון די קהלה מיטגליעדער הוד דייוויד האט געשאנקען א שטי־קעל לאנד פאר דעם צוועק אויף דעם ארט, וואו די יעצטיגע מאנטרע־אלער גאסען סט. דזשיימס און נאטר דיים קומען זיך צוזאמען, און דארטען איז אויפגעשטעלט געווארען דער ערשטער מקום קדוש פון דער ערשטער אידישער קהלה אין קאנאדע, די שפאניש־פארטוגעזישע שול, וועלכע עקזיסטירט נאך ביז היינטיגען טאג.

"דאס איז געווען", דערצעהלט די באטרעפענדע קהלה אין א פאמפלעט ארויסגעגעבען אין יאר 1918 לכבוד דער 150־סטער יערלי כער פייערונג פון דער קאנגרעגיישאן, — "א נידעריג געבויטער בנין פון שטיין מיט א הויכען רויטען דאך, און מיט א הויכען ווייס־גע־קאלכטען פארקאן ארומגערינגלט. זי איז געשטאנען אויף נאטר דיים גאס, דארטען וואו זי קומט זיך צוזאמען מיט סט. דזשיימס, און מען האט אהין געקענט צוקומען פון בויידע גאסען. א טאפל אויפגעשטעלט פון דער נומיזמאטישער און אנטיקווארער געזעלשאפט, באצייכענט יעצט דאס ארט פון דער שול. אינ'ם ווינקעלשטיין פון דער געבויידע זענען אריינגעלעגט געווארען עטליכע מטבעות, וועלכע די

מיט דער אריינדרינגונג פון די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע איז דאָרום פארבונדען דער אָנהויב פון׳ם פערמאנענטען אידישען ישוב, און אין די קומענדע עטליכע יאָר האָבען זיך אין קאנאדע באַעצט חוץ דער הויפט פאמיליע אויך א גאנצע רייע פון אנדערע אידישע פאמיליעס, אזוי האָבען זיך אויך נאָכ׳ן בריטישען זיג באזעצט אין מאָנטרעאל די אידישע פאמיליעס — לאזארוס דייוויד, אוריאל מאָרעסקאָ, אברהם פרענקס, לייואי סאלאמאָנס, יחזקאל סאלאמאנס, מעניועל גאָמעז, סיימאן לייואי, און פערנאנדעז דע פאָנסעקא, שפעטער צו זענען צו זיי אויך צוגעקומען די פאמיליעס חנגאל גארשיא, דוד סיילסבי פרענקס, עמנואל דע קארדאווא, יצחק מיראנדא, יעקב דע מאוראָרא, ענדריו העיז, יצחק יהודה, אוריה יהודה (אהרן האָרט׳ס פרוי דאָראטעא יהודה איז געווען פון דער־זעלבער יהודה פאמיליע) און אנדערע.

דאָס זענען אלץ געווען ספרדיש־אידישע פאמיליעס פון שפאַנישער אָדער פאָרטוגעזישער אָפשטאמונג, וועלכע האָבען געלעבט אין ענגלאנד אָדער אירע קאָלאָניעס און זענען מערסטענס פארבונדען געווען מיט דער ארמיי און אירע פארשיידענע צווייגען, אָדער זענען געווען רייכע סוחרים און הענדלער, וועלכע זייער גוטען עקאָנאָמישען צושטאנד ווערט באשטעטיגט הורך די פארשידענע רעקאָרדען וועלכע זענען פאָרהאַנדען אין די ארכיוון. אזוי איז לאזארוס דייוויד, למשל, שוין געווען אין 1767 א גרויסער אייגענטימער פון ״ריעל עסטייט״ אין דער שטאדט מאָנטרעאל (לאזארוס דייוויד, געבוירען אין סוועניע, ווייל׳ם, אין 1734, האָט זיך באזעצט אין מאָנטרעאל אין יאָר 1763) און איז געווען זעהר טעטיג אין שטאדטישע אנגעלעגענהייטען, די יהודה׳ס וויעדער זענען געווען רייכע סוחרים, גארשיא, דע קארדאווא און יצחק מיראנדא זענען געווען פארבונדען מיט דער ארמיי.

די מערסטע פאמיליעס וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע זענען ענג פארבונדען געווען מיט די פאמיליעס אין אמעריקע און אין ענגלאנד, און פיעלע פון זיי האָבען טאקע שפעטער אויך ארויסגעהאָפען די איבעריגע מיטגליעדער פון זייערע

געהערט צו פריצים, צו יענעם קלאס וואס ווערט געווען־
כענט אלס ״סקווייער״ קלאס, אין קאנאדע זענען זיי באקאנט נע־
ווען אלס סעיניארען, און אלס אזעלכער איז שפעטער אויך געווען
אהרן הארט, זייענדיג סעיניאר פון ביקאנקאור. און קאנטראלירענדיג
א גאנצע רייע פון גיטער, און איז שפעטער פארערבענט געווארן
אלס דער רייכסטער גוטס־באזיצער אינ׳ם גאנצען בריטישען רייך. זיין
שטעלונג אין דער דאמאלסדיגער געזעלשאפט, זיין רייכטום, און בכלל
זיין האלטונג האט אים באלויבט געמאכט צווישען אלעמען, צווי־
שען די ציווילע פראנצויזישע און ענגלישע קרייזען, פונקט אזוי ווי
צווישען די רעגירונגס און ארמיי קרייזען, מיט וועלכע ער איז געווע־
זען ענג פארבונדען. און וען עדווארד, דער דיוק אף קענט (קעניגין
ויקטאריא׳ס פאטער) האט אלס קאמאנדיר פון דער ארמיי אין קווי־
בעק באזוכט אין 1796 די שטאדט טהרי ריוועךס, איז ער געווען
אהרן הארט׳ס גאסט, וועלכער האט אים אויפגענומען און אונטערהאל־
טען ווי עס פאסט פאר א קעניגליכען גאסט.

די ענגלישׂ־אידישע ענציקלאפעדיע רעדענדיג ׳וועגען דער
געשיכטע פון די אידען אין אמעריקע דערצעהלט, אז וען דער קאמאנ־
דיר פון די בריטישע און קאלאניאלע ארמייען, עדווארד בראדדאק,
האט אין 1755 אונטערגענומען זיין עקספעדיציע געגען קאנאדע, איז
אין זיין ארמיי געווען א צאל אידישע סאלדאטען, וועלכע זענען
דארטען שפעטער פארבליבען אלס ״סעטלערס״, און האבען זיך אויך
באטיליגט אין די שפעטערדיגע פארשיעדענע צוזאמענשטויסען מיט
די אינדיאנער. עס זענען אויך געווען עטליכע אידען אין וואשינג־
טאנ׳ס ארמיי, וען ער איז אינ׳ם יאר 1754 אריבער די אלעגהאנער
בערג, וועלכע זענען דארום געקומען אין באריהינג מיט קאנאדע
און שפעטער וען די אמעריקאנער רעוואלוציע געגען ענגלאנד איז
פארגעקומען, זענען די אידען, וואס האבען געוואוינט אין אמעריקע,
געווען פונקט אזוי צוטיילט ווי די אנדערע טיילען פון דער באפעל־
קערונג, און מאנכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אויסקליי־
בענדיג בעסער די אויסוואנדערונג קיין קאנאדע צוזאמען מיט די אנ־
דערע לאיאליסטען, אידער צו בלייבען אונטרויי דער ענגלישער
קרון.

פאמיליע, וועלכע האָט שפעטער געשפיעלט אזא באדייטענדע ראָליע אינ׳ם קאנאדיש־אידישען לעבען, ווי אויך אינ׳ם קאמף פאר אידיש־רעליגיעזער גלייכבארעכטיגונג.

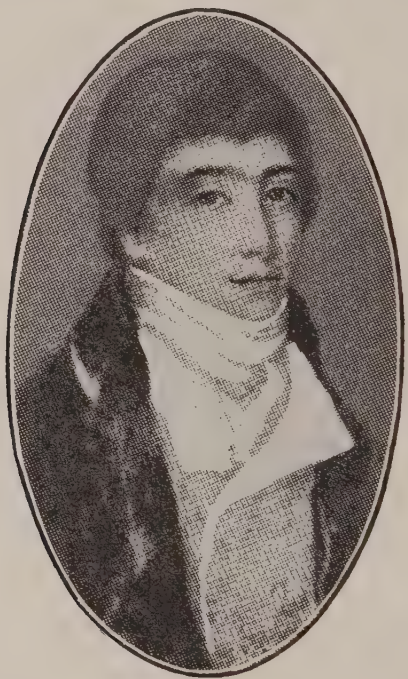

אהרן האַרט — געבוירען אין לאָנדאָן
אין 1724, געשטאַרבען אין טהרי
ריוועַרס אין 1800.

קאנאדע, וועלכע איז נאָך דאמאָלס געווען הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, איז אין פיעלע הינזיכטען ענליך געווען צו דער אייראפייאישער פעאדאלער ארדנונג אין אלעם וואָס עם האָט א שייכות געהאט צו לאנד באזיץ. א גרויסע צאָל לענדערייען האָבען

ווייניער היסטארישער געזעלשאפט איז פארהן א קאפיע פון א תפלה, וואס איז געזאגט געווארען ביי א ספעציעלער גאטעס־דינסט, איינגעארדנט צוליעב דעם צווועק אין דער שול ''שארית ישראל'', ניו יארק. ענגלאנד האט צו יענער צייט ארויסגעגעבען א פראקלא־מאציע, אין וועלכער די איינוואוינער זענען אויפגעפאדערט געווארען אייגצוארדנען אן אלגעמיינעם האנק־טאג פאר דעם, וואס קאנאדע איז אריבער צו גרויס־בריטאניען, און אין צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער אלגעמיינער פראקלאמירונג איז די באטרעפענדע גאטעס־דינסט פארגעקומען דעם 23־טען אקטאבער, 1760.

מיט דעם אנקומען פון די ענגלישע געזעראלען, וואולף, האי, אמהוירסט, און זייערע ארמייען זענען אנגעקומען די אידען, וועלכע האבען שפעטער גלעגט דעם גרונדשטיין פאר'ן שטענדיגען קאנאדיש אידישען ישוב.

ווען לארד דזשעפרי אמהוירסט, וועלכער האט קאמאנדירט מיט די ענגלישע טרופען אין אמעריקע, האט מארשירט דורכ'ן סט. לאי־רענס געגענט מיט זיין אינוואזיאנס־ארמיי צו אטאקירען מאנטרעאל, איז אין זיין שטאב אויך געווועזן אלס קאמיסאר־אפיציער דער איד אהרן הארט, און ווען מאנטרעאל האט קאפיטולירט און געזעראל אמהוירסט האט זיעגרייך ארויסגעריטען דורך די אלטע שטאדט־טוירען אין שטאדט, איז ביי זיין זייט אויך געווועזן קאמיסאר הארט.

אהרן הארט איז געווועזן א געבירטיגער פון לאנדאן, ענגלאנד, (געבוירען אין 1724), שפעטער האט ער געוואוינט אין ניו יארק, פון וואנען ער איז אהום 1760־1759 אנגעקומען מיט אמהוירסט'ס ארמיי אין קאנאדע, און איז שוין פארבליבען א קאנאדער תושב אויף שטענדיג. נאכדעם ווי מאנטרעאל איז געווועזן פארנומען האט ער זיך אנגעשלאסען אין געזעראל האלדימאנד'ס ארמיי, וואס האט צו יענער צייט באלאגערט טהרי ריוועדס, און ווען די שטאדט איז פארנומען געווארען מיט גאנץ קאנאדע, האט זיך אהרן האדט דאר־טען באזעצט. טהרי ריוועדס, אט דער גאנץ מיטגלמעסינגער שטאדט אין דער פראווינץ קוויבעק, איז אויסגעקומען דער כבוד צו האבען דעם ערשטען שטענדיגען אידישען ''סעטלער'' און פון יענער

טיגע צוזאמענשטויסען און מלחמות, וועלכע האבען זיך ענדליך גע־ענדיגט מיט דעם, וואס אויך "ניי־פראנקרייך" איז אריבער אין ענג־לישען באזיץ.

די אפטע פראנצויזיש־ענגלישע צוזאמענשטויסען וועלכע זענען פאַרנעקומען אין די פיעלע יאַרען, האבען זיך אין אַנהויב פונ׳ם אכ־צענטען יארהונדערט געהאט פארענדיגט מיט דעם "פריעדען פון אוטרעכט" אין 1713, לויט וועלכען ענגלאנד׳ס רעכט איז אנער־קענט געוואָרען איבער אקאדיען, "ניופאונדלענד", און די נעגענדען ארום "האדסאָן בעי", ביי פראנקרייך וויעדער זענען געבליבען קאנאדע, קייפ ברעטאן און נאָך עטליכע פלעצער. עטליכע צענדליג יאָר האט אַנגעהאלטען דער דאזיגער שלום, ביז וואנען עס איז נע־קומען צו א וויטערדיגען צוזאמענשטויס צווישען די אמעריקאנער־ענגלישע קאלאָניעס מיט זייער פיעל־מיליאנעדיגער באפעלקערונג און די פראנצויזישע קאנאדע מיט אירע קוים זעכציג טויזענט אייני־וואוינער.

אין יאר 1756 איז אין אייראפע אויסגעבראכען די זיעבען יא־ריגע קריג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, א זאך וואס איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קאלאָניעס, און ענגלאנד האט דאמאלס באשלאסען צו מאכען א סוף צו דער פראנצויזישער הער־שאפט אין קאנאדע.

אן ענערגישען קריג האט ענגלאנד מיט דער הילף פון אירע אמעריקאנער קאלאָניעס געפירט געגען דער פראנצויזישער קאנאדע, און טראץ די ערשטע מיסערפאלגען האט זי דאָך אירע ציעלען שפע־טער דורכגעפירט, וועז דעם ענגלישען גענעראל וואולף איז געלונגען דעם 13־טען סעפטעמבער, 1759, צו פארנעמען קוויבעק, א יאָר שפעטער, סעפטעמבער דעם אכטען, 1760, איז אויך מאָנטרעאל פארנומען געוואָרען, און פון דאמאלס אָן איז גאנץ קאנאדע געוואָרען ענגליש, א זאך וואס איז שפעטער אויך געוואָרען א טייל פון דעם וועלטאויל־פריעדענס־אפמאך אין 1763.

ענגלאנד האט טריאומפירט, און מיט איר נצחון האבען זיך אויך געפרייט די אמעריקאנער אידען. אין די ארכיוון פון דער פענסיל־

דאָס צווייטע קאפיטעל

די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה.

די ערשטע אידישע שטעגדיגע איינוואוינער, — אהרן הארט, — טהרי ריוועֶרס, — די אידישע ארמיי־מענשען און סוחרים, די קאָנגרעגיישאן "שארית ישראל", — די ערשטע אידישע שול און בית עלמין, — מאנכע תקנות פון דער ספרדישער קהלה, — דער ערשטער רב.

די ענטדעקונג, באזעצונג און ענטוויקלונג פון דער נייער וועלט איז ענג פארבונדען געוועזען מיט דעם אלזייטיגען לעבען פון די אייראפייאישע מלוכות און לענדער, און די באציהונגען צווישען די לעצטע, די אפטע מלחמות צווישען די מלוכות און די פריעדענס־באדינגונגען האָבען אויף גאלגעט זייער שטעמפעל אויף דער ענטוויק־לונג פון די קאָלאָניעס אין דער נייער וועלט.

האָלאנד, שפאניען, פראנקרייך, ענגלאנד — אלע האָבען געזוכט זיך צו פארפעסטיגען וואָס שטארקער אין דער נייער וועלט, וואָס מער מאכט צו באקומען דורך אויסשפרייטען די הערשאפט איבער אלע גרעסערע טעריטאריעס, און פונקט ווי די פארשיעדענארטיגקייט פון די אינטערעסען האָט אין דער אלטער וועלט געבראכט צו אפטע קאָנפליקטען און מלחמות צווישען זיי, איז אויך דער פאל געווען אין דער נייער וועלט, וואו די פארשיעדענע קאָלאָניאלע אינטערעסען (אָפטמאל אויך צוליעב די סכסוכים אין די מוטערלענדער) האָבען ארויסגערופען אָפטע צוזאמענשטויסען און קריגעריין.

פראנקרייך און ענגלאנד זענען געווען די אויסשטעהנדסטע קאָלאָניאלע מלוכות, וועלכע האָבען פאר פיעלע הונדערטער יארען גע־זוכט צו באקומען די אויבערהערשאפט אין אמעריקע, און די גרענעץ־פונקטען צווישען די אמעריקאנישע־ענגלישע קאָלאָניעס און "ניי־פראנקרייך" (קאנאדע) זענען געווען די סצענעס פון אפטע בלו־

רעגיערונגס־רעזשים איז אויך געקומען דער אנהויב פון׳ם ארגאניזיר־טען קאנאדיש־איד־ישן ישוב, די באזעצונג פון אידען אין יענעם לאנד, מיט וועלכען איינצעלנע אידען זענען נאָך געקומען אין באריונג וועז עס איז געווען ״ניי־פראנקרייך״.

אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים האָבען מיר פאר אונז דעם איינצעלנעם צופעליגען אידען, וואָס האָט נאָך זיך קיינע שפורען אוז קיין ירושה ניט געלאָזען פאר דער צוקונפט, פאר די צוקופטיגע דורות, ערשט מיט׳ן ענגלישען רעזשים זענען פארזייט געווארען די ערשטע זריעות ניט נאָר פון א שטענדינען אידישען ישוב, נאָר אויך פון ארגאניזירטען ישוב, צוגעפאסט צו די באגריפען אוז ארגאני־זאציאָנס פארמען פון יענער צייט, אוז מיט דעם דאָזיגען פארזוך פון אויפבויען א שטענדיגען אידישען ישוב, הויבט זיך פאקטיש אן די געשיכטע פון אידען אין קאנאדע.

זי האָט דאמאָלס באשלאָסען קיינמאָל מער ניט זיך צוריק צוקערען צו איר פאָטער און מוטער, און צו קענען געניסען פון דער זעלבער פרייהייט ווי די קריסטען.

צוואמענגעשטעלט און אונטערגעשריבען
וואריו".

אויף דעם דאָזיגען צוגעשיקטען באריכט, דערצעהלט ווייטער דער דאָקומענט איז שפעטער אָנגעקומען אן ענטפער פון פראנצויזישען מיניסטעריום:

"איך וויים ניט צו איך זאָל אין נאנצען גלויבען די ערקלערונג פון אסתר ברענדיו וועלכע איז לעצטען יאָר אָפגעפאָרען קיין קאנאדע, פארשטעלט אלס בחור, אויף דער שיף "סט. מישעל", און באהויפטעט אז זי איז א אידין; ווי די זאָל אָבער ניט זיין, בין איך איינשטימיג מיט אייער האנדלונג, וואָס איר האָט איר ארייננעגעבען אין דעם קוויבעקער "דזשענעראל האָספיטאל", און וועל זיין זעהר צופריעדען צו הערען וועגען איר שמד'ען זיך..."

דעם 27־טען סעפטעמבער 1739, האָט מר. האקאורט מיטגעטיילט דעם מיניסטער, אז עס איז אויסגעפונען געוואָרען, אז אסתר ברענדיו איז דאָס אונגעזעצליכע קינד פון הוד ברענדיו, אז איר אויפהונג איז זעהר א שלעכטע, איר כאראקטער לייכטזינניג, און אז מען קען נאָר ניט טון מיט איר נאָר איר צוריקשיקען, און אז ער שיקט איר צוריק מיט דער שיף "לעקאָמעט דע מעטינאן".

די קאנאדער רעגיערונגס־דאָקומענטען דערצעהלען מער ניט ווי־גען דער גשיכטע, און מיט דעם ווייזט אויס האָט זיך נעענדיגט דער דאָזיגער אינטערעסאנטער עפיזאָד.

נאָך אלזא אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים זענען פיעלע מאָל אייניצלנע אידען אָנגעקומען אין באריהונג מיט קאנאדע, כאָטש קיין שטענדיגער אידישער ישוב איז דערווייל דאָ נאָך ניט געווען, דאָס לעצטע איז ערשט נעקומען מיט'ן ענגלישען רעזשים, ווען קאנאדע איז אין דער צווייטער העלפט פון'ס אכצענטען יארהונדערט איבערי־נעגאנגען אונטער ענגלישער הערשאפט. צוואמען מיט'ן טויש פון'ס

איז פארלוירען געגאנגען ארום די זאמרען ביי בעיאן, אין אפריל אדער מאי 1733, אבער גליקליכערווייז האט איר איינער פון דער מאנשאפט געראטעוועט, און זי איז שפעטער אויפגענומען געוואָרען פון דער אלמנה קעטערין טשוריאו, וועלכע וואוינט אין ביארים. צוויי וואכען שפעטער איז זי אוועק קיין בארדאו, פארשטעלט אלס מאן, פון וואנען זי איז אפגעפארען אונטער'ן נאמען פיער מאנסיעט מיט א שיף, קאמאנדירט פון קאפיטאן בערנארד, און איז געגאנגען קיין נאנטעס. זי איז צוריקגעקומען מיט דערזעלבער שיף קיין בארדאו, און אויפ'ן זעלבען אופן איז זי שפעטער וויעדער אפגעפארען אויף א שפאנישער שיף "קעפטיין אנטאניא" קיין נאנטעס. אנקומענדיג אהין איז זי אוועק קיין רענעס, ווארו זי האט זיך געשטעלט ארבייטען אלס א בחור ביים שניידער אויגוסטין, און איז דארטען געבליבען זעקס חדשים. פון רענעס איז זי שפעטער אפגעפארען קיין קליסא, ווארו זי איז אנגעקומען אלס א דיענער אין א רעקאלעטען־מאנאסטיר, פון וואנען זי איז דריי חדשים שפעטער אוועק אן א שום ווארנונג קיין סט. מאלא, ווארו זי האט געפונען שוין אינ'ם הויז פון א בעקער מיט'ן נאמען סקרואן. פון דארטען איז זי אוועק קיין וויטר, ווארו זי האט באקומען א פלאץ ביי סח. דע לאשאפעל, אן עקס־אינפאנטעריע קאפיטאן, אבער זי האט געמוזט אוועק פון אים צוליעב איר געזונט, ניט קענענדיג אכטונג געבען אויף אים, ווייל ער איז שטענדיג געווען קראנק. צוריקקערענדיג זיך קיין נאנטעס, איז זי ארום א מייל פון נואזעל אנגענומען געוואָרען אלס א גנב, און מען האט איר אייננע־זעצט אין תפיסה, אבער 24 שעה שפעטער איז זי באפרייט געוואָרען, ווייל מען האט אויסגעפונען דעם געמאכטען טעות. זי איז דאן אוועק קיין לא האשעל, און אונטער'ן נאמען דושאק לא פארק, איז זי ארויף אלס פאסאזשיר אויף דער שיף "סט. מישעל".

"נאך דער דעקלאראציע איז פון איר פארלאנגט געוואָרען אן ערקלערונג וועגען דעם, וואהום זי האט פאר פינף יאר צייט פארבאָרגען איר געשלעכט, אויף וועלכען זי האט געענטפערט: אז וועז זי איז אנטלאפען פון דער צובראכענער שיף און איז אנגענומען קיין בעיאן אינ'ם הויז פון קעטרין טשוריאו, ווי אויבען דערמאנט, האט איר די לעצטע געצוואונגען צו עסען חזיר און אנדערע טריפה־פלייש, און

אין יאָר 1738 האָט אויף פאסירט אן אינטערעסאנטער פאל, וועגען וועלכען עס ווערט דערצעהלט אין א דאקומענט, וואָס איז פארעפענטליכט געוואָרען אין "רעפארט אן קענעדיען ארקייוום — 1886". אין יענעם יאָר איז קיין קוויבעק אָנגעקומען א אידישע מיידעל אסתר ברענדיו, פארשטעלט אלס א בחור, און בלויז דורך א צופאל האָט מען עס אויסגעפונען. אלס רעזולטאט פון דער דאָזיגער ענטדעקונג איז זי ארעסטירט געוואָרען, און אָפגעפירט געוואָרען אין שפיטאל, פון וואנען מען האָט איר שפעטער באפרייט. ווי דער דאָקומענט גיט איבער האָט פאָלגענדעס פאסירט :

מר. האקאורט, וועלכער האָט געהאט די השגחה איבער איר האָט געשריבען צום מיניסטער אין פראנקרייך פאר אינפארמאציעס, פאר לאנגענדיג אינסטרוקציעס וואָס צו טון מיט איר, וויל, האָט מר. האקאורט געשריבען, "זייט זי איז אָנגעקומען קיין קוויבעק איז איר אויפפירונג זעהר א מאָדנע, זי לעבט אפגעזונדערט און קומט זיך ניט מיט קיינעם צונויף, וויזט ארויס א חשק באקערט צו ווערען צום קאטוליציזם, אָבער זי האָט מורא פאר איר משפחה, וועלכע דארף אָנקומען קיין קוויבעק."

אינ'ם זעלבען דאקומענט איז אפגעדרוקט די פאָלגענדע דעקלאראציע, וואָס אסתר ברענדיו האָט געמאכט דעם 15-טען סעפטעמבער, 1738 :

"היינטיגען טאָג איז ערשיענען אסתר ברענדיו, צוואנציג יאָר אלט, פאר דער אונטערגעשריבענער קאָמיסיע. זי איז אויפגעשטיגען אויף א שיף אין לא רָאשעל אלס א פאסאזשיר אָנגעטון אין בחור'שע קלייד'ער, אונטער דעם נאָמען דזשאָק לא פּארק, אויף דער שיף "סט. מישעל" מיט סיעור דע סאלאבערי אלס קאָמאנדיר. זי האָט ערקלערט, אז איר נאָמען איז אסתר ברענדיו, די טאכטער פון דוד ברענדיו, א אידישער סוחר פון סט. עסטפרי, אין דעם באציריק דעסם, לעבען בעיאן, און אז זי איז פון דער אידישער רעליגיע: אז מיט פינף יאָר צוריק האָבען אירע עלטערען איר ארויפגעזעצט אויף דער האָלענדישער שיף "קעפטיין דזשיאפרעי", כדי צו שיקען איר קיין אמסטערדאם צו איינער פון אירע מומעס און א בהודער אירען; אז די שיף

די פאראייניגטע שטאטען, וואס איז נאך דאמאלס געווען א הא־
לענדישע קאלאניע. איבערא האבען זיך די דאזיגע ספרדישע אידישע
קהלות צובליט, און זייערע מיטגליעדער האבען ענטוויקעלט א וויכטי־
גען און גרויסען האנדעל, אי אן אינערליכען און אי אן אויסערליכען,
א זאך וואס האט זיי אויך געבראכט אין באריהונג מיט דער דאמאלס־
ריגער פראנצויזישער קאנאדע. עס פלעגען דארום אפט קומען קיין
קאנאדע צוליעב האנדלס־צוועקען די אידישע הענדלער און סוחרים פון
די פארשיעדענסטע ערטער, וועלכע פלעגען זיך דא פארווילמען א לענ־
גערע אדער קורצערע צייט, און פון וועלכע מאנכע האבען וואשיינליך
קאנאדע אויך געמאכט פאר זייער וואוין־ארט אדום די לעצטע יארען
פון דעם פראנצויזישען רעזשים. צווישען די לעצטע האט א בא־
זונדערען וויכטיגען פלאץ פארנומען די באריטע פאמיליע פרענקס,
וועלכע האט געשפיעלט א גרויסע ראליע אי אין ענגלאנד און אי אין
אמעריקע.

דער הויפט־האנדעל אין קאנאדע איז געווען דער רייכער פוטער־
האנדעל, וואס איז צו יענער צייט אנגעפירט געווארען הויפטזעכליך
מיט די אינדיאנער. ניו אמסטערדאם האט שוין צו יענער צייט גע־
היסען ניו יארק און איז געווען אן ענגלישע קאלאניע, און ענגלאנד'ס
הערשאפט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאנטינענט האט זיך געהאלטען
אין איין אויסשפרייטען. די ענגלישע ''האדסאנ'ס בעי קאמפאניע'',
וועלכע האט כמעט קאנטראלירט דעם גאנצען פוטער־האנדעל האט
אויך געהאט צווישען זיך א צאל אידישע מיטגליעדער, באזונדערס די
פאמיליע פרענקס, וועלכע איז געווען אייניג פון די ערשטע אידישע
פאמיליעס אין פילאדעלפיע (דוד פרענקס געלעבט פון 1720 ביז
1793), און די דאזיגע אידישע פוטער־הענדלער פון די ענגלישע קא־
לאניעס אין אמעריקע זענען אפט געקומען קיין קאנאדע צוליעב האנ־
דעלס־צוועקען, צוליעב דעם האנדעל וועלכען זיי האבען אנגעפירט
מיט די פראנצויזישע־קאנאדער, די וויסע ''פרענטש קענעדיענס''
און די רויט־הויטיגע אינדיאנער, סיי אין דעם מזרח'דיגען טייל פון
לאנד, וואו מאנטרעאל איז געווען דער הויפט־צענטער, און סיי אין
די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, וועלכע זענען שוין געווען ענגליש צו
יענער צייט.

דייוויד דאָנבאר, און אין די מאטעריאלען פון דער אמעריקאנישער אידישער היסטאָרישער געזעלשאפט (באנד 26) ווערט געבראכט פאלגענדער בריף, וואָס דער קאָמאנדיר האָט איינמאל אפגעשיקט:

"פרעדעריקס פאָרט אויגוסט 25, 1732.

. . . . דער קלייענער צוגאב צו דער פארטיע פון גאָווערנאר פילים רעגימענט, וואָס איז מיר פארשפראָכען געוואָרען פון קאָלאָנעל ארמסטראנג דעם לעצטען אפריל, איז נאָך ניט אנגעקומען, אוז אזוי ווי זיי זענען אהער קאָמאנדירט געוואָרען פון קאנסא, איז מענליך, אז זיי זענען פארהאלטען געוואָרען צולויעב דעם באריכט איבערגענומען פון זעקס פראנצויזישע קריעגער אין לואיסבורג, אויפן אינזעל פון קייפ בריטאן, אז עס זענען פאראן פיעלע אידען צו באזעצן דעם אינזעל סט. דזשאָהנס אינ'ם "בעי וועדטע", וואָס איז אויך יענער זייט בייס סוף פונ'ם "בעי אף פאנדי", וואו עס איז שוין באזעצט מיט פראנצויזען וואָס וועלען צוהעלפען דעם דאָזיגען געפאָלאנטען ישוב פון סט. דזשאָהנ'ס, און אויסהאלטען זיי מיט ברויט, קאָרן, בהמות, אויב זיי וועלען ניט געשטערט ווערען אין דעם."

זיכער איז, אז די נאנצע געשיכטע איז נאָר א לענגדע און ניט מעח ליע א. פרידמאן, וועלכער האָט פארעפענטליכט דעם דאָזיגען בריף (דאָרטען — באנד 26) באמערקט אויך דערביי, אז זייער אונטערזוכונגען האָבען אים ניט געבראכט אויף קיין שפור וואָס זאָל באשטעטיגען וועגען א פלאן פון אידישער קאָלאָניזאציע, און אז די נאנצע זאך איז געווען ניט מער ווי א פוסטער קלאנג.

ווען די אידען זענען ארויסגעטריבען געוואָרען פון שפאניען, האָבען זיך פיעלע פון זיי באזעצט אין אזעלכע אירראפיאישע לענדער ווי האָלאנד, און אין פארשיעדענע טיילען פונ'ם אָריענט, אָבער אנדערע האָבען דורכ'ן לאנגען וואנדערונגס־וועג מיט יארען שפעטער, אויך דערגרייכט די נייע וועלט אין דרום און צפון אמעריקע. פיעלע פון דיעזע ארויסגעטריבענע ספרדישע אידען האָבען שפעטער געשאפען בליענדע אידישע קהלות אין סורינאם (די האָלענדישע גויאנא), בארבאדאָס, דזשעמייקא, בראזיל, און פיעלע אנדערע פלעצער, אייגענטליכסטען ניו אמסטערדאם, יענער היינטיגער וויכטיגער טייל פון

אין פארלויף פון׳ם קריעג צוויישען ענגלאנד און פראנקרייך צו־ליעב קאנאדע, האָט די פירמע גראדים אהין געשיקט פיעלע שווער־אָנגעלאדענע שיפען, וואָס די רעגיערונג האָט באשטעלט כאָטש די לעצטע איז זיי שולדיג געווען מיליאָנען.

פראנקרייך איז פארארעמט געווען פון די פיעלע מלחמות, און האָט ניט געהאט קיינע מיטלען, אָבער דאָך האָבען זיי ניט פארלוירען דעם צוטרויען צו פראנקרייך.

עס איז באמת געווען א טאט פון גוטהערציגקייט און פאטריא־טיזם פון זייער זייט אויסצוקויפען מיט געלט די פראנצויזישע גע־פאנגענע. אברהם גראדים האָט באפולמעכטיגט זיינעם אן אייגפלוס־רייכען געשעפטס־פרויינט אין לאָנדאָן צו באזארגען די ארמיי קאפי־טאנען און קאָמאנדירען, געפאנגענע אין ענגלאנד, מיט אלעם נויטי־גען, און צו פארלייכטערען זייער גורל און לאגע.

פאר דער טאט לטובת פראנקרייך, האָבען ער און זיין פאמיליע באקומען אויסערגעווענלעכע פריוועלעגיעס און דער רעגיערונגס־מיניסטער האָט צו דער פירמע גראדים אזוי קא. געשריבען פאלגענדען בריעף:

״איך האָב עס באטראכט אלס מיין חוב צו דערמאָנען זיין מאי־עסטעט, אז אייער האנדלונג איז געווען ביידע זאכען איבערגע־געבען און ניט זעלבסטזויכטיג, פאר׳ן וואויזיין און דיענסט פונ׳ם שטאאט ביי אלע געלענהייטען און אונטער אלע אומשטענדען. זיין מאיעסטעט האָט מיר באפוילען אויסצודריקען אייך זיין טיעפע צו־פריעדענהייט און אנערקענונג״.

(ענגליכעם וועגען דער פאמיליע גראדים ווערט אויך דערצעהלט אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאָפעדיע באנד 6 אונטערן פאמיליען־נאָמען ״גראדים״).

פאָרט פרעדעריקס (יעצט פענאקוויד אינ׳ם אמעריקאנער שטאאט מעין) איז אויסגעבויט געווארען אינ׳ם יאָר 1729 אלס אן ענגלישער פארפאָסטען, כדי צו קענען באשיצען די דאָרטיגע צוואוארפענע און צושפרייטע ״סעטלערס״ פון פראנצויזישע און אינדיאנישע אנפא־לען. דער קאָמאנדיר איז דאמאָלס דאָרטען געווען דער קאָלאָנעל

זיינע געשעפטען אזוי אויסגעוואקסען, אז ער האָט געעפענט אן אפּ־טיילונג אויפ'ן אינזעל סט. דאָמינגא, און די פראנצויזישע אמערי־קע איז געווען צופריעדען מיט דער אונטערנעמונג. כאָטש די איידען זענען ניט טאָלעריערט געוואָרען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, האָט די רעגיערונג פארקוקט זיין גלויבען און אפשטאמונג, צוליעב דער גרויסער קאָמערציעלער וויכטיגקייט. אזוי גרוים איז געווען דער רום פון'ם הויז דור גראדים, אז ווען זיין זון שמואל, וועלכער האָט אנגעפירט די געשעפטען אין סט. פיער, מארטיניק, איז דאָר־טען געשטארבען אין 1732, איז ער באגראָבען געוואָרען אינ'ם גאָרטען פון דער ברודערשאפט "דע לא טשאריטע", און אין די קלויסטערס האָט מען מזכיר געווען זיין נשמה.

אין די מלחמות צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע זענען פאָרגעקומען צוליעב דעם באזיץ פון קאנאדע, האָט אברהם, דוד גרא־דיס'ם עלטער זון ארויסגעוויעזען אויסערגעוועניכע אקטיוויטעט, ער האָט אויסגעשטאט שיפען נאָך קאנאדע, און אין 1748 האָט ער ארגאניזירט די "סאָסייטי אף קענעדע", אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגיערונג. כדי אויסצופּרובירען די מעגליכקייטען פון'ם לאנד, זען האָט אויף אזא אופן נאָך מער פארגרעסערט זיין האנדעלס־אקטי־ויטעט. מען האָט אים אנפארטרויט וויכטיגע משאות, ווי מיליטערישע נויטוועניגקייטען, געווער א. ד. ג., און אלעס אויף די הוצאות פון דער פירמע. ער האָט אפילו אין קוויבעק אויסגעבויט מאגאזינען, און ערשט שפעטער האָט אים די רעגיערונג באצאָלט פאר דעם.

אין 1758 האָבען זייערע געשעפטען מיט די פראנצויזישע קא־לאָניעס אליין באטראפען די סומע פון 2,369,326 פראנק. אינ'ם פאל־גענדען יאָר, זענען זיי באאויפטראגט געוואָרען צו צושטעלען קיין קיי־נאדע 4500 מאן סחורה און אמוניציע פאר די פראנצויזישע טרופען. צו ערפילען די אויפגאבע זענען געוועצט געוואָרען צוועלף שיפען. פון זיי אכט אייגענע, און פון'ם יאר 1759 ביז 1763, וועו קאנאדע האָט אויפגעהערט צו זיין אין פראנצויזישען באזיץ. האָט דער עקס־פארט באטראפען נייו מיליאן פראנק.

וועז פראנקרייך האָט קאָלאָניזירט קאנאדע, אָדער די דאמאָלס־דיגע ״ניי־פראנקרייך״, איז זי הויפטזעכליך פאראינטערעסירט געווען אין׳ס האנדעל. וואָס איז אָנגענאנגען צווישען אלט און ניי־פראנקרייך, און צווישען די פארשיעדענע האנדעלס־עסקפעדיציעס וואָס פלעגען אָפט קומען פון פראנקרייך, אָנפירען געשעפטען און צוריקפאָרען, האָבען זיך זיכער אויך געפונען אידען־מארענען, פונקט ווי זיי האָבען זיך וואַרשיינליך אויך געפונען צווישען די יעזואיטען און מיסיאנערען, וועלכע פלעגען ארויסקומען קיין קאנאדע.

פראנקרייך איז אויך געהאָלפען געווארען אין אירע קאָלאָניזאציאנס־פלענער פון אידישען קאפיטאל. פראנקרייך האָט מאסע ניט געדולדעט קיין אידען, ניט אלס קאָלאָניסטען און ניט אלס ארמיי־מענשען, אָבער עס איז געווען דער איד אברהם גראדיס, וועלכער איז געשטאנען ביי דער הויפט־לייטונג פון א פראנצויזישער באנק, וועלכע האָט אונטערשטיצט דעם פראנצויזישען קעניג מיט געלט, און אויך געגרינדעט אין יאָר 1748 די ״סאָסייטי אף קענעדע״, א האנדעלס־ארגאניזאציע אונטער דער אויפזיכט פון דער פראנצויזישער רעגיערונג, וועלכע האָט אָנגעפירט גרויסע געשעפטען אין קוויבעק, אזוי אז די רעגיערונג האָט אנערקענט זיינע פיעלע דינסטען, און אים און זיין פאמיליע באלוינט מיט פולע ציווילע רעכטען און ספעציעלע האנדעלס־פריווילעגיעס..

אין זיין בוך ״דער אמעריקאנער איד אלס פאטריאט, סאלדאט און בירגער״, דערצעהלט סיימאן וואולף פאלגענדעס וועגען דער פאמיליע גראדיס :

״דור גראדיס איז נאטוראליזירט געווארען אין בארדאו אינ׳ס יאָר 1731 (געשטארבען אין 1751), און נאָך אלם דעם יאר 1696 האָט ער געגרינדעט דאָס גרויסע האנדעלס־הויז, וועלכעס האָט געהאָט קאָמערציעלע פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האָלאנד, פאריז, דרום־פראנקרייך און די וועסט־אינדיעס. אינ׳ס יאָר 1715 האָט דוד גראדיס ארויסגעהאָלפען לואי דעם פערצענטען ארויסצוקומען פונ׳ם פינאנציעלען קריזיס, באצאָלענדיג א דראפט פאר 150,000 פראנק, וואָס זיין האנדעלס־הויז האָט אינדאָרסירט. אין 1724 זענען

מיט דעם נאמען), און אין דער סביבה ארום דעם טייך סט. לאורענס, נאכגעפארשט דאס לעבען פון די אנעידען ארום "לייק שעמפליין", און ענדליך האט ער זיך איבערצייגט, אז עס איז ניטא קיין שום שייכות צווישען זיי און דאם פאלק ישראל, אז עס איז ניטא קיין שום פארוואנדשאפט אין וועלכען עס איז זין, צווישען דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג און די אידען, און ער איז צוריק אפגע־פארען קיין פראנקרייך.

אן ענליכע ערצעהלונג געפינט מען אויך וועגען דעם אין א באריכט צו דער "טשוירטש אף סקאטלענד" אפגעגעבען פון א גרופע מיסיאנערען, וועלכע האבען באריזט די אידישע ישובים אויף דער גאנצער וועלט ארום די ערשטע יארען פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט. אינ'ם באריכט דערצעהלען זיי, אז אנקומענדיג אין בולאן, פראנקרייך, איז געקומען צו זיי א איד, א זעהר געבילדעטער און מיט גוטע מאניערען, וועלכער האט גערעדט א פליסיגען ענגליש, און וועלכער האט זיי דערצעהלט זיין געשיכטע:

"אריגינעל האט ער געהאט א קליינעם פארמעגען, וואס ער האט אויסגעגעבען אויף זיינע פיעלע רייזעס אין די אינטערעסען פון זיינע ברידער. ער איז געפארען קיין צפון־אמעריקע, כדי צו אונטער־זוכען די פראגע צי שטאמען די אינדיאנער ווירקליך פון די עשרת השבטים. א יאר צייט האט ער געלעבט צווישען זיי, ביז וואנען ער האט זיך איבערצייגט נעגאטיוו. יעצט לעבט ער צוריקגעצויגען, און זאמעלט נייע מיטלען, כדי אונטערצונעמען נייע רייזעס, באזונדערס קיין ארץ ישראל".

דער גירוש פון די אידען אין פראנקרייך, וועלכער איז פארגע־קומען אין 1394, ווען דער קעניג קארל דער זעקסטער האט באפוילען, אז "צוליעב די פארברעכענס פון די אידען געגען דעם הייליגען גלוי־בען", פארבאט ער זיי דארום צו וואוינען אין וועלכען עס איז טייל פון פראנקרייך, האט אנגעהאלטען ארום דריי הונדערט יאר, און פראנקרייך איז פאר דער צייט געווען "אידען־ריין", דאך האבען דארטען פאר יענער צייט געוואוינט א צאל מארענען און נייי־קריסטען, און צום סוף פונ'ם זיבעצענטען יארהונדערט זענען אונטער פראנק־רייך אויך ארונטער די אידישע קהלות פון עלזאס־לאטרינגען.

אז די צפון־אמעריקאנישע אינדיאנער זענען די קינדער פון די צען פארלוירענע שבטים, און די דאזיגע מיינונג האָט אזוי באאיינפלוסט דעם האלענדיש־אידישען פילאזאף, אז ער האָט אונטערגענומען, אין אייגקלאנג מיט זיינע משיח־געדאנקען, די ארבייט צו באקומען די ערלויבניש, אז די אידען זאלען זיך מעגען צוריקקערען און באזעצען זיך אין ענגלאנד, איינע פון יענע אייראפייאישע לענדער, פון וואנען די אידען זענען געווען פארטריבען, און וואו עס איז זיי ניט ערלויבט געווען צו וואוינען זינט דעם יאר 1291. ער האָט עס אונטערגענומען, כדי די אידען זאלען אויף אזא אופן צושפרייט ווערען איבעראל.

דעם דאזיגען געדאנק האָט ער ברייט און פיעלזייטיג ענטוויקעלט אין זיין ווערק "די האָפנונג פון ישראל", א זאך וואָס האָט אים געשטעלט אין פארבינדונג מיט פיעלע ענגלישע טעאלאגען, מיסטיקער, שטאאטסלייט, און גייסטליכע, און האָט זיכער פיעל מיטגעווירקט אין דער שפעטערדיגער ערלויבניש פון אלווער קראמוועל פאר'ן אידישען צוריקקער נאך ענגלאנד.

די אויבענדערמאָנטע בראשורע, אין וועלכער מנשה בן ישראל האָט ענטוויקעלט אי דעם משיח־געדאנק וועגען דעם, אז די אידען מוזען צוערשט צושפרייט ווערען איבער אלע וועלט־טייל, און אי אז די אריגינעלע באפעלקערונג אויפ'ן צפון־אמעריקאנישען קאנטינענט שטאמט פון אידען, האָט ניט נאָר אריסגערופען א גרויסע דיסקוסיע אין ענגלאנד, נאָר האָט אויך באוועגט א גרויסע פערזאָן (וועמענ'ס נאמען עס איז ליידער פארלוירען געוואָרען, אָבער וועלכער איז וואַרשיינלעך געווען א רייכער פראנצויזישער איד), אז ער זאל די זאך אויספאָרשען אויפ'ן ארט. האָבענדיג זיך אויסגעלערנט די אינדיאנער שפראכען און דיאלעקטען, כדי צו קענען זיך צוזאמענרעדען מיט זיי, האָט ער געלעבט צווישען זיי א לענגערע צייט, אום צו באקענען זיך מיט זייער ארט לעבען און מנהגים. רעדענדיג זייער שפראך, אָנגעטון אין זייערע קליידער, האָט ער געלעבט צווישען זיי, דורכגעמאכט אלעס צוזאמען מיט זיי, און איבער א יאָר צייט האָט ער אזוי פארבראכט מיט די מיקמעקס און אנדערע שבטים, וועלכע האָבען געוואוינט אין אקאדיען (קאנאדע האָט זיך דאמאלס גערופען

נעווען צוערשט מאנטקאלם׳ס געהילף, און איז שפעטער אויך גע־ווארן הויפט קאמאנדיר פון די פראנצויזישע טרופען אין לאנד **).

אינ׳ם זיבעצענטען יאָרהונדערט איז שטארק געווען פאר־שפרייט די מיינונג, אז די אמעריקאנער און קאנאדער, די רויט־הוי־טיגע באפעלקערונג, שטאמען פון די פארלוירענע עשרת השבטים. די מיינונג וועלכע איז געווען פארשפרייט צווישען א סך קריסטליכע מיסטיקער און געלערנטע האָט אויך באאיינפלוסט דעם האָלענדיש־אידישען פילאָזאָף און שטאאטסמאן מנשה בן ישראל (געבוירען ארום 1604, געשטארבען אין 1657). מנשה בן ישראל איז שטענדיג פאר־אינטערעסירט געווען אין משיח־פראָבלעמען, און לויט זיין וועלט־אנשויאונג איז אויסגעקומען, אז ארץ ישראל קען נאָר דאמאָלס ווערדער אויסגעבויט ווערן וען די אידען וועלען זיין צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט, איבער אלע וועלט־טיילען. א אידישער וועלט־רייזענדער פון יענער צייט, אנטאניא דע מאנטעסינאָס, האָט פיעל צוגעהאָלפען צו פארשטארקען ביי מנשה בן ישראל׳ן די מיינונג

**) מאקס דזשיי. קאהלער אין זיין ארטיקעל ״שעוועליער דע לעווי״, אין פערטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמערי־קאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (זייט 87), ברענגט פאָל־גענדען באווייז, אז די דע לעווי׳ס האָבען אָפגעשטאמט פון אידען: ״די פאמיליע האָט זיך גערעכענט פאר דער עלצטער קריסטליכער פא־מיליע, און אין זייער הויז, האָט מען דערצעהלט, האָבען זיך געפונען צוויי בילדער, איינע פון דעם מבול, וואו נח איז געשיפלדערט געוואָרען ווי ער גיהט אריין אין דער תיבה, טראגענדיג אונטער׳ן ארעם א קעסטעל מיט אן אויפשריפט ״די פאפיערען פונ׳ם הויז דע לעווי״, דאָס צווייטע בילד איז געווען א פאָרטרעט פון דעם גרינדער פון דער פאמיליע, ווי ער בוקט זיך צו דער הייליגער יונגפרוי, וועלכע זאָגט צו אים ״דעק זיך צו, מיין קווזין״, און ער ענטפערט איר, אז ער טוט עס צוליעב זיין פארגעניגען״.

דאָס זעלבע ווערט אויך דערמאָנט אין ״די געשיכטע פון קא־נאדע״ פון וויליאם קינספארד (זייט 77) אויסגאבע פון יאָר 1887.

לויט מאנכע היסטאריש מאטעריאלען, זאל אויך האבען ג׳ע־
הערשט די טראדיציע אינ׳ם מיטעלאלטער, אז די פראנצויזישע פא־
מיליע דע לעווי זאל האבען געשטאמט פון אידען, און איז ארויסגע־
קומען פונ׳ם שהט לוי, און אז דער גרינדער פון דער משפחה איז ג׳ע־
וועזען א קוזין צו מרים פון נצרת. פון דער פאמיליע האבען עטליכע
פארנומען וויכטיגע אמטען בשעת קאנאדע האט נאך געהערט צו
פראנקרייך, און זיך נאך גערופען ״ניי־פראנקרייך״.

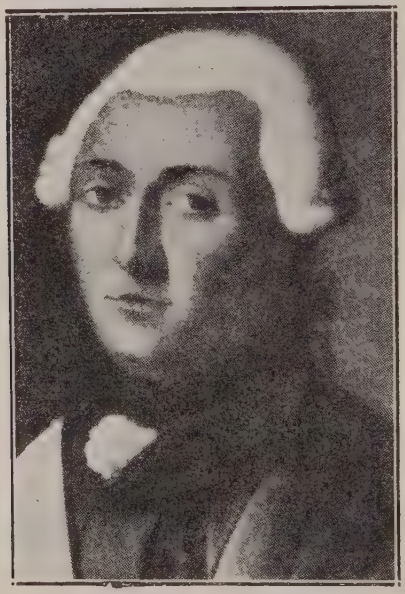

שעוואליער דע לעווי.

הענרי דע לעווי, — איז אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם זיבע־
צענטען יארהונדערט געווען וויצע־קעניג פון קאנאדע, פראנקרייכ׳ס
קעניגליכער פארטרעטער אין לאנד, און אין די שפעטערדיגע יארען
אין די לעצטע יארען פונ׳ם פראנצויזישען רעזשים אין קאנאדע
(1759) איז א יורש פון דער זעלבער פאמיליע, שעוואליער דע לעווי,

ניי איז די געשיכטע פון קאנאדע, און אויך ניי איז די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע, און פאלט צוזאמען כמעט גלייך מיט דער פעריאדע פון קאנאדע׳ס אלגעמיינעם אויפבוי.

וועו האט דער ערשטער אידישער פוס באטראטען דעם קאנאדער באדען ? צו וועלכער צייט האט זיך דער ערשטער איד באוויזען אדער זיך באזעצט אין לאנד ?

און דא מוז אפגעטיילט ווערען דאס לעגענדארישע פון דעם געשיכטלעכען, דאס וואס קען ניט באשטעטיגט ווערען, אבער וועלכעם איז גאנץ מעגליך צו האבען פאסירט. וואס דערצעהלט וועגען דעם די לעגענדע ? ווער איז געווען דער ערשטער איד אדער אידען, אין לאנד, וואס איז יעצט באקאנט אלס די ״דאמיניאן אף קענעדע״.

עס איז זיכער ניט אויסגעשלאסען די מעגליכקייט, אז צווישען די ערשטע יעזואיטען און מיסיאנערען וועלכע האבען באזוכט קאנאדע, אי אינ׳ם זעכצענטען און אי אינ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט, אז צווישען זיי זאלען זיך אויך האבען געפונען אידען, פילייכט די זין אדער אייניקלאך פון די מאראנען, וועלכע האבען זיך צוליעב די פארפאלגונגען אויף זיי אין שפאניען און אין פארטוגאל, באעצט אין מאנכע ערטער פון פראנקרייך, און זיך בילעכווייז אויסגעמישט מיט דער דארטיגער באפעלקערונג. עס איז דארום זעהר מעגליך, אז צווישען די ערשטע וויסע, וועלכע האבען באטראטען דעם קאנאדער באדען אלס קריסטליכע מיסיאנערען, זענען אויך געווען צווישען זיי אפשטאמער פון די מאראנען *).

*) צווישען די ערשטע יעזואיטען, וועלכע זענען אנגעקומען קיין קאנאדע געפינען זיך פיעלע, וועמענס ערשטע נעמען זענען ביבלישע, ווי יוסף, גבריאל, יצחק.

וועו סעמיועל דע שעמפליין האט נאך זיין אנקומען איינגעלאדען די בריידער פון דעם נזירישען רעקאלעט אדרען, אז זיי זאלען שיקען אהער זייערע רעליגיעזע פארטרעטער, זענען אין 1615 אנגעקומען א גרופע פון דריי מיסיאנערען צווישען וועלכע עם איז אויך געווען דזשאזעף לע קאראן, א פאמיליען נאמען וואס האט א גרויסע ענל׳כ־קייט מיט׳ן אידישען פאמיליען־נאמען קארא.

דעם נייגטען אב, אינ׳ם טאג פונ׳ם חורבן, זענען די אידען פון שפאניען ארויסגעטריבען געוואָרען, און א טאג שפעטער (דעם דריטען אויגוסט 1492), איז פון שפאניען אָפּגעפאָרען קריסטאפער קאָלומבוס מיט זיין כוויטע, אין וועלכער עס זענען אויך געווען פיעלע אידען, זוכען נייע וועלט־טיילען. פערדינאנד און איזאבעלא, דער שפאנישער קעניג און קעניגין, די אינקוויזיטארען וועלכע האָבען אזוי פיעל אי דישע לעבענס מקריב געווען אויפ׳ן שיטערהויפען — די אונטער־ שטיצער פון קאָלאָמבוס׳עס פאָרשונגס־רייזעס, האָבען אויף אזא אופן אונדירעקט געהאָלפען שאפען יענע נייע וועלט, וועלכע איז שפעטער געוואָרען דאָס באשיצונגס־אָרט פאר די נייע אידישע וואנדערער.

אויף זיין אייגענעם שטייגער האָט דער נאנצער מאכטהאבענדער קלאס פונ׳ם מיטעלאלטער אויסגעדריקט אין אלע לענדער זיין שטרע־ בונג נאָך לוקסוס און גאָלד, און די אייגענע ערד, דאָס אייגענע לאנד איז געוואָרען צו קליין און צו וועניג צו קענען צופריעדען שטעלען דעם דאָזיגען באגער. וואָס רייכער און מעכטיגער די קעניגליכע הויפען זענען געוואָרען, נאָך אלץ מער גאָלד און רייכטימער האָבען זיי געשטרעבט כדי צו קענען צופריעדען צושטעלען אלע תאוות, און איינס פון די מיטלען צו קענען עס צופריעדען שטעלען, צו קריגען ניי גאָלד, איז געווען דאָס לאנד־זוכעניש, דאָס ענטדעקען נייע לענדע־ רייען און פלעצער, וועמענ׳ס נאטירליכע רייכטימער זאָלען קענען באָ־ פריידיגען די אומבאגרענצטע אפעטיטען. און אזוי האָט זיך דער מיטעלאלטער, וועלכער איז אזוי רייך געווען אין מלחמות און פאר־ שיעדענע אוואנטיורעס, אויך אויסגעצייכענט מיט דער לאנד־זוכעניש. כמעט יעדער קעניגליכער הויף האָט אונטערשטיצט די רייזע־עקספע־ דיציעס, וועלכע האָבען געהאט איין צוועק — רייכער און גרעסער צו מאכען די אוצרות פון די קעניגליכע הויפען און זייערע מענשען.

קריסטאפער קאלאמבוס, וואסקא דע גאמא, דזשעק קארטיע, דזשאָהן קאבא, סעמיועל דע שעמפלייין, הענרי האדסאן — אלע האָ־ בען זיי דורך זייערע אויספאָרשונגען און לאנד־זוכערייען געהאָלפען ענטדעקען און שאפען די נייע־וועלט אויפ׳ן צפון אמעריקאנישען קאנ־ טינענט, אויף וועלכען קאנאדע פארנעמט אזא וויכטיגען פלאץ נאָך דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאטען.

דאָם ערשטע קאפּיטעל

אידען אין קאַנאַדע אונטער דעם פראַנצויזישען רעזשים

די לאנד־זוכערײ אינ׳ם מיטעלאלטער, — דאָם לעגענדארישע און דאָם געשיכטליכע, — די מיסיאנערען און יעזואיטען, די פראנצויזישע פאמיליע דע לעווי, — די עשרת השבטים און די אינדיאַנער, — דער מיסטישער פראנצויזישער איד, די פאמיליע גראדיס, — אידען און דער האנדעל מיט קאַנאדע, — אן אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

די געשיכטע פון׳ם אידישען פאָלק, אנהויבענדיג פון די יארען ארום חורבן בית שני און פאָרזעצענדיג ביז דער לעצטער צייט, — איז די געשיכטע פון דער אידישער וואנדערונג און איבער־וואנדער־רונג. מצרים, גריכענלאנד, רוים, שפאניען, פּאָרטוגאל, פראנקרייך, דייטשלאנד, מזרח אייראפּע, פוילען, רוסלאנד, איבעראל האָט דער פארפאָלגטער און מיעדער אייביגער וואנדערער געזוכט א פּלאץ אלס א וואוין־אָרט. אין מאנכע ערטער האָט מען באגריסט זייער קומען, וויל מען האָט זיך געמויטיגט אין זייערע פעהיגקייטען אלס העגדלער און סוחרים, אין אנדערע פּלעצער האָט מען אָבער די טויערען פאר זיי פארהאקט, אָדער זיי ענג געמאכט דאָם לעבען אזוי שנעל ווי עס זענען געוועזען גענוג ארטיג־געבירטיגע, אייגענע, וועלכע האָבען געקענט ערפילען די זעלבע פונקציעס, און דאמאלס האָט די וואנדערונג פון׳ם אידען געמוזט דורכגעמאכט ווערען פון דאָם נייַ. אזוי האָט זיך עס געצויגען פאר יארהונדערטער, ביז וואנען די אידישע וואנדערונג איז אריינגעטרעטען אין איר נייעם עטאפּ, די וואנדערונג נאָך צפון אמעריקע, — און אזוי איז דאָם נייעסטע קאפּיטעל פון דער אידישער געשיכטע געשריבען געוואָרען.

אזעלכע אומשטענדען, איז פארשטעהט זיך ניט געווען קיין מענליכ־קייט, אז אין ״ניי־פראנקרייך״ זאל זיך ענטוויקלען וועלכער עס איז שטענדיגער אידישער ישוב.

שרייבענדיג די געשיכטע פון די קאנאדער אידען, האבען מיר אויך מער אין זינען געהאט די פעריאדע, צו שילדערן די צייט, אויף־דער צו גריבלען זיך אין איינצעלנע פערזאנען אדער פאסירונגען פין א מינדערוואַרטיגען ווערט. וועגען דער נייעסטער עפאכע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, איז אונז אויך אויסגעקומען אויסצו־לאזען מאנכע דעטאלען, צוליעב דעם וואס פיעלע זאכען זענען נאך ניט פארענדיגט בכלל, און מען קען וועגען זיי דאריבער ניט רע־דען ווי וועגען פארענדיגטע געשיכטליכע ערשיינונגען.

דער שרייבער פון די שורות קלייבט יעצט אויך צונויף די מע־מוארען און טאג־ביכער פון פארשיעדענע אידיש־היסטארישע פער־זאנען אין קאנאדע, מאטעריאלען וועלכע דארפען ניט נאר געזאמעלט און צונויפגעקלייבען ווערען, נאר מען מוז אויך אויסקלייבען פון זיי דאס אינטערעסאנטסטע, דאס ווערטפולע.

דאס ווערט יעצט פון אונז געטון, און מיר האפען צו קענען פארעפענטליכען די דאזיגע מעמוארען־ארבייט אין א צווייטען באנד, א פארזעצונג צו דער שטודיום פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

צום שלום וויל דער שרייבער אויסדריקען א הארציגען דאנק צו די אלע פערזאנען, וועלכע האבען אים געהאלפען אין דער ארבייט, דורך איבערגעבען אים געוויסע ידיעות און מאטעריאלען, וועלכע זיי האבען געהאט אין זייער באזיץ.

עס איז די ערשטע געשיכטע פון די קאנאדער אידען — די ערש־טע, אבער לאמיר האפען אז זי איז ניט די לעצטע, און אז די פיא־נערען־ארבייט וועט נאכגעפאלגט ווערען פון וויטערדיגע פארשונגען אויף דעם געביעט.

א. ר.

היסטארישער געזעלשאפט, א גאנצע רייע פון צייטשריפטען וואו עס זענען פארצייכענט געווארען פארשיעדענע ידיעות, די פראטאקאלען פון "קאנגרעגיישאנס" און ארגאניזאציעס, צו וועלכער מיר האבען נעהאט א צוטריט, און אנדערע קוועלען.

אין פיער פעריאדען אדער עפאכען קען אייגנעטיילט ווערע; די נעשיכטע פון די אידען אין קאנאדע : —

1) אידען אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים.

2) דער ספרדישער ארגאניזירטער ישוב אונטער'ן ענגלישען רעזשים.

3) די איינוואנדערונגס־עפאכע פון די ענגלישע און דייטשע אידען.

4) און די נייע אידישע אייגנוואנדערונג פון מזרח אייראפע.

פיעלע פון די אידישע פאמיליעס פון די ערשטע עפאכען זענען שוין היינט כמעט ווי אין גאנצען פארשוואונדען געווארען, אדער זיי האבען זיך אסימילירט מיט די ; רומיגע קריסטליכע שכנים, אדער די יורשים זייערע זענען מיט דער צייט אויסגעשטארבען, אנדערע האבען זייער שיקזאל פארבונדען מיט'ן גורל פון די פראראיניגטע שטאטען פון אמעריקע, עס האט פארשטעהט זיך אויך געווירקט די נאענטקייט צו אמעריקע, אז דאס אידישע לעבען צווישען קאנאדע און אמעריקע זאל ענג צוזאמענגעבונדען ווערען, אן איינפלום וואס ציט זיך דורך ווי א פאדעם דורך דער גאנצער קאנאדישי־אידישער געשיכטע, און שרייבענדיג וועגען דעם איד אין קאנאדע, מוז דארום אויך דער מאטיוו געמומען ווערען אין באטראכט.

מען דארף אויך נעמען אין באטראכט, אז ווען פראנקרייך האט אנגעהויבען צו קאלאניזירען קאנאדע אדער "ניי פראנקרייך", איז פראנקרייך דאמאלס שטארק באהערשט געווען פון'ם שטרענגען קאטיילישען גייסט, און ניט נאר האט מען ניט דערלאזט אז אידען זאלען זיך באזעצען אין די פראנצויזישע קאלאניעס, נאר מען האט אפילו ניט ערלויבט די הוגענאטען צו באזעצען זיך דארטען. אונטער

און וועגן דעם ווילען מיר נאָך צוגעבן דאָס פאלגענדע : —

קאנאדע האָט א גאנצע רייע פון פארשיעדענע היסטארישע געזעלשאפטען און ארגאניזאציעס, וועלכע גיבען זיך אָפּ מיט זאמלען און אפהיטען פאר די קומענדע דורות אלעס, וואָס האָט נאָר א שייכות מיט דער קאנאדער געשיכטע. עס טוען עס די פארשיעדענע רעגיע־רונגס־קערפערשאפטען און פיעלע פריוואטע ארגאניזאציעס, די איינ־ציגע אָבער וועלכע לאָזען אלעס געהן לאיבוד, זענען די קאנאדער אי־דען. די אלגעמיינע געזעלשאפטען ווי אויך די רעגיערונג גיבען זיך עהר וועניג אפּ מיט זאמלען די ספעציעלע אידישע מאטעריאלען, העכסטענס ווערען זיי געזאמעלט נאָר אלס א טייל און אין שייכות מיט'ן אלגעמיינעם מאטעריאל, קיין ספעציעלע אידישע געזעלשאפ־טען זענען אויך ניטא, געהט דארום ניט נאָר א גרויסער טייל פון אי־דישען מאטעריאל פארלוירען, נאָר וואָס עס איז שוין אפילו פארן. קען אויך צוגויפגעקליבען ווערען נאָר מיט גרויסע שוועריגקייטען, יוען די גאנצע לאסט דערפון פאלט נאָך נאָר אויף איין פערזאָן, אויפ'ן יחיד.

מיר האָבען אויך אייגענער אחריות און מיט די אייגענע באגרע־נעצטע מיטלען און מעגליכקייטען צונויפגעזאמעלט דעם מעגליכען מאטעריאל, און טוענדיג די פּיאָנערען־ארבייט אויפ'ן געביט פון קא־נאדיש־אידישער געשיכטע ווילען מיר האָפען, אז ביי דעם וועט זיך עס ניט אָפּשטעלען, אז מיט דער צייט וועלען זיך געפינען נאָך יחידים ווי געזעלשאפטען, וועלכע וועלען זיך אָפּגעבען מיט זאמלען דאָס. וואָס איז פון אזא גרויסען אינטערעס פאר די אידען בכלל, און פאר די קאנאדער אידען בפרט.

צוזאמענצושטעלען די מאטעריאלען פאר דעם ערשטען פּרואָו פון א קאנאדיש־אידישער געשיכטע האָבען מיר אויך באנוצט א רייע פון ווערק, וועמענס נעמען וועלען דערמאָנט ווערען אין די פארשיידענע פּלעצער, וואו מיר ציטירען זיי. מיר האָבען זיך באנוצט מיט רעגיע־רונגס מאטעריאל, ווי די דאָקומענטען אין דעם רעגיערונגס־אַרכיוו וועלכע האָבען א שייכות מיט אידען, די מאטעריאלען וועלכע זענען טיילווייז פארעפענטליכט געוואָרען פון דער אמעריקאנישער אידישער

פאַרוואָרט

דער איד אין קאנאדע — די געשיכטע פון דעם אידען אין דער ענגלישער צפון־אמעריקע, איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט קאנאדע׳ס געשיכטע בכלל, און די ענטוויקלונג פונ׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב איז ווי א רינג אין דער קייט, צוזאמענבאהעפט און איינגעשלאסען מיט קאנאדע׳ס אלגעמיינער ענטוויקלונג, וועמענס געשיכטע מיר האָבען שוין באהאנדעלט אין א פריערדיג ווערק ״קאנאדע, איר געשיכטע און ענטוויקלונג״.

די געשיכטע פונ׳ם איד אין קאנאדע. ביז היינטיגען טאג איז נאָך ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צונויפזאמלען די דאָזיגע אייגצעלנע בלעטלאָך און קאפיטלאָך פון אונזער געשיכטע. דאָ און דאָרט אן איינציגער צייטונגס־ארטיקעל אָדער א קורצע אָפהאנדלונג, איינצעלנע איבערבליקען איבער פערזאָנען, עפיזאָדען און פאַסירונגען, אָבער ניט ארומנעמענדיג די גאנצע גרויס פונ׳ם דאָזיגען נייעם קאפיטעל אין דער גאנצער אידישער געשיכטע.

און די מערסטע פון די דאָזיגע צושפרייטע זאנגען באשעפטיגען זיך נאָר אויך פון דער צייט אָן, ווען קאנאדע איז געוואָרען אוים ״ניי־פראנקרייך״ און איז געוואָרען אן ענגלישע קאָלאָניע, מיט קיין ווארט איז אָבער נישט דערמאָנט געוואָרען ביז יעצט דער אָנהויב פון אונזער געשיכטע אין קאנאדע, אויך דאָמאָלס ווען קאנאדע איז נאָך געווען אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט.

אין דער פאָרליגענדער ארבייט וועט דער שרייבער פון די שורות אויך פרובירען געבען מאטעריאל ווענען דער דאָזיגער פעריאָדע, אויך וויפיעל עס איז אים גלונגען אזא מאטעריאל צונויפצוזאמלען, אָבוואָל מיר פרעטענדירען ניט צו האָבען ערשעפט אלע קוואלען, וועלכע פארמאָגען אפשר אזעלכע מאטעריאלען.

פון דער פראנצויזישער פעריאדע
ביז דער מאדערנער צייט

אילוסטראציעס:

שעוועליער דע לעווי — — — — — — — — — — — " 15
אהרן הארט — — — — — — — — — — — — — " 31
דוד סיילסבי פרענקס — — — — — — — — — — — " 41
ליוואי סאלאמאָנס — — — — — — — — — — — " 45
דוד דייוויד — — — — — — — — — — — — — — " 53
יחזקאל הארט — — — — — — — — — — — — " 59
בנימין הארט — — — — — — — — — — — — — — " 84
יעקב הענרי דזשאָזעף — — — — — — — — — " "
שמואל דייוויד — — — — — — — — — — " "
רעוו. אברהם דע סאלא — — — — — — — — — " 98
דוד אפענהיימער — — — — — — — — — — — — " 137
דער מאָנומענט אין סטענלי פארק — — — — — — " 138
די הארט באנקנאָטען — — — — — — — — — — " 141
די ערשטע ציוניסטישע קבלה — — — — — — — — " 196
קלארענס י. דע סאלא — — — — — — — — — — " 199
א. י. פרימאן — — — — — — — — — — — — — " 201
קעראל רייען — — — — — — — — — — — — — — " 212
פ. בערקאָוויטש — — — — — — — — — — — — — " 229
ס. וו. דזשייקאָבס — — — — — — — — — — — — " 230
ראובן בריינין — — — — — — — — — — — — — — " 234
לייאָן קאָהען — — — — — — — — — — — — — — " 236

אינהאַלט:

פאַרוואָרט — — — — — — — — — — — —	זייט	8
אידען אין קאנאדע אונטער דעם פראנצויזישען רעזשים — — — — — — — — — —	״	12
די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה — קאנאדע׳ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס — — — —	״	28
	״	38
דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג — —	״	55
אידען און ארמיי־דיענסט — — — — — — —	״	83
די איינוואנדערונג פון אן אשכנז׳ישען עלעמענט —	״	90
די אידישע איינוואנדערונג פון מזרח־אייראפע —	״	103
בלעטלאַך פון טאראנטא׳ס אידישע געשיכטע — —	״	124
בלעטלאַך פון ווינניפעג׳ס אידישע געשיכטע — —	״	131
די פראָבלעמען פונ׳ם אידישען ישוב ——— — —	״	135
די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק — —	״	152
וויטערדיגע אנפאלען אויף אידען — — — — —	״	161
דער האליפאקסער שחיטה־פראָצעס — — — — —	״	170
די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס — — — —	״	175
די ציוניסטישע באוועגונג אין קאנאדע — — —	״	189
די אידישע ארבייטער באוועגונג — — — — —	״	203
די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאנאדער אידען	״	206
דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען — —	״	222
דער קאמף פאר אידישער דעמאָקראטישער הערשאפט	״	232
דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען — — —	״	240

אנדערע ווערק פונ׳ם אויטאָר:

„ארץ ישראל אין אידישען לעבען אוו לִיטעראטור״.

„קאנאדע — איהר געשיכטע אוו ענטוויקלונג״.

אין פאָרבאַריטונג:

„מאטעריאלען צו דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע״
(צווייטער באנד)

אן ענגלישע אויסגאבע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

LIBRARY
Jewish Home for the Aged.

דיר מיין טאכטער שולמית, גיב
בוירען אין קאנאדע, — דאָס ווערק
א מתנה.

COPYRIGHT, 1925
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדע

(פון דער פראנצויזישער פעריאָדע ביז
דער מאָדערנער צייט)

ערשטער באנד.

ארויסגענעבען פון
פארלאג „קאנאדע"

1925 תרפ"ה

LIBRARY
Jewish Home for the Aged

אברהם רייזען

דער איד אין קאנאדע